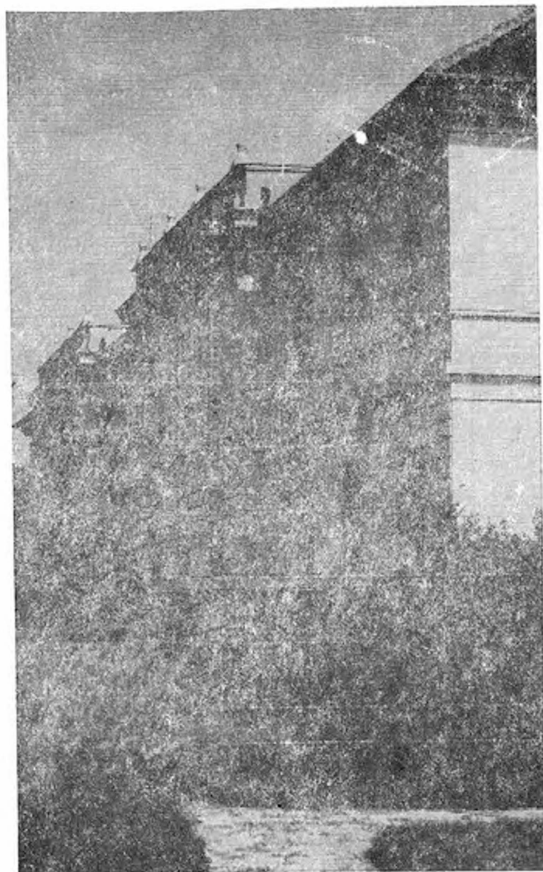

MÚZEUMI KURÍR

Hajdúszoboszlói szám
A hajdúszoboszlói Városi Tanács támogatásával
jelent meg.

MÚZEUMI KURÍR

41.

(V. kötet, I. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133-9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre Körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos.
Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalom-
jegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf.: 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-
Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering
is continuous.

A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached to
each volume (i. e. every tenth number)

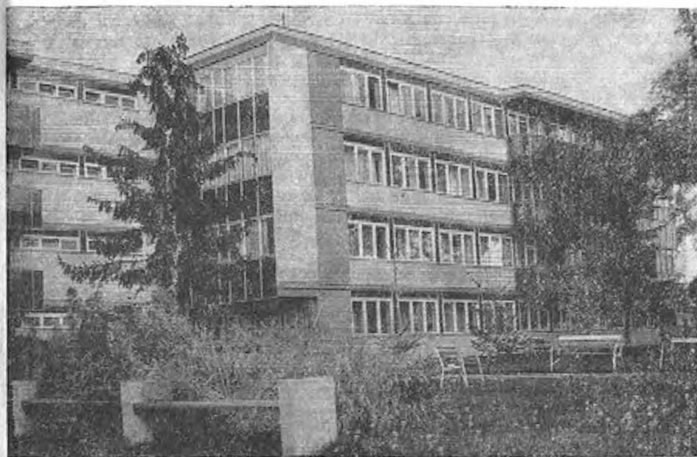
Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. P. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1983.

ADATOK A HAJDÚSZOBOSZLÓI KÖZÉPISKOLAI KOLLÉGIUM TÖRTÉNETÉHEZ

JUHASZ IMRE

Címlapkép: A hajdúszoboszlói városi tanács épülete. Foto 1982.

A hajdúszoboszlói középiskolai kollégium új épülete, 1982.

Hazánkban a szocialista szellemű kollégiumi rendszer a kulturális forradalom; egyik vívőnője, és elválaszthatatlanul összefügg a felszabadulás után kibontakozó gazdasági és társadalmi változásokkal. Kialakulásában a több évszázados régi kollégiumi nevelés, valamint a NEKOSZ legjobb hagyományain kívül szerepet játszottak a nemzetközi (különösen a makarenkói) pedagógiai tapasztalatok is. A kollégiumi intézményhálózat iskolarendszerünk nélkülözhetetlen alópja, hiszen a a bentlakás, élelmezés mellett a közösségi nevelés tényleges műhelye. Mi azonban most mégsem a közösségi nevelés eredményeiről szólnunk, hanem a helyi kollégium szervezési, tárgyi és anyagi körülményeinek alakulását tekintjük át. Tesszük ezt abból a célból, hogy feltárjuk azokat a jelentős erőfeszítéseket, amelyek végül is a mai kedvező körülmények kialakulásához vezettek.

A kollégium megalakulását ugyan 1952-től számíthatjuk, de létesítésének gondolata egyidős az új gimnáziuméval. A városi képviselőtestület

Felelős kiadó: dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban. — Engedélyszám: III/KUL/97/HA/1977
Alföldi Nyomda, 4001.66-21 Debrecen, 1984
Felelős vezető: Benkő István igazgató

1947. július 6-i közgyűlésén a dr. Geönczy József polgármester-helyettes által készített előterjesztésben a népi kollégium egyenlő nyomattal szerepel a gimnázium, a népfőiskola és a „kultúrház” létesítése mellett.¹ A gimnázium benépesítésében a város ugyanis nemcsak a helyi lakosság fiaira, leányaira gondolt, de számított a környék (Kaba, Püspökladány, Nádudvar, Szovát, Földes, Tetétlen) tanulni vágyó ifjúságára is.

1947. szeptember elején, tehát a gimnázium tanévnyitása előtt alig néhány héttel, a polgármester-helyettes a környező községek előljáróságához fordult, hogy tájékoztassa a lakosságot a szoboszlói középiskolai tanulás lehetőségeiről.² Az akkori elképzelések szerint: „... a tanyán lakók, valamint a vidéki tanulók számára a népi kollégiumban megfelelő és olcsó bentlakás” lesz biztosítva.³ A kétemeletes kollégiumi épületrész — az eredeti építési terv értelmében — külön szárnyként csatlakozott volna a „kultúrházhoz”. A valóban impozáns kulturális tervekhez a város vezetősége megszerezte a helyi származású Kovács Máté kultuszminiszeri államtitkár, sőt *Ortutay Gyula*, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatását is.

Mínthogy a kollégiumi szükségletek egyre érezhetőbbé váltak, a „művelődési kombinát” építkezései viszont még el sem kezdődtek, ezért keresni kellett az átmeneti megoldásokat. A képviselőtestület 1947. decemberben határozatot hozott egy 30 személyes népi kollégiumnak a polgári iskolában történő elhelyezésére, de ez elegendő hely hiányában nem realizálódott.⁴ A következő évben a helyi református egyháznak kötött szerződés alapján keresték a megoldást. De sem ez a koncepció, sem a kultúrházhoz kapcsolt kollégiumi terv nem valósult meg, részben a szűkös gazdasági erőforrások, részben a koalíciós időszak helyben is éleződő politikai küzdelmei miatt.⁵

A jogos kollégiumi igények kielégítését azonban egyre nehezebb volt elodáznia. *Mátyás Antal*, a gimnázium első igazgatója így emlékezett vissza ezekre az évekre: „Az iskola sikereinek híre túllépte a város határát, s a következő években már több tanuló jelentkezett Kabáról, Nádudvarról, Püspökladányból. Ez új problémát vetett fel, s ennek megoldása is az általános szokástól eltérően történt. Kissé szabálytalanul ugyan, de három tanuló elhelyeztünk az intézet egy kis helyiségében, s mivel erre a célra állami támogatást nem kaptunk, a szülők és a nevelők naponkénti váltással élelmezték a három rászoruló tanulót.”⁶

Közüdt, hogy 1948-ban, a proletárdiktatúra létrejöttével eldőlt hazánkban a hatalom kérdése, rövidesen kiépült a tanácsrendszer, s a továbbiakban már az új hatalmi fórum foglalkozott a helyi ügyekkel. Látva a tarthatatlan helyzetet, 1952. élejen a tanács végrehajtó bizottsága „étkezőes tanulószoba” létesítéséről hozott döntést.⁷ Eredményeként ugyanev szeptemberétől — a mai üttörőállomás épületében — meg is indult működése, s kezdetét vette az évek óta vajdó kollégiumi terv tényleges megvalósulása. 1953-ban a tanácsai szervek támogatásával ebből nőtt ki *Herváth Ferenc* volt polgári iskolai tanár igazgatása alatt a Hajdúszoboszlói Állami Középsiskolai Diákotthon (A fiúk a Rákóczi út 7. szám alatti épületben (a kisgazdapárt volt helyiségei), a leányok pedig ideiglenes jelleggel néhány hónapig a gimnázium tornatermében „laktak”).

1954. januárjában már a Vörös Hadsereg útja 4. szám alatti (volt polgármesteri lakás) épületét vehették birtokukba és használhatták 1957. nyaráig.

A Közoktatásügyi Minisztérium által 30—30 (fiú, leány) személyesnek engedélyezett diákotthont „alapítói” 47-en voltak, s legtöbbször Püspökladányból és Nádudvarról érkeztek.⁸

A város által biztosított épületek közül egyik sem felelt meg diákotthoni célra, mindekitő rendkívül zsúfolt volt, s az emeletes ágyakkal felszerelt hálóik egyúttal a tanuló és ebédlő céljait is szolgálták. A kezdeti nehézségekre jól rávilágít a leánydiákotthon 1953/54-es napokönyvének alábbi beszámolóirésze is, miszerint: „Van 12 mosdótálunk és 30-an vitatkozva, lassan tudunk megmosdani. Így behoztuk azt az újítást, hogy a mosdótál oldalára számot irtunk és beosztottuk, hogy melyik tálból ki mosakszik. Így remélem — írta a napos — ezután nem lesz kavargás...”⁹

A diákotthon tárgyi feltételeit tekintve igen szerény mekkában lehetett előre. Az igazgató még az 1956. júniusi jelentésében is arról panaszkodott, hogy nincs elfogadható rakár, és konyhai előkészítő, az épület nincs ivóvízzel ellátva, ezért kénytelenek a tanásház udvaráról hordani a vizet.⁹ A következő évben a beázások, a mennyezet omlása jelentette a gondokat.

1957-ben a végrehajtó bizottság február 22-i döntése alapján a Rákóczi út 21. szám alatti épület „tartozékaival együtt” a diákotthon használatába került.¹⁰ (A tanácsai döntéssel ellentétben a szóban forgó objektum azonban nem a leányoké, hanem a fiúké lett, s a leányok pedig a fiúk helyére költöztek még ugyanabban az évben.) Mindenesetre a fiúkollégium új épülete, mely eddig a Földkötő Vállalaté volt, az eddigiek-nél jobb feltételt adta a tanulóknak bentlakásának és ellátásának.

1961-ben, miután a III. sz. Általános Iskola felépült, nemcsak az alsófokú iskolai oktatás szélesedett a városban, de növekedett a diákotthoni férőhelyek száma is. Az iskola Bocskai út 12. szám alatti épülete ugyanis — az igazgató előzetes kérelme alapján — a diákotthon használatába ment át.¹¹

Három évvel később a szakközépiskolai osztályok fejlesztése érdekében a jelenlegi közigazgatási szakközépiskolában négy tantermet hálóterem céljaira kapott az intézmény, s ezáltal a férőhelyek száma valamivel meghaladta a 200-at. Ettől kezdődően négy különálló épületben egy fiú- és három leányrészleggel hosszabb időre állandósultak a kollégium működésének külső feltételei.

A létszám növekedése miatt nehéz körülmények között működő kollégium történetének drámai eseménye volt az 1969. január 2-án bekövetkezett gázrobbanás. Ennek következtében Tornyai Sándor 56 éves fűtő életét vesztette, és súlyos égési sebeket szenvedett az intézet egyik nevelő tanára is. A gázszivárgás miatt bekövetkező robbanás teljesen használhatatlanná tette a Rákóczi út 7. szám alatti épületet, megrongálta a szomszédos lakóházakat, és csaknem teljesen megsemmisítette az épület bűrtörzát, negyvennégy leánytanuló téli szünetre iktatható felszerelését, könyveit, ruháját.¹²

A kb. félmilliót meghaladó kár következményeinek gyors felszámolása próbára tette a kollégium nevelőtestületét, diákjait, sőt a város irányítását is. A munka zavartalan folytatása érdekében a fedél nélküli maradt diákokat átmenetileg az ún. IV-es részlegbe helyezték át, s a gimnázium egy újabb termet biztosított a nagyfokú zsúfoltság enyhítésére.

Széles társadalmi összefogás eredményeként még ugyanev év nyarán a Városgazdálkodási Vállalat építőbrigádja együtt a kollégistákkal a Rákóczi út 21. szám alatti fiúrészleg udvarán igen rövid idő alatt építette föl azt a 41×7 méteres ideiglenes épületet, ahol szeptember elején elhelyezhették a hajdani II. részleg kollégistáit. Az építési és berendezési költségeket abból a pénzüszegből fedezték, amelyet a Tiszántúli Gázszolgáltató és -szerező Vállalat a kár ellenértékéért a kollégiumnak térített.¹³ 1971. májusában átadták rendeltetésének a két évvel korábban épített

ideiglenes épülethez kapcsolt klubszobát és olvasótermet is, amelynek működése jól szolgált a tanulók műveltségének gyarapítását.

Míg a 60-as évektől az épület szempontjából nem, vagy alig változtak a feltételek, addig a belső körülmények, illetve a technikai felszerelés terén némi előrehaladás tapasztalható. Mérhető ez a raktározási viszonyok, a mosási feltételek (mosókonyha létesült) javulásában, valamint a műhelyfejlesztés terén.

Mint ahogy az igazgatói beszámolóiból kiderül, az 1969/70-es tanévben például 33 ezer forintot hegesztődinamót szereztek be, a gimnázium kis-méretű esztergagapdallal és állványos fűrőgéppel segítette a kollégiumot. Emelkedett a konyha gépesítettségének színvonala (dagasztógépet vásároltak, nagykonyhai gáztűzhelyet állítottak be stb.). Betegszoba létesítésével, a fürdési, tisztálkodási lehetőségek bővítésével előbbre lépett az egészségügy is.

A kollégium egyre teljesebb kiépülésével (tanulói létszám, nevelőtestület) párhuzamosan, ha nem is nagy mértékben, de növekedett a költségvetési bevétel és kiadás is. Az 1977-es tanévi költségvetés például több mint másfélszerese az 1962. évinek.

A belső feltételek bizonyos javulása nem változtatott azonban a nagyfokú zsúfoltságon, melynek beszédes bizonyítéka az alapterülethez viszonyított ágyak száma. A hetvenes években például a fiúknál 5×3 méteres szobákban 8–10 tanuló lakott. A lányok egy-egy nagyobb hálóban húszan-huszonegyen éltek együtt. A pedagógiai munka kívánatos összehangolását a szétszórta, egymástól viszonylag távol levő részlegek különállása akadályozta, és ez számos kényelmetlenséget okozott diáknak, tanárnak egyaránt. 1971-ben az egyik kollégista az újságra kérdéseire válaszolva ezt így fogalmazta meg:

— ... igen ... ez a szétszórtság a legnagyobb problémánk ... A háló az egyik épületben, a tanuló a másikban, az ebédlő a harmadikban van. Télen nem valami kellemes ide-oda futkosni!¹⁴ A részlegek egyikében sem volt nevelői szoba, nem egy helyen tanuló céljaira tanteremből kialakított háló szolgált.

Mint ahogy a társadalmi elvárásokkal egyre kevésbé állottak szinkronban a kollégiumi feltételek, ezért mind sürgetőbbé vált az igényeknek megfelelő új épület építése. Ennek gondolata — mint láttuk is — már a „kulturházal” kapcsolatban felmerült, később mind gyakrabban sürgették a kollégium részéről is. 1959-ben az intézet akkori igazgatója a tehetséges munkás-paraszt származású tanulók növekvő számú jelentkezésével indokolta az építkezést. A helyzet súlyosbodására vall, hogy tíz évvel később a kollégiumból már ezt írják: „... a gyereket a szülők kivesszik és magánlakásokban helyezik el, mert a szülők nagy része meg tudja fizetni, hogy többert ugyan, de megfelelő körülmények között tanuljon a gyerek.”

A megfelelő körülményeket jó szóval és munkaszeretettel a kollégium dolgozói nem tudták pótni.¹⁵

Az ügyet a tanács illetékes szervei is magukévá tették, hiszen megoldását a szakközépiskolai oktatás fejlesztése is szükségessé tette. Hosszú huzavona után 1971. október 15-én végre döntés született a 200 férőhelyes középiskolai kollégiumi épület elhelyezéséről.¹⁶ A Debreceni Tervező Vállalat által kidolgozott kivitelezési terv elkészítésével, 1975 végén, a Hajdú-Bihar megyei Tanács Építőipari Vállalata megkezdte a húszmilliót meghaladó beruházás megvalósítását a Gönczy Pál tér 1. szám alatti Közgazdasági Szakközépiskola (hajdani polgári iskola) parkjában, illetve a mellette levő zöldsávos kertben. A helyszín kiválasztásában közrejárt-

szott, hogy a kollégium kiépítendő szennyvízcsatornájával megoldódik az évek óta húzódoó szennyvízproblémája is.

Az új és modern négyzetes épület szálló- és kiszolgáló részből áll, s a korábbi zsúfolt hálókkal szemben négyzetmélyes szobákat alakítottak ki. Az előtérben mindegyikhez külön mosdófülke, négy beépített szekrény, illetve erkély kapcsolódik és a konyha, ebédlő is helyben található. Mindez a szintenként elhelyezett tanulóval, tv-szobával egyszerre szolgálja a tanulók kényelmét és a korszerű tanulási feltételeket.

JEGYZETEK

- 1 HBM L. XXII. 401. 3/1947.
- 2 Gimnáziumi irattár.
- 3 HBM L. XII. 401. 3/1947. július 6.
- 4 HBM L. XXII. 401. 3/1947; XXII. 401. 4/1948.
- 5 HBM L. XXII. 401. 4/1948.
- 6 Mátyas Antal volt igazgató visszaemlékezései. Elhangzott a Högyes Endre Gimnázium fennállásának negyedszázados jubileumán, 1972-ben (Boocsal István Múzeum Adattára 216/73.)
- 7 HBM L. XXIII. 552. 3/1952.
- 8 Az alapító diákok névsora

Bálint Ilona
Bánki Irina
Csókási Ilona
Demjén Piroksa
Domokos Magda
Fehérvári Erzsébet
Gabi Irén
Hajdú Imre
Kalmár István
Keszér László
Kincses Eva
Kiss Ida
Kiss Irma
Kiss Imre
Kiss P. Róza
Cs. Kiss Sándor
Kiss Sándor
Kovács Katalin
Kovács Lajos
Lajter Júlia
Larányi Róza
Lukács Eva
Makai Ferenc
Máté Erzsébet

Nagy Eva
Nagy Julianna
Nagy Mária
Páli József
Pécsi Gizella
S. Rác Ibolya
Rác László
Sóki Lenke
Sári Anna
Sas Imre
Skoumal Dezső
Somogyi László
D. Szabó Ida
Szabó Lajos
Szálkai Imre
Tóth Erzsébet
Tóth Ilona
Tósser Mária
Vecsey Ilona
Végh Eszter
Végh István
Zagyva István
Zagyva Lajos

- 9 Hajdúszoboszlói kollégiumi irattár, 140/1955.
- 10 Uo. 30/1957.
- 11 Uo. 133/1956.
- 12 Uo. 1/1959.
- 13 Uo. 3/1970.
- 14 Nagy János: Vidéki diákok között. HBN, 1971. március 19.
- 15 Hajdúszoboszlói kollégiumi irattár, 45/1969.
- 16 Uo. 65/1971.

Megnyílt a Sárospataki Képtár

A múlt évi múzeumi hónap kiemelkedő eseménye volt, hogy önálló, felújított műemléképületében 1982. okt. 5-én megnyílt a *Sárospataki Képtár*. Az új múzeumi létesítmény átadása *Andrássy Kurta János* szobrászművész kiállításának megnyitásával történt (Porkoláb Albert).

26. BORBELY BALINT TANYAJÁNÁL. 1856. (?) Tag.
 27. EORNYU-KUT LAPOSSA. 1856. Legelő. Tag.
 28. BOR TANYAJÁNÁL. 1856. (?) Tag.
 29. BOSZÖRMENYI ÚT. 1856. Kútvolgy. Tag.
 30. BOSZÖRMENYI DÜLŐ. 1904. Kútvolgy. Kat.
 31. CZEGLÉDI DÜLŐ. 1904. Tilalmas. Kat.
 32. CITRAHAT. 1742. P. (1784-ben II. Calcutura)
 33. CITRAHALMA (vagy CITRAHALOM). 1784. Citrahát. Bek.
 34. CSAPSZÉK HATA MEGETT. 1856. (?) Tag.
 35. CSASZI HALOM. 1856. Kőteles. Tag.
 36. CSATORNAKERT. 1766. (Új szőlőskert) P.
 37. CSEPUS-KERT. 1904. (Zárt kert) Kat.
 38. CSEREF DÜLŐ. 1856. Kőteles. Tag.
 39. CSIKOS ER. 1835. Angyalháza. P.
 40. CSIKOS LAPONYAG. 1907. Angyalháza. Kat.
 41. CSILLAG DÜLŐ. 1904. Sziget. Kat.
 42. CSIPKES. 1784. Aranyzeg. Bek.
 43. CSONTOS LAPONYAG. 1794. Kerengő. Bek.
 44. CZEGLEDI DÜLŐ. 1856. Tilalmas. Tag.
 45. CZEGLÉDI MIHALY ZUGJA. 1887. Angyalháza. P.
 46. DARAB DÜLŐ. 1857. Tilalmas. Tag.
 47. DEBRECENI AROKSZÉK. 1856. Kerengő. Tag.
 48. DEBRECENI ÚT. 1456. Kerengő. Tag.
 49. DEBRECEN-SZOVÁTI ÚT. 1963. Kőteles. DMNA.
 50. DELI DÜLŐ. 1904. Tilalmas. Kat.
 51. DELI HALOM. 1904. Tilalmas. (L. még: Kéthalom). Kat.
 52. DELI LEGELŐ. 1904. Legelő. Kat.
 53. DERSI. 1639. Tilalmas. P.
 54. DESŐ LAPONYAG. 1775. (?) P.
 55. DODONOSI KÜT. 1856. (?) Tag.
 56. DÜLŐ LAPONYAG. 1741. Tilalmas. P.
 57. EBESI GÁT. 1857. Kőteles. Tag.
 58. ERDŐ DÜLŐ. 1904. Tilalmas. Kat.
 59. ERDŐ KAPU. 1856. Tilalmas. Tag.
 60. ESZÁK-DÜLŐ. 1900. Kerengő (?) DMNA
 61. ESZÁKI HALOM. 1904. Nyugati legelő. L. még: Kéthalom). Kat.
 62. FSZAKI LEGELŐ. 1904. Legelő. Kat.
 63. FECSKE DÜLŐ. 1904. Kőteles. Kat.
 64. FENEK DÜLŐ. 1960. (?) DMNA
 65. FOGHTŰY DÜLŐ. 1900. Citrahát. DMNA
 66. FOGHLY DÜLŐ. 1904. Keringő. Kat.
 67. FÖLDTATO LAPONYAG. 1784. Legelő. Bek. (Val. „Folyattató-lap.”)
 68. FÜLDESI ÚTNÁL. 7184. Tilalmas. Bek.
 69. FÜLDVÁR LAPONYAG. 1857. Sziget. Tag.
 70. FÜZESVÖLGY. 1639. Tilalmas. P.
 71. GARGÓFZ. 1784. Legelő. Bek.
 72. GÁT-KAPU. 1720. Legelő. P.
 73. GÁTOLDAL (Kis-Gátoldal, Nagy-Gátoldal). 1960. Legelő. DMNA.
 74. GEM DÜLŐ. 1857. Kőteles. Tag.
 75. GIROD-DÜLŐ. 1857. Kőteles. Tag.
 76. GIROD-HALOM (Girót-halom). 1857. Kőteles. Tag.
 77. GYÉKENYES LAPOS. 1856. (?) Tag.
 78. GYEPSZEL. 1856. Legelő. Tag.
 79. HAL-DÜLŐ. 1904. Citrahát. Kat.
 80. HARANGI DOMB. 1856. Tilalmas. Tag.
 81. HARMASHATÁR. 1856. Keringő. Tag.
 82. HARMAS KÜT. 1775. Keringő. P.
 83. HÁROMÁG. 1857. Kőteles. Tag.
 84. HATÁR LAPONYAG. 1784. Kerengő. Bek.
 85. HEGYES (Prédium). 1638. Kútvolgy. P.
 86. HEGYESHALMI ZUG. 1856. Keringő. Tag.
 87. HEGYESHALOM. 1649. Tilalmas. P. U. az. 1857. Aranyzeg. Tag.
 88. HEGYESHATÁRHALOM. 1857. Keringő. Kat.
 89. HOMÓKOS ÚT. 1856. (?) Tag.
 90. HOROG LAPOSSA. 1856. (? 117. szelvény) Tag.
 91. HOSSZU DÜLŐ. 1784. Tilalmas. Bek.
 92. JARÓ. (JARÓ DÜLŐ). 1788. Sziget. P.
 93. JARÓ-ZUG (Jarózugi féjsziget). 1856. Sziget. Kat.
 94. JUKAS. 1784. Aranyzeg. Bek.
 95. JUKAS HALOM. 1637. Aranyzeg. Tag.
 96. JUKAS ZSIDOKÜT. 1858. Aranyzeg. Tag.
 97. KABAI ÚT. 1856. Tilalmas. Tag.
 98. KADARCSI FÜVEK. 1841. Angyalháza. P.
 99. KAKAS LAPOS. 1856. Tilalmas. Tag.
 100. KAPOCS DÜLŐ. 1856. Sziget. Kat.
 101. KARÁSZ. 1784. Legelő. Bek.
 102. KASZA KÜT. 1784. Tilalmas. P.
 103. KASZAKÜT VÖLGY. 1856. Tilalmas. Tag.
 104. KAVAS KÜT. 1646. Tilalmas. P.
 105. KAVAS KÜT LAPOSSA. 1857. Tilalmas. Tag.
 106. KELETI DÜLŐ. 1900. Kőteles. DMNA
 107. KELETI LEGELŐ. 1804. Legelő. Kat.
 108. KENDERFÖLD (Kenderföld-zug). 1854. Legelő. Tag.
 109. KENDERZUG. 1784. Legelő. Bek.
 110. KERENGO (vagy KERINGO). 1774. IV. Calcutura. Bek.
 111. KERINGO ZUG. 1857. Keringő. Tag.
 112. KERESZT DÜLŐ. 1960. Citrahát. DMNA
 113. KÉTHALOM. 1734. Tilalmas. Bek. (L. Déli halom, Északi halom).
 114. KÉTHALOM DÜLŐ. 1856. Tilalmas. Tag.
 115. KIS GYÖRGY JÁRÓ DÜLŐ. 1856. Tilalmas. Tag.
 116. KETHALOM RETTYE. 1784. Legelő. Bek.
 117. KIS JÁNOSNE TANYAJÁNÁL. 1856. (64. szelvény ?) Tag.
 118. KISKABAI ÚTFEL. 1960. DMNA
 119. KISSZOBOSZLÓI FÖLD. 1677. Legelő. P.
 120. KOLOMPEK FÖLD. 1836. (?) Tag.
 121. KORNÝÓ. 1774. Kőteles. P.
 122. KORNÝÓI CSZIFÁLY. 1856. Kőteles. Tag.
 123. KÖRPAK DÜLŐ. (KORPÁK). 1732. Sziget. P.
 124. KÖRPAK ERE. 1856. Sziget. Tag.
 125. KÖRPAK HALMA. 1727. Sziget. P.
 126. KOVÁCS DÜLŐ. 1856. Tilalmas. Tag.
 127. KÖSELY (Folyó). 1617. (Ok.)
 128. KÖTELES. 1638. P.
 129. KÖTELESI CSÁRDA. 1857. Tag.
 130. KÖTELESI ÚT. 1857. (Debreceen-felé) Tag.
 131. KUN PÁL DÜLŐ. 1857. Kútvolgy. Tag.
 132. KUN PÁL HALMA. 1856. Kútvolgy. Tag.
 133. KURTA DÜLŐ. 1906. Tilalmas. DMNA
 134. KURTA HALOM. 1649. P.
 135. KURTAHALMI SOMBÉKOS. 1856. Tilalmas. Tag.
 136. KURVÁS. 1784. II. Calcutura. Bek.
 137. KÜRTI KÜTJA. 1771. (?) P.
 138. KÜRTI KÜTJA. 1771. (?) P.
 139. KÜRTI KÜTJA. 1771. (?) P.
 140. KÜRTI KÜTJA. 1771. (?) P.
 141. LAPOSI ÚTFEL. 1772. (?) P.
 142. LOGATÓ (Neha; LOGGATÓ). 1772. (?) P.
 143. LOPO ÚTFEL. 1772. (?) P.
 144. MAJORKERT. 1775. Legelő. P.
 145. MACSI FOLYOJA. 1856. (65. szelvény ?) Tag.
 146. MEDI KÜTJA. 1774. Citrahát. P.
 147. MEDI LAPOSSA. 1856. Citrahát. Tag.
 148. MIHALYHALMA. 1726. Tilalmas. Ekkor zálogos föld. P.
 149. MIHÁND LAPOSSA. 1856. Tilalmas. Tag.
 150. MOLNÁR DÜLŐ. 1856. Citrahát. Tag.
 151. MOCSÁROS LAPOS. 1856. Tilalmas. Tag.
 152. NADUDVARI DÜLŐ. 1856. Sziget. Tag.
 153. NADUDVARI ÚTNÁL. 1856. Sziget. Tag.
 154. NAGYVÖLGY. 1717. Tilalmas. P.
 155. NAGYVÖLGYI KÜT. 1856. Tilalmas. Tag.
 156. NAPOS DÜLŐ. 1856. Aranyzeg. Tag.
 157. NEKI HALMA. (= NYEKI HALMA). 1720. Nyugati legelő. P.
 158. NEMFT TELEK. 1637. Kerengő. P.
 159. NYALAKODÓ. 1771. Legelő. P.
 160. NYUGATI LEGELŐ. 1856. Tag.
 161. NYUGSZOM. 1784. Legelő. Bek.
 162. NYUGSZOM KORCSMA. 1857. Legelő. Tag.
 163. ONDOD. 1774. Kútvolgy. P.
 164. OSTOR DÜLŐ. 1860. (?) DMNA
 165. PACSIRTA DÜLŐ. 1857. Kerengő. Tag.
 166. PAPNE HALMA. 1784. Aranyzeg. Bek.
 167. PAPTÉLEK. 1784. Kerengő. Bek.
 168. PAPUCSOS. 1856. (?) Tag.

A hajdúszoboszlói fürdő 1925-ben. Egykori képeslap, Petrányi Pál fényképész felvétele, 1925.

169. PARASZTOK FÖLDJE. (NAGY-, KÖZEP-, KIS PARASZTOK FÖLDJE) 1702. Tílalmas. P.
 170. PECEOLDAL. 1960. Legelő. DMNA
 171. PERCSI DÜLŐ. 1960. Köteles. DMNA
 172. PETZE. 1784. Legelő. Bek.
 173. PIRGON-VOLGY. 1679. Tílalmas. P.
 174. PITYERI KERT (Új szőlős kert) 1766. P.
 175. POSTAFÖLD. 1856. Aranyzeg. Tag.
 176. PUSZTA FALU. 1773. A város északi szélén. P.
 177. PÜSÖK DÜLŐ. 1856. Köteles. Tag.
 178. KOLOMPÉR FÖLD. 1856. (?) Tag. (L. Régi kolompér föld)
 179. RÉGI KOLOMPÉR FÖLD. 1856. (?) Tag.
 180. RONA. 1856. Legelő. Tag.
 181. ROZSA DÜLŐ. 1904. Tílalmas. Kat.
 182. SAMU-VOLGYE. 1856. Tílalmas. Tag.
 183. SÁRO-VOLGYE. 1784. Tílalmas. Bek. (Bizonyára: Sáron-völgye!)
 184. SAS-DÜLŐ. 1960. (?) DMNA
 185. SER-LAPOSSA. 1856. Tílalmas. Tag.
 186. SIDÓ-KUT LAPOSSA. 1856. Aranyzeg. Tag.
 187. SIDÓTANYA (=onladéka). 1856. Aranyzeg. Tag.
 188. SOLDOS (= ZOLDOS). 1741. Sziget. P.
 189. SOLYOMDÜLŐ. 1856. Tílalmas. Kat.
 190. SOPRONI LEGELŐ. 1856. (= Északi legelő). Tag.
 191. SOÓS-DÜLŐ. 1960. Kerengő. DMNA
 192. SÓ KUT. 1901. Kerengő. P.
 193. SOS LAPONYAG. 1857. Kerengő. Tag.
 194. SOS TANYÁNÁL. 1857. Kerengő. Tag.
 195. SÖRÉ-DÜLŐ. 1904. Aranyzeg. Tag.
 196. SÖREFÖLD. 1774. Aranyzeg. P.
 197. SZABADSÁG DÜLŐ. 1960. Tílalmas. DMNA
 198. SZANTON LAPONYAG. 1784. Aranyzeg. Bek.
 199. SZEDRES DÜLŐ. 1960. Kerengő. DMNA
 200. SZEFGÜ DÜLŐ. 1904. Köteles. Kat.
 201. SZEGHATÁR. 1885. Angyalháza. P.
 202. SZEK-SZÉL. 1768. Angyalháza. P.
 203. SZENTGYÖRGY. 1784. Legelő. Bek.

204. SZIGET. 1639. Tílalmas északi részén. P.
 205. SZIGETI FÖLD. 1677. Tílalmas. P.
 206. SZIGETI GÁT. 1839. Sziget. Tag.
 208. SZIGETI TELEK. 1784. Sziget. Bek.
 209. SZIK-LAPONYAG. 1907. Angyalháza. P.
 210. SZIKSZAI LAPOS. 1856. Citrahát (?). P.
 211. SZILAS DÜLŐ. 1904. Tílalmas. Kat.
 212. SZOBOSZLÓI FÖLD. 1635. Tílalmas. P.
 213. SZOBOSZLÓI NEMES FÖLD. 1644. Tílalmas. P.
 214. SZOMJUHAT. 1857. Tílalmas. Tag.
 215. SZOVÁTI ÚTFEL. 1640. Tílalmas. P.
 216. SZŰCSI FÖLDEK. 1639. (?) P.
 217. O-SZOLLOSKERT. 1784. Északi legelő. Bek. (L. Vénkert)
 218. ÚJ-SZŰLLŐSKERT. 1784. Legelő. Bek.
 219. SZŐRŐSHALOM. 1640. Tílalmas. P.
 220. SZUCS DÜLŐ. 1950. Tílalmas. DMNA
 221. SZÜTS LAPONYAG. 1856. Tílalmas. Tag.
 222. TALLOSZEL-KÜT. 1907. Angyalháza. Kat.
 223. TEKENTO. 1784. Kerengő. Bek.
 224. TELEKALLYA. 1856. Aranyzeg. Tag.
 225. TELEKI DÜLŐ. 1904. Aranyzeg. Kat.
 226. TÍLALMAS. 1784. (Az ősi privilegizált föld) Bek.
 227. TÖRÖK DÜLŐ. 1904. Tílalmas. Kat.
 228. TÖRÖK LAPOSSA (Személynevt). 1856. Tílalmas. Tag.
 229. UGAR. 1818. (Összefoglaló név, helye változó). P.
 230. UJVÁROSI KÜT. 1856. Citrahát. Kat.
 231. UJVÁROSI ÚTFEL. 1774. Citrahát. P.
 232. VADASZ DÜLŐ. 1904. Aranyzeg. Kat.
 233. VAJDA HALOM. 1856. Tílalmas. Tag.
 234. VAJDAZUG. 1741. Tílalmas. P.
 235. VAK-DÜLŐ. 1856. (?) Tag.
 236. VÁROS-FELE FÖLD. 1636. Tílalmas. Tag.
 237. VÁRCS TANYA. 1556. Tílalmas. Tag.
 238. VEDKES DÜLŐ. 1904. Aranyzeg. Kat.
 240. VERVOLGY. 1775. Kerengő. P.
 241. VIZES DÜLŐ. 1856. Tílalmas. Kat.
 242. ZÖLD LAPONYAG. 1741. Tílalmas. P.
 243. ZSIDÓ KÜT (L. Sidókut). 1857. Aranyzeg. Tag.
 244. ZSOLDOS (L. SOLDOS)
 245. ZSOLDOSHALOM. 1857. Sziget. Tag.

Kovács Máté-émléklülés

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az Országos Könyvtárügyi Tanács, a Magyar Tudományos Akadémia, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Hajdú-Bihar megyei Tanács és a Művelődési Minisztérium illetékes szakszervei, osztályai rendezésében 1982. szeptember 21-én, Kovács Máté egyetemi tanár, kultúrpolitikus születésének 75., halálának 10. évfordulója alkalmából a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában tudományos emléklülést rendeztek. Közreműködtek: Csikos Sándor, Szőlősi Gyula, Horváth Márton, Futala Tibor, Tóth Gyula.

Allandó Kántor Sándor-kiállítás Karcagon

A múlt évi múzeumi hónap során, 1982. okt. 28-án nyílt meg Karcagon a Népi Iparművészeti Tanács, a Szolnok megyei Tanács Művelődési osztálya, a Karcag városi Tanács és a Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága által létesített és rendezett Kántor Sándor Fazekas tájház. A Kántor Sándor allandó kiállítás megnyitását közreműködtek: Zagyi János, Majoros Károly és Nagy László.

HAJDÚSZOBOSZLÓI NÉPRAJZI ADATOK

DANKÓ IMRE

Manapság Hajdúszoboszlót elsősorban gyógyvizéről, gyógyfürdőjéről ismerik. Azt is tudják róla, hogy először nem itt tört föl a termálviz és alakult ki fürdő, hanem a szomszédos *Kabán*, amit aztán később fürdője után „Kabázianak” is neveztek. A hajdúszoboszlói héviz-gyógyfürdő történetét többen feldolgozták. Mint tudjuk, a szoboszlói héviz 1925-ben tört fel, a fürdő pedig 1927-ben nyílt meg.¹ Fürdőzés, fürdőkultúra azonban ezt megelőzően is volt Hajdúszoboszlón. Az egyik korai szoboszlói fürdőről *Kun Károly*, a szoboszlói gyógyfürdő történész-főorvosa is megemlékezett. Ez volt a Vasút utcában működött *Sturcz János-féle salétromos fürdő*. *Kun Károly* egy 1903-ban közreadott hirdeteménye alapján szövegezte róla.² A hirdetemény ezt a salétromos fürdőt is gyógyfürdőként reklámozta, mert — mint mondja, „sikerrrel használható csúszos, rheumatikus bántalmaknál, különböző csontbajoknál, női gyengeség és vérszegénység esetében”. Ilyeténképpen a *Sturcz-féle fürdő* egészségügyi, gyógyfürdői vonatkozásban is előzménye a hajdúszoboszlói gyógyfürdőnek. Mi azonban nemcsak erről az „előzményről” tudunk. Más fürdő is működött a századelőn Hajdúszoboszlón. A *Körner és Társai Gőzmalom és Fürdőtelepe* ugyancsak gyógyfürdőnek hirdette magát, sőt orvost is alkalmaztak, mint 1905-ben *dr. Hamvai Kovács Bálintot*, aki „felügyelte” a fürdőt és „javallatait” újsághirdetések útján is népszerűsítették. A *Körner és Társai fürdő* érdekessége az, hogy össze volt kapcsolva egy gőzmalommal. Nem annyira a meleg víz volt benne az érdekes, mint inkább a gőz, hiszen a fürdő magát elsősorban, mint „hidegvíz gyógyintézetet ajánlotta”. A *Szoboszló és Vidéke* 1905. június 4-i számában nagy, keretes hirdetésben azt olvashatjuk, hogy a „*Körner és Társai Gőzmalom és Fürdőtelepe gőzfürdő* hidegvíz gyógyintézettel összekapcsolva.” A hirdetés részletes leírás után bőséges javallatokkal is szolgál.³

Ha már a víznél tartunk, meg kell említenünk, hogy a kapitányvíz Hajdúszoboszlón is ismeretes volt, meglétét szigorúan ellenőrizték, a hanyagokat, akik nem gondoskodtak kapitányvízről, szigorúan megbüntették. A kapitányvíz egy jókora hordóban állandóan készenlétben tartott fel volt, tűzoltás esetére. A hordókat, ahol kút volt, a kút mellett kellett felállítani, ahol pedig nem volt kút, ott a kiskapu közelében kellett jól látható helyen elhelyezni. A kapitányvíz mellé *csákllyát*, hosszú nyelű *pemetet* és *pödört* is kellett tenni. Ezek az eszközök is a tűzoltáshoz kellettek. A tűzoltóvíz kapitányvíz elnevezése eléggé általános, bár eredetét, mint például Szoboszlón is, a tűzoltás megszervezéséért felelős *kerületi kapitánytól* nyerte (Hajdúkerület, Hármaskerület).⁴ A kapitányvíz meglétét, a mellé rendelt eszközök, szerszámok rendbentartását a *bakterok* ellenőrizték, majd pedig a rendőrök, amikor már régen megszűnt a Hajdúkerület; hajdúkapitány sem volt már, ellenben a tűzoltóvíz neve meg-

maradt. Sőt öregebb szoboszlóiak egyike-másika még ma is így hívja az udvari kutak mellett álló hordó vizét.⁵

A hajdúszoboszlói társasélet egyik hagyományos alkalmá volt a *Lajos-napi bál*, vagy *Lajos-bál*. A Lajos-nap (aug. 25.) a maga társaséletét körökben, egyletekben, testületekben élő szoboszlóiak számára ugyanolyan közösségi ünneppé fejlődött, mint március 15-e. A Lajos-nap megünneplésében is a reformkori, illetve az 1848/49-es szabadságharc liberális, szabadelvű és mindenekelőtt függetlenségi eszméi realizálódtak. Március 15-e koratavasz volt; a körök, egyletek leginkább társasvacsorákkal, a vacsorákat követő bállal emlékeztek meg róla. Ezzel szemben a Lajos-nap a legmelegebb nyári napokra esett és ezért az ünnepélyeket nem is annyira bent, épületekben, a körök, egyletek helyiségeiben, hanem a szabadban, például az *erdőben*, majálisszerűen rendezték és tartották meg. Mint például 1905-ben is. Így számolt be róla az egykori újsághír: „Lajos-napi bál. A szokásos Lajos-napi bál vasárnap tartatott meg az erdőn. A mulatság minden tekintetben igen sikerült lett volna, csak az volt a baj, hogy az erdőben összeverődött piaci csavargók minduntalan verekedéseket kezdtek, s így elrontották a mulató közönség hangulatát. Jó volna, ha a rendőrség erélyesebb rendszabályokat alkalmazna ezekkel a garázda elemekkel szemben.”⁶ Egyébként a Lajos-nap megünneplésének eredetéről csak annyit, hogy *Kossuth Lajos* névnapjáról van szó, amit a szoboszlóiak különösen attól az időponttól fogva ünnepeltek meg, hogy *Kossuth Lajost* a város díszpolgárának választották (1861. ápr. 8.).⁷ A hajdúszoboszlói Lajos-napi bálók a Kossuth-kultusz szép megnyilatkozásai voltak, voltaképpen csak az 1940-es évek derekán szűntek meg.

Ha már az ünnepi társasösszejöveteleknél tartunk, szólnunk kell a szoboszlói *kertkerületi ebédekről* is. A várost körülvevő szőlőskertek szigorú szabályzatok alapján éltek a maguk nem is annyira gazdaságilag, mint inkább társadalmilag fontos életét. A kertek életében kezdetül fogva sok közösségi elem érvényesült. Az egyik ilyen volt a tavaszi kertszemle, amikor a kerttulajdonosok, a kertség vezetősége, a csősz és esetenként a városi tanács egy meghívott „hites embere” kiment a kertbe, körbejárták a kertet, megnézték; hogy épek-e, jók-e a gerádják, az ajtók, nem történt-e elszántás, milyenek a pajták, jó-e a kerti kút, milyen a csőz háza, milyen állapotban van a „kertség háza”. Ezeken a tavaszi kertszemléken mutatták be, fogadták be maguk közé az új kertésztulajdonosokat, kötelezve őket a közös szabályok betartására, a közös terhek viselésére. Szoboszlón ezt a tavaszi kertszemlét *kertkerületnek* nevezték.⁸ Általában — az időjárástól függően — áprilisban, legkésőbb május első felében tartották meg. A kertkerület nagyszabású ebéd, a kertség házában vagy az előtte levő térségen főzött és elfogyasztott kőzében zárta be. A kertkerületi ebéd Szoboszlón leginkább bográcsban főzött birkapaprikásból állott. A birkahúst, a kenyert a fűszereket a „közös kasszából” vették, borról pedig ki-ki maga gondoskodott. A legöregebb szoboszlóiak úgy emlékeznek, hogy eredetileg, „régén”, tehát a múlt század 60–80-as éveiben, a kertkerület és a kertkerületi ebéd szinte kizárólagosan férfimunka, alkalom volt. Csak az első világháború körül jöttek nők is a kertkerületre és aztán vettek részt a kertkerületi ebédeken is.

Szoboszló népeletében, a híres *Bika vendéglő* nem számítva és több más, kisebb korcsmáról sem szólván, különösen hat úgynevezett „parasztkorcsma” játszott nagy szerepet. Mind a hat városi tulajdon volt, évenként árendába adták őket, bár egy-egy jó csapláros évekig is megmaradhatott a bérletükben. A *Nyugyszom* korcsmáról 1902-ben azt határozták,

hogyan nem javítják ki, hanem lebontják. A *Békás*, a *Nyúzó*, a *Kontyos* ugyancsak jeles helyek voltak, bár nem mindegyikre akadt minden évben bérlő, mint például 1902-ben is. Sem a *Nyúzóknak*, sem a *Kontyosoknak* nem akadt „árverelője”. Helynevekből alakult a *Szentgyörgy* és a *Kötelesi csárda* neve. Ezek is, akárcsak a többi, nagy formátum bonyolítottak le. A csaplórosok maguk gondoskodtak borról, pálinkáról, sörről. Helyi bort nemigen mértek, mert az a szoboszlói borkedvelők szerint „nem való volt semmire, talán ha etetnek használták volna”. Szoboszlón is leginkább az érmelléki, diószegi borok jártak. A *Békás*, a *Kontyos* és a *Nyúzó* bérlői a bérleménnyel együtt kapták meg a szállítókat is. A vendégek ugyanis ragaszkodtak a megszokott borhoz, új bérlővel nemigen kívántak újféle bort is. Az érmelléki borosgazdák tudták ezt, tudták, hogy ragaszkodnak boraikhoz, ezért „privátim is ajánlgatták magukat, meg borikat”. Mint például *Sándor József*, „bihardjóségi hegyi birtokos” is, 1902-ben.³ Ennek visztan a bérlők nem örültek, elvélgre az üzletükről volt szó. Érdekes, hogy közel sem féltek ennyire az ivásra ajánlott ártézi víztől, mert ismerték a kuncsaftjaikat, nem kellett azoknak víz semmiféleképpen. A századfordulón általános gyűlölet tárgya volt az *ebesí víz*, amit élelmes kereskedők palackoztak és úgy árultak a környéken, többek között Szoboszlón is. 1901-ben Szoboszlón így hirdették az esesi vizet: „Igyunk esesi ártézi vizet! Kitűnő borvíz! Udító, hűsítő ital! Kapható Stahler Dániel kereskedőnél H.-Szoboszlón.”¹⁰

A valamikori férfikozmetika elengedhetetlen szere volt a *bajuszpedrő*. Igen sok ambíciózus gyógyszerész csinált egyéni recept szerint bajuszpedrőt és sok más piperecikket. A különféle bajuszpedrők közül messze kimagaslott a *tiszatújlaki*. A városok sok helyen ezt a pedrőt keresték; olyan népszerű volt, hogy olykor-olykor hiánycikk is volt. Ez a körülmény is belejártszott abba, hogy patikusok itt-ott az országban bajuszpedrőt gyártásnak és terjesszenek. Szoboszlón is nagy keresete volt a bajuszpedrőnek, nem csoda, ha készítésével két gyógyszerésznünk is megpróbálkozott. *Grósz Nagy Ferenc* gyógyszerész készítette a *Hajdúsági pedrőt*. 1900-ban szép képes hirdetésben a következőképpen ajánlotta készítményét: „Ausztria—Magyarországon szab. jelentve. 12 próbadozob 1 forint fehér és barna színben. A híres Hajdúsági pedrő. — Akinek szép bajusza nincs, az használja a híres Hajdúsági pedrőt, mely egyedül, legjobb bajusznövesztő és bajuszpólo, az összes eddigi bajuszpedrők között. A bajuszt szép állásban tartja, nem töri, nem tépi ki és sohasem keményedik meg. A legjobb anyagokból készült, terpentint nem tartalmaz. Kellemes illatú és sohasem avasodik meg. Az országban mindenütt kapható gyógyszerárakban és üzletekben, fehér és barna színben, gyönyörű dozobban. Új dozob 10 kr. nagy dozob 20 kr. Visztan elárúsítóknak 33% engedmény. Egyedül készítő Grósz Nagy Ferenc gyógyszerész Hajdú-Szoboszlón, Bathyányi-utca. Akinek szép bajusza nincs! az használja.”¹¹ A hirdetés mellett közölt kép a bajuszviselést megismerése szempontjából is jelentős. A másik hajdúszoboszlói bajuszpedrő *Bocskay bajuszpedrő* volt. Ezt *Benke László* gyógyszerész készítette. Népszerűsége azonban nyomába se lépett a Hajdúsági pedrőnek. Nagyobbára csak helyi lapban hirdették, pedrője se igen terjedt el Szoboszló határain túl. A Szoboszló és Vidéke egyik 1905. évi számában így hirdette készítményét: „Bocskay bajuszpedrő. Benke László helybeli gyógyszerész készíti.”¹²

A gyógyszereszek nemcsak kozmetikumokat készítettek, hanem olykor-olykor gyógyszereket is kreáltak. Jól tudták ezt a gyógyítóemberek, javasok, kuruzslók is. Az óvatosabbja ezért minden újabb „gyógyszeré-

ről” kikérte valamelyik gyógyszerész szakvéleményét. Voltaképpen csak azt akarta elérni, hogy készítménye biztosan ne legyen ártalmas, nehogy valami baja származzék belőle a későbbiek folyamán. A századfordulón híres szoboszlói gyógyító, valószínű „csodadoktor” volt *Víg István*. Számtalan gyógyszert készített és alkalmazott, fájdalomcsillapítás, vérzéscsillapítás révén valóban nagy népszerűsége tett szert. 1903-ban azzal növelte híret-nevét, hogy elterjedt róla vagy elterjesztette magáról, hogy „a vesztésgt ellen gyógyít”. A vesztésgt elleni gyógyszeres spirituszban feloldott, elkevert szárított kőrisbogarporból állott. A gyógyszer úgy látszik, nem volt kellően hatásos, talán egyáltalán nem volt jó, sőt bajt is okozott; mert perbefogták. A bírósági tárgyaláson érdekesen azt vallotta, hogy „tudományát az apjától örökölte”, aki nálánál nagyobb tudós, a gyógyításban jártasabb, ugyancsak népszerű „orvosló” volt. A bíróság nem vette figyelembe a védekezést, büntősen mondta ki *Víg István* és meg is büntette. Orvoslását azonban továbbfolytatta, híre, emléke még ma is el Szoboszlón és környékén.¹³

Ha már peréről, büntetéséről van szó, mondjunk néhány mondatot Szoboszló egyik érdekes „jogi esetéről”. 1901-ben a Szilágy megyei Csákgöribőn lakó *Szerváczius Károly* hivatalos levelet írt „Szoboszló város politikai közönségének”, azaz vezetőségének és lakosságának, amelyben, mint örökös, a Király-Daróczy István és neje Dengelegy Katalin által 1633-ban zálogba adott *Angyalháza pusztát* kérj visszazadni neki, különben pereli a várost és bírósági úton szerzi vissza jussát. A levél, a perrel való fenyegetőzés nagy érdeklődést váltott ki, szinte az egész országban. A széles közvélemény mosolygva beszélt róla, Szerváczius Károlyban afféle Pongrácz István sejtette. Szoboszlón különösen a perrel való fenyegetőzés okozott nagy megrökönyödést. A Szoboszló és Vidéke a közhangulatot kifejező címmel: „A megfenyegetett város” terjedelmes cikkben számolt be róla olvasóinak.¹⁴ A város természetesen nem adta vissza Angyalházát, Szerváczius pedig nem indított pert. Bizonyára nem talált — sokakkal ellenvéleményben — olyan prókátort, aki perét felvállalta volna.

Azt nem tudom, hogy a nem régen elhunyt kiváló erdélyi szobrász, *Szerváczius Jenő*, illetve fia *Tibor*, rokonai-e valahogy ennek a bizonyos csákgöribői Szerváczius Károlynak vagy sem. Egyet azonban tudok, mégpedig azt, hogy a két szobrász, apa és fia, úgy tudja, hogy családjuk *Balmazújvárosról* származik. Sajnos, akkor, amikor Szerváczius Jenő egy alkalommal ezt Kolozsvárt elmondta nekem, nem néztem utána. Elképzelhető, hogy a csákgöribői Szerváczius és a kolozsvári Szervácziusok rokonok voltak és mindketten Balmazújvárosról származtatták magukat, Angyalháza szomszédságából.

Angyalháza pusztával kapcsolatosan van egy művészettörténetileg érdekes adatom is. *Juszkó Béla* festőművész 1904—1905-ben ösztöndíjasként Dachauban tanult. Hazajöve különös érdeklődést mutatott a pusztá, a lovak iránt. Elsőnek Hajdúszoboszlóra jött és innen látogatott ki rendszeresen *Angyalházára*, ahogy a Szoboszló és Vidéke beszámolt róla: „Juszkó Béla festőművész pár nap óta városunkban időzik. A festőművész a napokban kirándul Angyalházára vázlatok felvétele céljából.”¹⁵ Juszkó nemcsak a Hortobágyon, Angyalházán festette a pusztát, az annyira szeretett lovakat, hanem Bugacon is. Naturalista képeivel nagy sikert ért el. Több munkája közgyűjteményekbe került. Tekintve, hogy képein a táj is megjelent, jó volna munkáit abból a szempontból is megvizsgálni, hogy mennyire ábrázolják azok a szoboszlói határt, Angyalházát, mennyiben lehetnek festményei Szoboszló és a szoboszlói népélet hiteles illusztrációi.

- 1 *Kun Károly*: A hajdúszoboszlói gyógyfürdő. *Dankó Imre* (szerk.): Hajdúszoboszló monográfiája. Hajdúszoboszló, 1975. 695–752.
- 2 Uo. 695.
- 3 Szoboszló és Vidéke XV. 1905. 23. sz. (jún. 4.) 3.
- 4 *Dankó Imre*: Kapitányviz. Magyar Nyelvőr 97. 1961. 334. — Vö.: *Nemes Dezső*: Békés. Városismertető. Békés, 1961. 20.
- 5 Hajdúszoboszló, 1905.
- 6 Szoboszló és Vidéke XV. 1905. 36. sz. (szept. 3.) 1.
- 7 *Papp Imre*: Hajdúszoboszló politikai viszonyai a polgári átalakulás korában (1848–1872). *Dankó Imre* (szerk.): Hajdúszoboszló monográfiája I. m. 316.
- 8 Hajdúszoboszló, 1905. május 14.
- 9 Hajdúszoboszló, 1902.
- 10 Hajdúszoboszló, 1901.
- 11 Szoboszló és Vidéke 1900. több száma.
- 12 Szoboszló és Vidéke XV. 1905. 21. sz. (máj. 21.) 2.
- 13 Szoboszló és Vidéke XIII. 1903. 36. sz. (szept. 6.) 2.
- 14 A megfenyegetett város. Szoboszló és Vidéke XI. 1901. 12. sz. (márc. 24.) 2.
- 15 Szoboszló és Vidéke XV. 1905. 20. sz. (máj. 14.) 1.

*
Gazda László beiktatása a Hajdú-Bihar megyei múzeumok igazgatói tisztségébe

Január 2-án, ünnepélyes külsőségek között iktatták be a Hajdú-Bihar megyei múzeumok és Déri Múzeum igazgatói tisztségébe *Gazda Lászlót*. *Gazda László* előzőleg a Hajdú-Bihar megyei Tanács művelődésügyi osztályának főelőadója, majd pedig a Hajdú-Bihar megyei pártbizottság osztályvezetője volt. Régóta ismeri a múzeumot, hosszú időn át foglalkozott a múzeumi szervezeti ügyeivel; a múzeumi dolgozók tájékozott, jó szervezőképességű, segíteni képes és akaró vezetőt ismertek meg személyében már régebből. A Múzeumbarátok Köre is csatlakozik a gratulálók sorához: *Gazda László* megyei múzeumigazgatónak jó egészséget, kitartó, eredményes munkát kívánunk!

*
Megjelent a Vezető a Bocskai István Múzeum állandó helytörténeti és néprajzi kiállításához c. kiadvány

Megjelent a rég várt vezető, ami valóságos kismonográfia a Hajdú-ság, Hajdúszoboszló történetéről, a Bocskai István Múzeum új állandó kiállításához kapcsolódóan. A vezetőt *Juhász Imre* írta, a kiadványt több illusztráció gazdagítja.

*
Katona István-émlékezés Kalocsán

1982. dec. 13-án, Kalocsán a Magyar Történeti Társulat, a városi tanács és a kalocsai Katona István Társaság *Katona István* történetíró születésének 250. évfordulója alkalmából emlékülést rendezett. Közreműködtek: *Gerri István, Benda Kálmán, Kosáry Domokos, Bai Jenő, Köveshgyi András, Kanyó János, Unger Mátyás, Kovács Géza, Leányfalusi Vilmos.*

A SZOBOSZLÓI HAJDÚK HATALMASKODÁSAI 1642 KÖRÜL

MOLNÁR AMBRUS

Az elmúlt években az Országos Levéltárban végzett kutatásaim során egy olyan forrásra találtam, amely a szabolcsi hajdúvárosok lakóinak — közöttük a szoboszlói lovashajdúknak — a szomszédos Bihar és Békés megye helységeiben lakó nemesek és jobbágyok kárára elkövetett erőszakos cselekedeteiket tartalmazzák. Az okirat minden bizonnyal követi utasításnak készült és 1642-ben a Bihar megyei nemeseknek Váradon tartott gyűlésében kelt.¹

Ebből az eddig — tudomásom szerint — sehol sem közölt forrásból kiderült, hogy a Szoboszlóra telepített hajdúk egy része a Bihar megyei Nagyharang nevű faluból származott és a hajdúnemesség elnyerése előtt is nemes volt. Az okmányban ugyanis ezt olvassuk: „*Akadnak némely Hayduk Szoboszlón is, akik birnak ott Nagy Harangon ki egy ház helyet, ki mit, mint hogy réghen oda való ős fiak voltak.*”

Azt is megtudjuk ebből a forrásból, hogy Nagyharang a XVII. század derekán is lakott hely volt és nemesek lakták, holott eddig úgy tudtuk, hogy „*A török időkben még fenn állt, de 1588 után lakatlan maradt.*”²

Mielőtt a forrásul használt követi utasításnak Szoboszlóra, illetve a szoboszlói hajdúk viselt dolgaira vonatkozó részét közölném, felhívom a figyelmet arra, hogy a hajdúvárosokba telepített vitézek kiváltságai a nemesi rendek heves ellenállását váltották ki. Különösen Szabolcs megye, de mint forrásunkból látni fogjuk, Bihar megye nemesei is igyekeztek lehetetlenné tenni őket és kisebb túlkapásaikat is felnyagytva arra törekedtek, hogy „*őfelsége oszlassa fel őket és tegye jobbágyokká.*” Ennek az ellenszenvnek egyik oka az volt, hogy a hajdúszabadság csalogatta a környező jobbágynépet, hogy hasonló kiváltságokat szerezzen magának. Másrészt pedig a „*hajdúvárosokra migrált*” (a hajdúvárosokba költözött) szökött jobbágyokat, zselléreket, szolgálakat a hajdúvárosok visszaadni nem akarták.³

Ezek után hadd szóljon a hajdani krónikás, aki 1642. március 15-én papírra vetette a szoboszlói hajdúk hatalmaskodását.

„Az Haydu Városoktól pediglen, nevezet szerént Szoboszlótól, Böszörméntől, Vámos Percztől, Hatháztól, mennyi sok rendbéli bántódásaink légyenek, Isten győzné elő szánlálni, többek között nem utolsó, amit a Szoboszlóiak az Nagy Harangi Szegény Nemességen és a Gyarmad Szegény Parasztságon, immár régtől fogva cselekedtenek, és most is naponként cselekesznek. Ez a Nagy Harang Nemes Hely és az rajta lakó Szegény Nemesség régi ősöktől maradt ház helyeken laknak; Akadnak némely Hayduk Szoboszlón is, akik birnak ott Nagy Harangon, ki egy ház helyet, ki mit, mint hogy réghen oda való ős fiak voltak, akik azt kívánák, hogy ő nekik oda Szoboszlóra adoznának és fizetnének a magok saját földjüktől, holott amazek, másnak egy talpalatnyi földjét sem birják, hanem csak a magok teleit.

Ez előtt egy néhány esztendővel egy Szeghy Márton, más megint Sági János nevű Szoboszlai Hayduk, több latrokat vévén magok mellé, ugyan ott való Kapi-

ELVESZETT KÖNYV, ELFELEJTETT ÍRÓ SZOBOSZLÓRÓL

DANKÓ ÉVA

tányak. *Lenthe Davidnak* érzelméből és akarattából, az megirt Nagy Harangiakra reájok menven egy *Nagy Péter* nevű ott lakó jámbor Nemes embernek hét ökrét el hajtották, kiket mind oda vesztettek. De ennél hallatlanabb latorlás, amit régen esleltek, mert az el múlt Kis Karacsöny nap tájában, azon Nagy Harangon lakó *Szoké János* nevű Nemes embernek ugyan Szoboszlaiak: *Szeghy Márton*, *Bódi Mihály*, *Papp Gaspar*, *Sápi István*, *Vitalis Gergely*, *Szóc János*, *Eösi Pál*, *Kis Mihály*, *Mairai György* és többeken is, azon Nagy Harangi földről, 30 számú öreg marháját hajtották el, kiket bizon egyen kívül mind oda vesztettek. Az szegény Nemes Ember utának menven az Szoboszlai Kapiánnyal egyet az latorok közül meg fogott, az többit pedig semmiképpen véle meg nem fogathatta; azért nem fogta meg pedig a többit, hogy ő is eleitől fogva az Szoboszlaiaknak minden latorságokba hasonló complicis (részes) volt, mely dolog ilyen okokból bizonyosodik meg: 1. Hogy a prédált marhákak egy részét a maga számára tartotta meg, praetendálván (előadván) azt benne, hogy annak egy részét a Kassai Generálisnak kell nékie külden. 2. Nem hogy a latorok nem büntette volna, és a káros embert meg elégitte volna az Isten kivámsága és tisztu szerint, sőt inkább Szegény Jámbor káros Nemes embert, nagy Istentelenül meg fogatta, és meg fogott latoral egy tömlőczbe vetítette, és mind addig ott tartotta, míg a latornak, kedve ellen meg nem engedte, és erős kötés alatt arra kötötte magát, hogy soha többé kárát nem keresi; mely hallatlan latoragtól, úgy hisszük meg a Torok is iszonyodának.

De még ebben sem maradtott latorságok, hanem a minémű Szentegyházacsakát csináltak volt Szegények, immár a Szoboszlaiak attól is adót kérnek az Nemes-ségen és annyira fenyegetik őket, hogy már fél esztendőtlő fogva az Templomban sem mernek az Szegények járnai, hanem hol egyik, hol a másik házához gyűnek az Isteni Szolgálatra.

Az Gyarmati Szegény Parasztáknak is pedig egy néhány ízben hajtották marhájakat el, mellyek többnyire mind oda veszték. Egy *Dóczy Sebestyén* nevezett Szoboszlai Haydu több complicis (vele részes) latorokkal együtt, egy *Thuri János* nevű Nagy Harangi Nemes embert minden igaz ok nélkül meg fogott és addig vesztette, hogy egy néhány tallért vont rajta.

Rózaey Ferencz Utának is az elmúlt esztendőn *Báránd* nevű falujára az Szoboszlaiak, úgy mint *Bódi Mihály*, *Vitalis Gergely*, *Szóc János*, *Fias Gecei Buzai Matthias* hatalmasul reá menven egy *Pokol János* nevű jobbágyát meg fogták és hat ökrével együtt el vitték, *Barközéi Ferenc* Kezébe adták kis ez napig is oda vagyon. Ugyan azon falból *Tót Gergelynek* hat ökrét és három tehenét vitték el hatalmasul.

Az Bősözörményiek is csoportostul fel kelvén, és az Nekesség jószágára hatalmastul reá menven, jobbágyjokat közikben költöztetik; Az mint hogy csak két esztendő alatt, a Nadányi családnak, *Keres Nadánból*, het jobbágyikat költöztették közikbe, kik közül némelyek erős hitések voltak. Haszonlatos képpen *Zólyomi Dávid* nének is két hites jobbágyát tartják közöttük hatalmasul, mellyek *Palothai jószágabéliek*.

Petneházi Istvánnak is *Ohal* nevű falujára reá menven az Zent Mihályi hayduk, egy *Gellért János* nevű jobbágyát, minden marhájjával együtt közikbe költöztették, kik ez napig is közöttük lakik. Ugyan azon falujából az Polgári hayduk is egy *Szabó Máthé* nevű hites számadó biráját, fel rakottatván közikbe vitték, most is közöttük lakik az asszonyanak nagy kárára és injuriájára."

JEGYZETEK

- 1 Xerox masolata a Tiszántúli Egyházkerület Hajdúvidéki Egyházmegyei Fióklelétárban „Hajdú ügyek” I. sz.
- 2 *Karai Antal*: A sárréti település története. Sárréti íráskor, szerkesztette: *Miklós Jenő*. Szeghalom 1985. 174. o.
- 3 *Récz István*: Szoboszló hajdúváros 1696–1725. (Hajdúszoboszlói monográfia). Szerkesztette: *Dankó Éva*. Hajdúszoboszló, 1975. 181. o.
(A forrás szövegét szó szerint közöltem, de nem betűniven, mert az sok helyen zavarta és megnehezítette volna a szöveg megértését. A helységneveket és a személynéveket viszont a korabeli helyesírás szerint közöltem.)

Felújítva, új kiállítással nyílt meg a Mikszáth-emlékház

A múlt évi múzeumi hónap egyik kiemelkedő eseménye volt, hogy Horpácson 1982. okt. 29-én *Mikszáth és Nógrád* c. új állandó kiállítással újra megnyílt a felújított *Mikszáth Kálmán-emlékház* (Kerényi Ferenc).

Cikkem felhívás szeretne lenni. Fel szeretném hívni a figyelmet egy minden bizonnyal értékes, de teljesen ismeretlen helyen található könyvre és egy ugyancsak feledésbe merült íróra. A *Szoboszló és Vidéke* 1899-ben és egy ugyancsak feledésbe merült íróra. A *Szoboszló és Vidéke* 1899-ben és a következő névtelen cikkekét közölte: „Lapunk egyik barátja egy régi, elavult könyvet küldött be hozzánk, amelynek fedéllapján ez a kézírás olvasható: JOANNIS PETES JABLONCZAY S. K: 17 FEBR. 1786. Ez a könyv tehát nem kevesebb, mint 113 éves, és a Jablucz (!) Petes János tulajdona volt, aki az 1800-as évek elején főkapitánya volt a Hajdúkerületnek.

A könyv tele van egyidejű kézirati feljegyzésekkel, fordításokkal, versekkel. Úgy látszik, hogy tulajdonosa nagyon kedvelte a görög és latin klasszikusokat, mert igen sok latin és görög fordítás található a feljegyzések között.

Mink a könyvet felküldtük egyik szaktudósunkhoz, aki a benne levő feljegyzésekből és munkákból olyan véleményt adott, miszerint nagyon valószínű, sőt egészen bizonyosra vehető, hogy azok a könyv volt tulajdonosának saját eszmetermékei.

Maga az író annál inkább érdekel bennünket, mert Jabluczay Petes János városunk egyik ősrégi előkelő családjá, a Foghtúy család igen közeli rokona, sőt egyenes vérszerinti leszármazottja.

Ebből az érdekes könyvből alább mutatványt közlünk olvasóinkkal. Az itt közölt vers az Éneisz hatodik könyve egy részének szabad fordítása, amely Didó siralmaát írja le a hűtlenül elbujdosott Éneas után. Ez a versfordítás szabatos nyelvezettel, de kiváltképpen mesterkéltnek tetsző, és verstanilag mégis helyes rímekkel fogva érdemel kiváló figyelmet.”

Ezután *Didó siralma* címen mintegy 50 sort közöl az újság. A szemelvényből csupán annak érzékeltetésére, hogy milyen is ez a fordítás, mindössze négy sort mutatok be:

... Bámuljatos rajtam kik körül állatok,
Sajnáljatos sorsom érzékeny állatok,
Ilyen a szerencse, amit-ó palástol,
Azt beszokta húzni szép színű palástal...”

Nos, ennek az említett könyvnek sehogyan se lehet a nyomára bukkanni. Nem sikerült annak a nyomára se rájönni, hogy az újság szerkesztőségének küldte meg átnézésre, véleménymondásra a könyvet. Elképzelhető ugyanis, hogy az illető „szaktudós” írt volna róla valamiféle közleményt vagy legalább megemlítette volna valamelyik munkájában. De ennek sincsen semmi nyoma. Pedig, ahogy a bemutatott részletből is láthatjuk, érdekes fordítási kísérlettel találkozhatnánk benne, jóval megelőzve az Iliászt rimes alexandrinusokba átköltő *Baksay Sándort*. Termé-

szetesen az „eredeti munkák” is érdekesek, ízlés-jelzők lehetnek. Valószínű, hogy egy, a XVIII. században nagyon elterjedt diákos kolligátumról van szó, amely talán eredeti verseket, feljegyzéseket is tartalmazott. Mindez azért is fontos, mert Csokonai korában keletkezett a kolligátum. Sajnos a kéziratos énekeskönyvek, versgyűjtemények feldolgozói mit sem tudnak róla, bibliográfiáikban nem említik.² Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a könyv nem jutott be egyik közgyűjteménybe se, hanem Szoboszlón maradvá, esetleg még megvan, és lappang valahol. Ez a jószándék cikkeske nem volt elégséges ahhoz, hogy ráirányítsa a figyelmet és bevonja az irodalmi életbe, az irodalomtörténeti kutatás körébe.

A volt tulajdonos, a versek és feljegyzések vélt szerzője *Jablóczai Petes János* felől közelítve a kérdéshez, sem jutunk sokkal messzebbre. *Jablóczai 1790—1809* között volt, haláláig, a Hajdúkerület főkapitánya. Erről a tényről minden helytörténeti, a hajdúság történetével foglalkozó munka megemlíkezik.³ Azonban igen szűkszavúan, szinte semmi érdemlegeset sem mondva el róla. Ezekből az említésekkel arra következtethetünk, hogy vajmi keveset tudunk az egykori főkapitányról. Annnyit cikkesként is elárult róla, hogy idegen, Szoboszlóra úgy került, hogy a város régi, híres családjának, a Föghtűy-családnak „igen közeli rokona. sőt egyenes vérszerinti leszármazottja”. Minden bizonnyal az anyja vagy a nagynyja volt Föghtűy-i lány. Különben a *Pethes-Jablóczay* család Szabolcs megyei nemesszalád; *Nagy Iván* azt írja róluk, hogy János törvénytársai ölnök 1788-ban, 1792-ben királyi udvarnok. A család egy tagjának szenvedéseit (börtönjelenet) egy általánosan ismert olajfestmény ábrázolja. Íratik a család neve Petes-nek is.⁴ *Nagy Iván* minden bizonnyal nem könyvünk feltehető tulajdonosáról, szerzőjéről írt, hanem egy másik *Jablóczay János*ról. *Jablóczai Petes Jánost* 1790-ben választották főkapitánynak, akkor, amikor a Hajdúkerület visszanyerte függetlenségét, kiszabadult Szabolcs megye hatásköréből. *Málnási Odón* ezt az időszakot egyenesen Szoboszló megújulásának nevezi: „Szoboszló megújulása és a XVIII. század súlyos bajai és közterhei között is megfutott fejlődése jelentékeny mértékben azzal az összefüggéssel, hogy a Hajdúkerület főkapitányi székében kevés megszakítással szoboszlói hajdúnemekek ültek, sőt volt idő, midőn 1711—1790-ig három Csanády Sámuel, nagypapa, fiú és unoka volt a főkapitány, 1790 után pedig újból a szoboszlói születésű *Jablóczai Pethes János*.”⁵ *Jablóczay Pethes János* azonban nem volt „hajdúnemes”. 1804-ben, „mint a hajdú-kerület főkapitánya igazoltatott, Pethes Máttyás 1754/5 évben Heves megyében íratott össze,” tudniillik országos nemesként.⁶ Különben Pethes-Jablóczay János kerületi kapitány fia *Lajos* és *János* 1799-ben táblabírákká neveztették ki. *János* 1785-ben a Dunaszentgyörgyön lakó *Józsefet* és *Zsófiát* édes testvéreinek elismeri, azaz a család nem kizárólag Szabolcs megyei illetőségű volt.⁷ Ezt erősítik meg a családról szóló korábbi adatok is. *Herepei János* értesít bennünket *Jablóczay P. János* angliai és hollandiai orvostanhallgatóról. 1675—77-ből, akinek a nevében gyezzett P betűt úgy magyarázza, hogy az papot vagy papfiút jelent.⁸ Ez a magyarázat segíti hozzá *Herepeit*, hogy *Jablóczay P. János* orvostanhallgató apjának *Jablóczai János* bejei lelkészét állítsa, aki 1674—76-ban gályaraboskodott. Keserves rab-ságából a hollandok szabadították ki, hazajönnie azonban nem lehetett. hanem „hihető”, hogy fiához ment Angliába, majd Hollandiába.⁹ Valószínű, hogy egy és ugyanazon család különböző ágairól van szó. Mint ahogy *Jablóczay Petes Sámuel* Bars megyei, nagyorosi prédikátor esetében is, aki 1771-ben alapítványt és hagyatéki ügyben írt levelet *Varjas*

János debreceni professzorhoz.¹⁰ *Jablóczay Petes Sámuel* nagyorosi prédikátor fia lehet az a *Jablóczay Péter*, aki 1777-ben „egy debreceni tanárhoz” írt levelet a „Nagy Oroszai templomban történt megvizsgálásáról”.¹¹ Az említettek mind *literátus* emberek voltak, olyanok, akik a kollégiumi diákköltészetet közvetlen közelről ismerhették, sőt gyakorolhatták is. A *Jablóczay Pethes* családban az irodalmi érdeklődés hanyománosnak mondható, hiszen a család egyik kései sarja, *Jablóczay Kálmán* 1901-ben adta ki Debrecenben *A pusztá világa* c. kötetét.¹² De utalunk lehet *Szabó Magda* *Jablóczay* kapcsolataira, amelyek végső soron ugyan-ebbe az irányba, az irodalom irányába mutatnak.¹³

Szándékosan hagytam utoljára a *Jablóczay Pethes János*-keresésben *Szabó Magdát*. Az előbb említett *Jablóczay Kálmán* ugyanis nagypapja volt és ahogy a *Régimódi történet* bevezetőjében elmondja, amikor erdeklődése családja története felé fordult, derült ki, hogy milyen nehéz helyzetben van, hogy mennyire keveset tud kiterjedt rokonságáról, a *Jablóczay*akról, erről a több ágra szakadt, különböző helyeken és időpontokban fel-feltűnő családról. Nagy megdöbbenéssel kellett tapasztalnia, hogy alig van adat, amj van, az is egymásnak sokban ellentmondó, hogy mily nehéz felkutatni, megtudni bármit is akárcsak a nagyszülők-ről is, nemhogy a XVII—XVIII. századba vesző ősökről. Azt írja egy helyt a *Régimódi történetben*: „Úgy gyűjtöttem az anyagot, mint egy nyomozó. Voltak hónapok, amikor egy ország és szinte minden vidékére elszármazott, nagy família és több református és katolikus lelkesi hivatal bűvárol régi írásokat, hallgatott meg élő tanúkat, hogy fényt deríthessünk régen halott családtagok életének bizonyos fordulópontjára, amely viszont anyám sorsát szabta meg valamikor.”¹⁴

Végül is sok anyag-adat gyűlt össze. Ezek alapján az eddig elmondottakat sokban javító, kiegészítő dolgokat mondott el a *Jablóczay*akról, *Jablóczay Petes János*ról is. „A *Jablóczay*ak voltaképpen Pethes névre hallgattak, de a prédikátumukat használták vezetőknév gyanánt már az idők végtelensége óta. Eltek közülük Erdélyben, Pest megyében, a Jászságban, Komárom vidékén, volt egy kecskeméti águk is, a családfe elképesztően terébeles volt, és az Árpádokig lehetett a gyökérzete. IV. Béla Anna lányának egyik tisznegyedizig való tiszszármazottját, Csebi Pogány Teréz *Jablóczay Pethes Lajos* vette feleségül, s tizenöt generációval a tatárjárás után a *Jablóczay*ak büszkén hivatkoztak az ereikben keringő másfél csepp Árpádvérre. Sokfélék voltak a szó minden értelmében, és sem vallás, sem politikai felfogás tekintetében nem lehettek egységesek, mert ama bizonyos, 1876-ban feloszlott és vármegyévé szervezett hajdúkerület kapitánya, *Jablóczay János*, akiről anyám gyakran mesélt a gyerekeinek, nyilván nem lehetett azonos mentalitású a szintén a környéken, a Nyírségen élő ugyancsak *János* nevű *Jablóczay*val, aki egy évvel Townson úr debreceni látogatása előtt előbb törvénytársi asszeszor, majd királyi udvarnok lett, s ha a tizenhetedik század végén az egyik *Jablóczay* gályára száll kálvinista hitéért, erre sehoggy se rimelt a *Lajos* nevű *Jablóczay* működése, aki viszont négy évvel a Zalán futása megjelenése után nagyobb alapítványt tett a szoboszlói római katolikus plébánia javára. Volt köztük főhivatalnok, nem egy katonatiszt a császári armádiában, de Kossuth seregében is — *Jablóczay Lenke* *Petőfi* rajongását nagypapjától, a honvédtisztól örökölte, aki szintén Mezőberényből indult a harcra, mint bálvány a költő.”¹⁵

Amilyen sokat megtudhattunk *Szabó Magdától* a *Jablóczay*akról, olyan mértékben kétséget is támaszt *a régimódi történet* egy másik he-

lyén a keresett könyvet, a Jablonczay Pethes János Aeneas-fordítását illetően. Szabó Magda ezt írja: „Jablonczay Lenke második férje... gyakran megállt immár közös lakásukban egy ifjú, vatermörderes, a mellette könyvet szorító férfit ábrázoló festmény előtt, a képről nagypapja, a geometra Szabó János pillant rá, a Wenckheimok uradalmi mérnöke, aki esténként, napi munkája végeztével hol Szeghalmon, hol fűszeggyar-mati házában fordítgatta az Aeneis-t.”¹⁶ Önkéntelenül vetődik fel a kérdés: a keresett könyv nem Szabó Jánosé volt-e, a benne levő Aeneis-fordítás nem az ő munkája-e? A Szoboszló és Vidéke cikke annyira bizonytalanságra vezet, hogy még ezt a feltevést is megkockáztathatjuk.

Itt, a feltételezéseknél kínálkozik a legjobb alkalom arra, hogy javítsak néhány hibás adatot. *Jablonczay Pethes János* nem Szoboszlón született, mint *Málnási Ödön* állította.¹⁷ Hősünk Kissallón született, a vele szomszédos *Bána-n* gyermekeskedett, iskolába *Kecskeméten* kezdett el járni. A Debreceni Kollégiumba 1752. április 22-én iratkozott be.¹⁸ Feltehetőleg a kollégiumi stúdiumok elvégzése után került Szoboszlóra, mégpedig talán úgy, hogy odanősült. A Debreceni Egyházmegye segédgondnokként tevékenykedett, majd 1790-tól a Hajdúkerület főkapitánya lett. Mint a Tiszántúli Egyházközség elnöke küldötte részt vett a híres 1791. évi *Budai Zsinaton* és ott az alapítványi szekcióban munkálkodott.¹⁹

Mindez azonban akkor volna igazán érdekes és művelődéstörténetileg is értékelhető, ha *Jablonczay Pethes János* könyve vagy kolligiátuma elő-kerülne, feldolgozható lenne. A könyv felbukkanása sok más kérdésre is feleletet adhatna, mint például arra is, hogy tényleg az egykori kerületi főkapitány írta, fordította, gyűjtötte-e össze a kötet anyagát vagy sem. Családtörténeti vonatkozásban is sok minden megdudható lenne belőle, hiszen a szerteaigazó *Jablonczay* családról, amelynek, *Herepei* nagyon is jól indokolt véleménye szerint a P. jelzés a nevében nem mindig Petest vagy Pethest jelenthet, alig tudunk valamit.

Bármilyen is derülne azonban ki a könyv szerzőjét, a *Jablonczay Pethes* család történetét illetően, a könyv ezek után első sorban, mint hajdúszoboszlói kultúrtörténeti emlék volna jelentős.

Hajdúszoboszlón veszett a nyoma *Radó Imrénének* is. A figyelmet *Pogány Péter*, a jeles folklorista hívta fel rá és derített ki rá vonatkozóan annyit, amennyit tudott. Ezeket a *Magyar Hirmondó* című sorozat *Riadó Magyar!* c. általa gondozott kiadványában közre is adta. Így: „Relytély, hogy csöppent bele a közeli Hajdúszoboszlóról Radó Imre e „munkaközösségbe” (Telegdi K. Lajos ponyvakiadásai vállalkozásába, Debrecen), aki hat hosszú költeménynek a szerzője. Ki ő valójában? Mindössze a következőt sikerült kiderítenünk a szoboszlói református anyakönyvekben:

Született 1802. november 4-én Radó István és Lenárt Sára házasságából Hajdúszoboszlón. 1827. november 14-én feleségül vette Kovács Pál hajadon leányát, Katát. Az egyik házassági tanú ekkor Kiss Dániel, valóságzinüleg azonos 22. és 23. sz. ponyváink (Napi események I., II.) szerkesztőjével és kiadójával, aki 1848-ban karcagi könyvkötő volt (Benda-Irinyi: A négyezer éves debreceni nyomda. Bp., 1961. 400.). A másik tanú neve nemcsak Lenárt András. Radó Imre gyermekei: Erzsébet (1828. aug. 29.), József (1830. dec. 22., de hamarosan elhunyt), Zsuzsanna (1833. febr. 18.) és József (1835. nov. 18.). Két-kétfő egymás utáni gyerekhez azonos keresztneveket hívtak, s hogy az utóbbi keresztutá Decsi Borbély Bálint

táblabíró volt, talán a Radó család jómódjáról is vall. A költő apának más adatát, még halála idejét, helyét, foglalkozását sem tudtuk megállapítani. A debreceni diákok vagy a kerület papjai közötti neve nem szerepel. Barcza József egyháztörténész szerint ottan könyveszeti adat nem ismeretes róla (egyik ponyvaversén kívül). Hajdúszoboszlón a mai Koltói Anna utcát ezelőtt Radó utcának hívták, de még a régi névadás közeli közelebbi okáról sem tudnak a helybeliek felvilágosítani. Valami közzserepe eszerint is kellett, hogy legyen a város vagy a környék társadalmában. De hát irásos emlék még arról sincs, hogy esetleg kántor lett volna, noha szövegei mintha ezt sugallanák az olvasónak. (Bár Telegdi Lajos hagyatékában egy 1836–1880 közt vezetett, rejtélyes, kántori számadánsapló is ránk maradt.)

Radó Imre élénken, gyorsan reagált az eseményekre, lelkesít tisztá szívűből, de olykor némi kenetesség és protestáns beletörődés is jellemzi poémait. Erdeme, hogy Vörösmarty, Czuczor, Pázmándi Horváth Endre hősi epikáinak a rendületlen helytállást ösztönző érzelmi „megrendültség”, e fontos hangulati elemet átültette a leggyorsabb emberek nyelvére, élményvilágába. Hexameterek nélkül hangszerele, közelítette a népi epikához a nemzeti küzdelmeket, ezt az örök tartalmat és napi történelmet. Nem is tudatosan talán. Radó Imre utolsó műve a 31. számú, és ebben megmutatta, hogy átkozni is tudott, nemcsak áldani. Ha a füzetvégi nótát is ő írta, akkor lírikus erejét sem kicsinyelhetjük le. Feltűnő, hogy ő, aki kezdeményező volt, 1848. szeptember közepe után elhallgatott a nagy zenekarban, és nyoma vesz.”²⁰

Nos, ilyesmikét olvasva kinek ne támadna kedve utánanézni a nem mindennapi tehetséggel oly lelkesen működött költőnek! Sok időt eltöltöttem azzal, hogy magam is kerestem és másokkal is kerestem *Radó Imrét*. Nyomdatörténeti kutatásaim során különös figyelmet szenteltem általában a népkönyveknek, ponyváknak, természetesen *Radó Imre* személynének leginkább — teljesen eredménytelenül. *Radó Imre* tényleg eltűnt, senki sem tud róla semmit. Eltűnésébe és elfelejtésébe az is belejátszhatott, hogy Szoboszlón a múlt század végén, a századfordulón több, hozzá hasonló népies író akadt, olyanok, akik nem szándékosan, hanem egyre fokozódó népszerűségükkel könnyen elfeledtek a különben is visszavonult, félrehúzódt *Radó Imrét*.²¹ Visszavonulásának, félrehúzódságának nagyon is reális oka volt: kiadványaiban, amelyek nemcsak, hogy népkönyveknek készültek, hanem valóságos népkönyvek is voltak, erősen kompromittálta magát 1848 eszméiért. Bár az sincsen kizárva, hogy felcsapott katonának és elesett valamelyik csatában és ismeretlen helyen, ismeretlenül alusza örök álmát. *Pogány Péter* említett munkájában a következő *Radó Imre* alkotásokat közli: 1. *A magyarok hazaszeretete 1848*. Debrecen. A debreceni kiadás mellett Szegeden is kiadásra került. 2. *Újvidék nyomorúsága*. Debrecen. 3. *A vitéz lelkes jászok és kunok elindulása 1848-ban*. Debrecen. „Megjavított kiadása” Miskolcon történt. 4. *Táborba indul az őrsereg 1848*. Debrecen. 5. *Országgyűlési határozatok a katonaság kiállítására iránt 1848*. Debrecen. 6. *Baró Jellasics története 1848*. Debrecen. — Csak ennyit írt volna? Nem valószínű. A *Pogány* által közölt versek egy nagyon is gyakorlott, jó verselési készséggel megáldott, ügyes, irodalmilag tájékozott író mutatnak. Felsorolt munkáit akkor írta, amikor Debrecenben, a Városi Nyomdához kapcsolódóan élénk irodalmi élet alakult ki. *Petőfi*, *Arany* verseit nyomtatta akkor a nyomda, de mindenképp *Sárosi Gyula* hatalmas költeményét, az *Aranytrombitát*, ami maga is ponyvairatnak készült, a legszelebb népretekhez kívánt

szólni, akárcsak Radó versezetei.²² Írásai kétségkívül népszerűek voltak, erre vall, hogy nem is egynek másutt is akadt azonnal kiadója.

Erről a Radó Imréről nem tudunk hát semmit; semmivel sem többet, mint amennyit Pogány Péter nagy nehezen össze tudott róla hozni. Pedig igazán jó, hasznos volna, ha jobban megismerhetnénk, ha más, ki nem adott munkáihoz is hozzájuthatnánk. Mindenféle biztosíték megvan rá, hogy „feltalálásával” nemcsak az ő érdemei nőnének, hanem Hajdúszoboszló kulturális élete is gazdagodna.

JEGYZETEK

- 1 Szoboszló és Vidéke IX. 1899. 15. sz. (ápr. 9.) 2.
- 2 Szabó T. Attila: Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században. Zilah, 1934.; Oirokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Ertekezések az 1941. évről. Debrecen, év n. 201–288.; Stoll Béla: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1563–1840. Bp. 1963.; Bán Imre–Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964.
- 3 Silye Gábor: Hajdúkerület története. Varga Gelza: Hajdúmegye leírása. Debrecen, 1822. 110.; Barcsa János: Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme. Hajdú-Nánás, 1900. 316.; Málnási Odón: Hajdúszoboszló története. Debrecen, 1923. 24.; H. Fekete Péter: A hajdúk és a Hajdúkerület története. Hajdúböszörmény, 1939. 18.
- 4 Nagy István: Magyarország családai. IX. Pest, 1862. 237. — Kiss Balint (1802–1888) festőművész 1846-ban bemutatott Pethes János búcsúja c. többször megfestett képéről van szó.
- 5 Málnási Odón: Hajdúszoboszló története I. m. 24.
- 6 Boldisár Kálmán: Bocskay hadi népe. Debrecen, 1906. 113.
- 7 Herpay Gábor: Nemes családok: Hajdúvármegyében. Debrecen, 1926. 211.
- 8 Herepel János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Bp.—Szeged, 1971. 431–432.
- 9 Uo. 432.
- 10 A debr. Collegiumot anyagilag érdeklő levelek II. csomag R. 720. 15. Kollégiumi Nagykönyvtár.
- 11 Egyházi ügyekre vonatkozó kéziratok. Kollégiumi Nagykönyvtár R. 707. 21.
- 12 Jablonczay Kálmán: A pusztá világa. Elbeszélések, rajzok. Debrecen, 1901.
- 13 Szabó Magda: Régimódi történet. Szabó Magda művei. Bp. 1981. bevezetője. 5–7.
- 14 Uo. 23.
- 15 Uo. 50–52.
- 16 Uo. 35.
- 17 Málnási Odón: Hajdúszoboszló története I. m. 24.
- 18 Thury Etel: Iskolatörténeti adattár. II. Pápa, 1906. 233.; Bakóczy János: A debreceni református kollégium diákjainak névsora. Kézirat. Kollégiumi Nagykönyvtár.
- 19 Az 1781. évi Budai Zsinat iratai. Egyházközségi Levéltár, Debrecen.
- 20 Pogány Péter (szerk.): Riadj magyar! 1848–1849 farszemes ponyvái, csatakrónikái. Magyar Hírmondó. Bp. 1983. 423–490.
- 21 Példaul Vágó János tanító, Pénztáros István főjegyző stb. — Vö.: Héthy Zoltán: Hajdúszoboszló város helyismereti bibliográfiája. Dankó Imre (szerk.): Hajdúszoboszló monográfiája. Hajdúszoboszló, 1975. 753–845.
- 22 Pogány Péter (szerk.): Riadj magyar! I. m. 487–488. — Sárosi Gyula: Ponyvára került arany trombita az örök igazság parancsolatjára mondvasálmát. — Anyalobrába kötve egy tünét forint. Debrecen, 1848. — Vö.: Dankó Imre: Népkönyv 1945/49-ben. Új Szántás II. 1948. 8–9. sz. 512–516.

1982-ben újabb, jelentős anyaggal gyarapodott a Déri Múzeum képzőművészeti gyűjteménye. A májusi aukción megszerezte a múzeum Kernstói Károly: Virradat című nagyméretű olajképét, Márffy Odón és Bornemisza Géza csendeleit. Vétel útján került gyűjteményünkbe Vadász Endre és Gáborjani Szabó Kálmán néhány műve, ajándékként Senyei Oláh István két olajképe. A minisztériumi több milliós vásárlásból megkaptuk Szalay Ferenc, Duray Tibor, Kurucz D. István, Kádár János Miklós festményeit, Németh József: Ősz és Miskolczy László: Ónarképp című reprezentatív műveit, Szabó György művészportré érem sorozatát. A Debrecenből elszármazottakkal egymás után veszi fel a kapcsolatot a Déri Múzeum. Így Kovács Imre grafikusművész szép kollekciót ajánlott szülővárosa múzeumának. Gyarapodott a szobrászati anyag is Medgyessy Ferenc domborművekkel, valamint Vedres Márk három szobrával. Ez utóbbit a Magyar Nemzeti Galéria adta át.

Az augusztusban rendezett Duray Tibor kiállítás anyagából egy éremkollekciót vásárolt a múzeum, amit Duray Tibor grafikai ajándékkal egészített ki. A Nemzeti Galériában rendezett Vadász Endre kiállítás nyitását követően Vadász sógora, Valentín Dénes értékes kisgrafikai anyagot és dokumentumgyűjteményt ajándékozott a képzőművészeti gyűjteménynek.

1983-ban képzőművészeti újszerzeményi kiállításra kerül sor.

Tudományos emlékülés Szabó Dezső történész emlékére

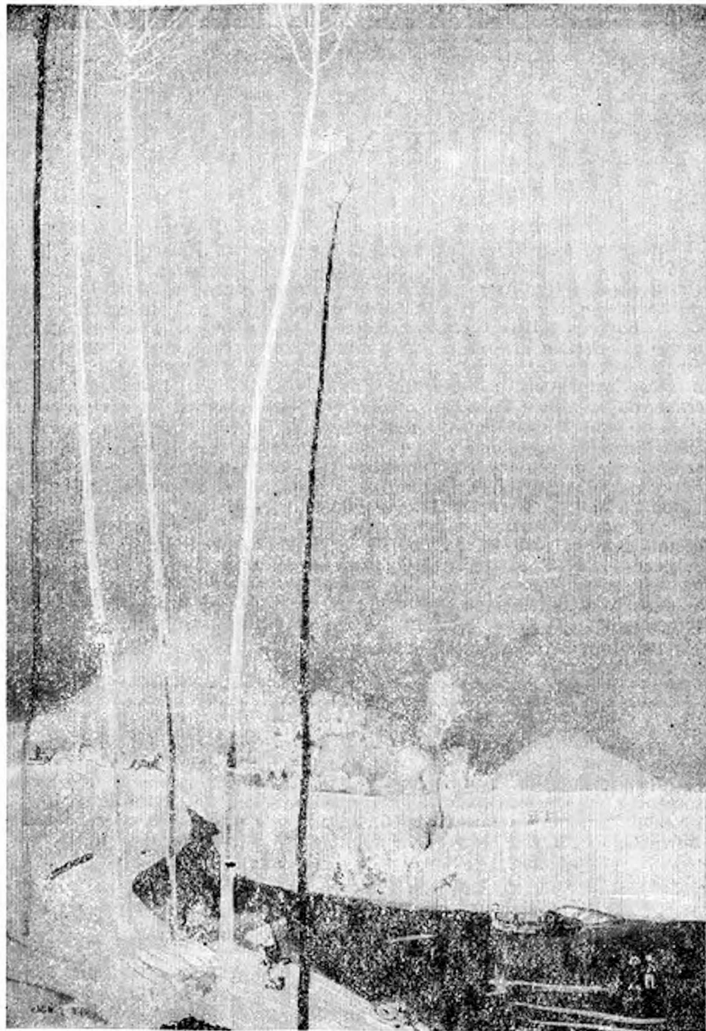
1982. dec. 14-én, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen Szabó Dezső történész, az egyetem egykori tanára születésének 100. évfordulójára emlékezve tudományos emlékülést tartottak. Közreműködtek: Orosz István, Barta Gábor, Barta János, Wellmann Imre, Niederhauser Emil.

A Múzeumbaráti Kör vezetőségi üléséről

A Múzeumbaráti Kör vezetősége Gazda László megyei múzeumigazgató egyetértésével úgy határozott, hogy dr. Dankó Imre továbbra is megmarad a kör ügyvezető alelnöki tisztségében s mint ilyen, továbbszerkeszti és adja ki a Múzeumi Kurirt.

Két Szolnok megyei múzeumi katalógus

A 110 éves jászberényi Jász Múzeum kiállításaihoz dr. Tóth János leporellszerű katalógust írt és adott ki. Győrffy Lajos—Kaposvári Gyula—Egri Mária pedig a Túrkevei Múzeum kiállításaihoz készített szép, tartalmas katalógust. Mindkét katalógusra felhívjuk olvasóink, múzeumlátogató közönségünk figyelmét.

Vadász Endre: Téli mese, 1940., tempera. — Vö.: Sz. Kürti Katalin cikkével, 27. lap

A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő — elhunyt Hajdú-Bihar megyei — harcosainak életrajzkötete¹ Balogh Elemér életrajzát csak 1938-tól mutatja be. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár őrizetében levő egyetemi iratokból került elő a Balogh Elemér „Sub laurea Almae Matris” avatásának iratai, amelyekből pontosabbá tehetjük megyénk munkásmozgalma kiemelkedő egyéniségének életpályáját.² Balogh Elemér 1917. július 11-én született a Szabolcs megyei Záhony községben. Édesapja *Balogh Péter* molnár, majd a záhonyi malom résztulajdonosa volt. A gazdasági világválság következtében tönkrement és ezután mint méhésztartó a családját. Édesanyja paraszt származású volt, — tíz testvére született.

Az elemi iskoláit 1923—1928. között a záhonyi elemi iskolában végezte kitűnő eredménnyel. 1928—1936. között a kisvárdai reálgimnázium diákja volt, 1936-ban kitűnően érettségizett. Még ez évben beiratkozott a debreceni Tudományegyetem bölcsészettudományi karára nyilvános rendes hallgatónak latin—német szakra. Egyetemi éveit alatt kapcsolatba a Márciusi Fronttal, illetve az illegális kommunistákkal.³ Az egyetemet 1940 júniusában végezte el dicséretes — kitűnő eredménnyel, a pedagógiai vizsgát 1941. januárban tette le dicséretes — kitűnő eredménnyel. 1941—42-es iskolai évben a máramarosszigeti református gimnáziumban tanított.

1942 októberében bevonult katonának.

Balogh Elemér háború alatti tevékenységéről írásos dokumentumunk nincs, szerencsére a Nyitrai házaspár visszaemlékezése alapján megállapítható, hogy *Balogh Elemér* Debrecenben katonáskodott, és 1942-ben került kapcsolatba a moszkvai rádió magyar nyelvű adását hallgató csoporttal.⁴

Tevékenyen közreműködött a *Tóth Mihály* vezette illegális kommunista csoport munkájában és kapcsolatot tartott Barbai Ferencel, a miskolci illegális kommunisták egyik vezetőjével.⁵

A felszabadulást követően aktív munkása, vezetője lett a Magyar Kommunista Pártnak.

1948. május 21-én summa cum laude eredménnyel bölcsészdoktori szigorlatot tett a debreceni tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Disszertációjának címe: A magyar antiszemizmus bírálata.⁶

Szabó Árpád egyetemi tanár 1948. szeptember 28-án a debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülésén javasolta *Balogh Elemér* sub laurea Almae Matris doktorráavatását. „*Balogh Elemér* típusa annak a proletársorból származó egyetemi hallgatónak, aki az elnyomatás éveiben úgy érzi, hogy az Egyetemen tanított és engedélyezett „hivatalos tudomány” nem elégíti ki.” A kari tanács az előterjesztést 9:3 arányban elfogadta, ezt követően az egyetemi Tanács 1948. november 5-én megállapította, hogy az ünnepélyes doktorráavatásnak minden ala-

ki kelléke megvan. Az avatás időpontját az egyetem rektora 1948. november 27-re tűzte ki. Az avatásra a jelölt betegsége miatt azonban nem kerülhetett sor. Az avatásra végül is 1949. május 7-én került sor.

Az Egyetemi Tanács közgyűlésén *Balogh Elemért* bölcsészettudományi, *Haberland Katai*nt orvostudományi doktorrá avatták.⁶

JEGYZETEK

- 1 Szőljatók róla... A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajz kettete. Szerk. Kiss István, Debrecen, 1976. 15–16. old.
- 2 Hajdú-Bihar megyei Levéltár XXVI. 1/b. 19. 338/1948–49. Itt őrzik Balogh Elemér díszertárcájának egy példányát is.
- 3 Szőljatók róla... 15. old.
- 4 Korok, emberek. Visszaemlékezések a Hajdú-Bihar megyei munkásmozgalom történetéből 1900–1948. Szerk. Fehér András, Debrecen, 1976. 218–223. old.
- 5 Szőljatók róla... 15. old.
- 6 HBML. XXVI. 1/b. 19. 338/1948–49. A fenti forrásra Mervó Zoltánné hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is megköszönök.

A Múzeumi Kurirra való hivatkozási módról

Egyre többen, számtalan helyen és vonatkozásban hivatkoznak a Múzeumi Kurirra, illetve a Múzeumi Kurirban megjelent különléle közleményekre. A Kurirral kapcsolatos hivatkozási mód bizonytalan, nem alakult ki végleges formájában és ezért a hivatkozások, azok kezelése, ellenőrzése nehézkessé vált. Többek kívánságának teszünk most eleget azzal, hogy az alábbiakban közreadjuk a Múzeumi Kurirra való helyes hivatkozási módot.

A Múzeumi Kurir Debrecenben jelenik meg és nem Budapesten, mint egyesek hiszik és hivatkozásaiknál fel is tüntetik. Tekintve, hogy folyóiratról van szó, a megjelenés, a kiadás helyét *nem kell* minden egyes hivatkozásnál feltüntetni, elég, ha a jegyzetek, a rövidítések során, amikor az ajánlott rövidítést magyarázzuk, jelezzük, hogy debreceni folyóiratról, kiadványról van szó. A Múzeumi Kurirt elég *számonként* nyilván tartani. A kötetjelzés és azon belül az esetleges számozás könyvészeti szempontból nem fontos, kizárólag technikai jelentősége van, hogy az egy-egy kötetet alkotó 10–10 szám elkülönüljön, a kerek 10. szám végéhez index csatlakozhassék, hogy az így nyert, tíz számból álló kötet beköthető és ezáltal könnyen kezelhető legyen. A Múzeumi Kurir számaira való helyes hivatkozási forma ez: Múzeumi Kurir 31. 1979. (és *nem*: Múzeumi Kurir 31. IV. köt. 1. sz. 1979. december!). Hivatkozásainkban az évszám után azonnal következhessen az oldalszám: Így: Múzeumi Kurir 31. 1979. 75–76.

Ajánlatos a Múzeumi Kurir cím helyett állandósult *cím*rövidítést használnunk. Ajánljuk, hogy a Múzeumi Kurir cím-rövidítéseként a *MKur* formát fogadjuk el és használjuk.

Eszerint hivatkozásunk így néz ki: *MKur 31. 1979. 75–76.*

Kérjük minden olvasónkat, a kutatókat, mindazokat, akik közleményekben hivatkoznak a Múzeumi Kurirra, hogy ezt a hivatkozási módot és rövidítést fogadják el, használják és terjesszék.

MŰEMLÉKI ŐRJÁRAT HAJDÚSZOBOSZLÓN

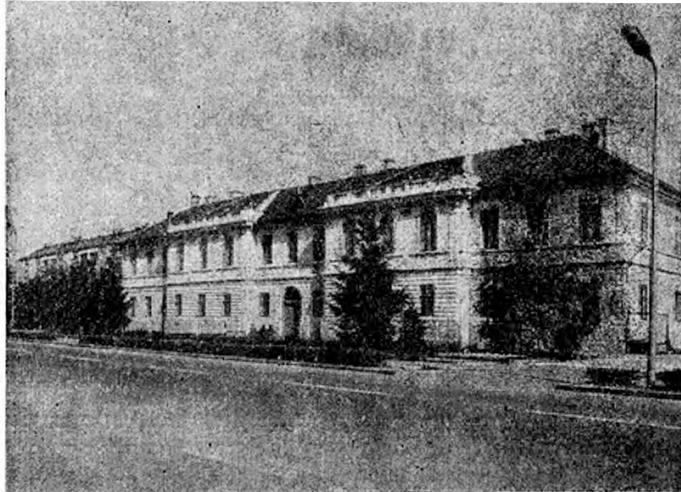
DANKÓ IMRE

Hajdúszoboszló ősi település. *Templomerődje* a XV–XVI. század fordulójáról, tehát a hajdúk letelepítése előttről származik. Az erődfal és az egyik sarokbástya megmaradt részei a közvetlenül szomszédos területek beépítésével rendkívül előnytelen helyzetbe kerültek. A bástyában a nyári hónapokban állandó bástyakiállítás látható. A kis kiállítás szövegei, illusztrációi kellő felvilágosítással szolgálnak Szoboszló településtörténetéről, a hajdúkról, a hajdútelepítésről, a templomerőd történetéről.

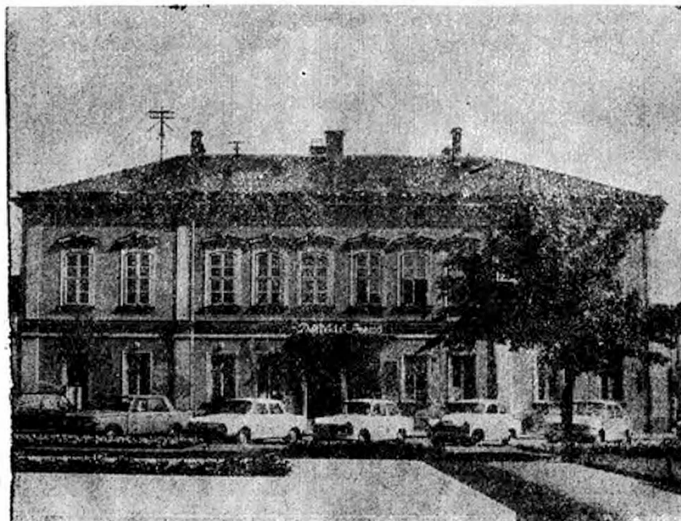
A templomerőddel szemben, a főút másik oldalán foglal helyet a nyugodt vonalvezetésű, rendkívül jó arányú, harmonikus tömeghatást kiváltó *városi tanács*. Az egyemeletes, horizontális kiterjedésű épület neoklasszikus stílusú; szerénységével hat. Címlapképünk is ezt az épületet ábrázolja, oldalnézetből. A rendkívül szép épület már kinötte önmagát, régóta nem tud elég helyet biztosítani a városi tanács különféle irodáinak, munkahelyeinek. A közelmúltban egy új, kétemeletes szárnya is épült,

A szoboszlói templomerőd sarokbástyája, 1982.

A szoboszlói városháza, 1982.

A Délibáb presszó épülete. Hajdúsoboszló, 1982.

ami nagymértékben enyhített az immár krónikussá vált helyhiányon. Szerencsére az új épületet nem építették össze a régivel, így az továbbra is eredeti szépségével dicsekedhet. Felvetődik vele kapcsolatban is a kérdés, hogy hasonlóan más történeti-műemléki városházákhoz nem volna-e helyes ezt is kizárólag reprezentációs célokra használni (ünnepi tanács terem, házasságkötő terem, tanácselnöki fogadóterem stb.).

A Tanácsházzal egyvonalban, kevéssel a Bocskai-szobor előtt áll Szoboszló egy másik jeles épülete. Ma a *Délbáb presszó* működik benne, igen nagy forgalmat bonyolít le, előtte nyáron terasz is van. Különben az épület igaz arányait az előtte álló autók állandóan rontják. Hasonlóképpen stílustalan a Délbáb presszó neofelirata is. Ide egy szolid, a bejárati ajtó két oldalán elhelyezett táblához hasonló cégtábla felelne meg. Az épület szépen tagolt, ugyanaz az aránynyugalom jellemzi, mint ami a városi tanácsot. Arányai, nyugodt szépsége még jobban hatni fog, ha a bal oldali hozzáépítéstől megszabadul. Ezt az épületet azért is meg kell becsülnünk, mert lassan-lassan majdhogynem egyedül ad hírt az egykori Szoboszlóról, a századforduló színes világáról.

Litván kiállítások a Kölcsey Ferenc Művelődési Központban

1982. december 6-án nyitlak meg a következő kiállítások: *Szovjet Litvánia képekben, Litvánia építésze, Litván borostyánkiállítás.*

*

Elhunyt Szöllösi Gyula

1983. január 9-én elhunyt *Szöllösi Gyula*, a Hajdú-Bihar megyei tanács elnökhelyettese, országszerte ismert közművelő, a múzeumügy nagy barátja és lelkes támogatója. Támogatásával a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezetnek nem egy nagyjelentőségű dolgot, fejlesztést sikerült megvalósítania. Temetése jan. 13-án volt a debreceni Köztemetőben. Emlékét megőrizzük!

SZÓLÁSOK, KÖZMONDÁSOK A SZERELMI ÉLET KÖRÉBŐL

VAJDA MÁRIA

A magyar szólás- és közmondásgyűjtés közel négy évszázados múltra tekinthet vissza.¹ Ez időben is tekintélyes múlt, s napjaink megújuló gyűjtőmunkája révén hatalmas mennyiséget képviselnek a különböző szólás- és közmondásgyűjtemények.² Ezekben százával, sőt ezrével találunk pompásan találó megfigyelésekből és költői erejű gazdag képzeletből született nyelvi képeket, merész és szemléletes hasonlatokat, az embereket és a világ dolgait lényegükben megragadó jellemzéseket, szellemes ötleteket, bölcs tanácsokat, intelmeket.

Jelen közleményünkben azokat a szólásokat, közmondásokat mutatjuk be, amelyek egy adott település, Balmazújváros közösségében általánosan használatosak voltak, és a paraszti szerelmi élettel kapcsolatosak. S tesszük ezt többszörös céllal.

1. A magyar néprajztudomány az emberi élethez fűződő szokások vizsgálatában kevés figyelmet fordított a szerelmi életre, a házasság előtti és a házasságot szexuális problémáira.³ Mivel a szemléletes és nagyon találó szólások, közmondások is fényt vetnek a régi emberek szerelmi életére, idevonatkozó erkölcsi normáira, s útmutatásokat tartalmaznak a szerelmi életre, s a szűkebben vett szexuális életre vonatkozóan, a későbbiek folyamán nagyobb gondot kellene fordítani ezek és a hozzájuk fűződő magyarázatok felhasználására a kutatás terén.

2. Jellemzője az idevonatkozó szólásoknak, közmondásoknak, hogy egyike-másika meglehetősen vaskos, sőt obszcénnek nevezett, s ezért mint a szemérmert durván sértő és a művelt és igényes nyelvhasználatból bántóan kirívó, esztétikai minőségnek nem tekinthető alkotásokat a tudomány és a kutatók álszemérmessége, prüdsége következtében nem is gyűjtötték, vagy ha a gyűjtés meg is történt, nem közölték azokat, csak erősen megrostálva a „megengedhetőség szűrőjén”, a kor elfogadott erkölcsi normái, a tudomány közlési módszerei szerint. Lemondva ezáltal a néprajzi kutatás teljességéről, s megfosztva nyelvünk kifejezőképességét egyik jellemző színtől. Holott a nevén nevezett dolgoknak semmi köze nincs a frivolitáshoz. A természetes, egészséges élet tiszta erotikája nyilvánul meg bennük köztelenül kimondva. S abban a körben, abban a közösségben, ahol használják az természetes, nem sértő és nem megbőrározható. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az esztétikai értékelés nem légüres térben, hanem abban a közegben érthető és értelmezhető, amelyben az él és bizonyos funkciót teljesít.⁴ A lényeg profanizálása nélkül állíthatjuk, hogy a parasztság szerelemről vallott felfogása egészséges életösztönüket tükrözi. A szerelemben hangsúlyozott szerepet kapott a szexualitás is. A világ legtermészetesebb dolgának tartották, mely úgy hozza tartozott az életükhöz, akárcsak a munka és az evés. S akkor, ha a népelet bármely területét vizsgáló néprajzi tanulmányok használják azokat a kifejezéseket, elnevezéseket, amelyek arra a te-

rületre jellemzőek (mert természetesen másképp nem is volna lehetséges a kutatás), miért éppen az emberi élet legszebb, legizgalmasabb területén tesszünk kivételt a „törvényenkívüliség” bélyegével illetve, s elhallgatva az idevonatkozó lényegi és jellemző dolgokat.

Azt hiszem joggal idézhetjük bemutatandó szólásaink, közmondásaink védelmében *Nagy Olga* véleményét, melyet széki erotikus igaztörténeteinek létjogosultságát bizonyítandó és elfogadtatását elősegítendő irt „Paraszt Dekameron” című könyvének előszavában: „A világosság kerpolgárjogot a népköltészet hagyományos és védett övezetébe!”⁵

3. A szerelmi élet szokásai, erkölcsi törvényei is történelmileg meghatározott módon jelentkeznek úgy, hogy e megnyilvánulások életmegnyilvánulásaitól, személyi viszonyaitól és ezek gazdasági-társadalmi meghatározottságától függően léteznek és ezek függvényében változnak, sőt nemcsak változhatnak, megszűnnek, mások lépnek a helyükbe. Mivel eme folyamat természetes velejárójaként az alábbi szólások, közmondások nagy része már csak passzívan él az idősebb korosztály emlékezetében, célunk volt e múltat idéző, jellemző felfogást, véleményt tükröző szólásokat, közmondásokat a feledéstől megmenteni.

4. Nem utolsósorban célunk volt az is, hogy a zömében tipikusan helyi jellegű szólásokkal, közmondásokkal gyarapítani a néprajztudomány gyűjteményét.

Ahány ház annyi szokás, ahány falu annyi törvény.

Ami jó, megengedett egyik helyen, az nem biztos, hogy jó vagy erősebb a másik helyen is.

Mezitlábás van köztünk.

Figyelmeztetésként használják abban az esetben, ha vaskosabb dolgokról beszélnek és gyerek is van a társaságban, aki jobb ha nem hallja, amiről szó van.

Nem kötik a kutya farkára.

Abban az esetben mondják, amikor valamilyen ügyet (pl. szexuális kicsapongást) igyekeznek titokban tartani, nehogy más is megtudja.

Még a fa se nő magába.

Az ember társas lény, társra van szüksége az életben, hogy boldoguljon.

Nagy az isten mínese.

„Minden embernek megvan abba a párja, csak ki kell fogyni a mínesből.” Mindenki megtalálja a hozzá illő párt, nagy a választék, csak türelem kell a kiválasztáshoz.

Minden koszos malacnak akad egy dörgőlöfa.

Abban az esetben mondják, ha valaki panaszkodik, hogy nehezen talál magának járt. A mondásnak vigasztaló funkciója: majd jóra fordul minden, nem kell feladni a reményt.

Megtanálja zsák: a főtját, ecetes kanta a dugóját.

Mindenki megtalálja azt a párt, amelyet érdemel.

Válogat, mint juhász a pergőbe.

Közüdt, hogy a pásztorok, közöttük is elsősorban a juhászok nagy

gonddal és hozzáértéssel válogatták össze a jószág nyakába a kolompot, pergőt. Igyekeztek úgy összeválogatni, hogy jól összecsejengjenek. Ezt a szokást alkalmazza a szélás átvitt értelemben arra a fiatalra, aki túlságosan válogat a lányok, illetve a legények között.

A nagy válogatásba máj akadt a kanálba.

„Válogatos vót, nem fogadta el a húst, osztán meg kellett elégedni a májjal, ha nem akart vénjány vagy öreglegény maradni.” Arra az esetre mondják, amikor a fiú vagy a lány, aki nagyon válogatos volt, végül is nagyon „beleválasztott”, a lehetőségeihez képest sokkal rosszabb párt talált magának.

Ki milyen virágot szakít, olyat szagol.

Amilyen élettársat választ az ember magának, olyannal kell élnie. Ha nem sikerül a házassága, magára vessen. Ő választotta, érje meg vele.

Nem eszik a szipsiget kanálial.

A házasságban nem a szépség a legfontosabb, mert attól még éhen marad az ember. Fontosabb, hogy az asszony takarékos, jó dolgú legyen.

Nem az a szíp, ami szíp, ki mit szeret az a szíp.

A szépség fogalmát nem lehet egyértelműen megállapítani, fontos az érzelmi kötődés is.

Szegínynek szegíny a fele.

Szegényhez szegény élettárs való, mert csak akkor lesz jó a házasság.

Szűda subáho', guba gubáho'.

Az egymáshoz hasonló vagyoni helyzetű emberek illenek össze. Szegényhez szegény, gazdaghoz gazdag élettárs való.

Olcsó a mi jányunk oda.

A nem megfelelő vagyoni helyzetű udvarló vagy kérő visszautasítására használták.

Kiteszik a szűrít.

A szűr házon kívülre akasztásával adták ki az útját a nemkívánatos udvarlónak.

Fele se szerette egymást a világon, de összeszoktak.

A szülők által egymáshoz kényszerített fiataloknak mondták vigasztalásként. Kevés ember kötött szerelemből házasságot, de végül is megszokták egymást.

Két malac összeszokik, de két vén disznó sose.

A vagyoni érdekből, szülői akarattal egymáshoz kényszerített fiatalok vizsgáztatására használták. Két fiatal, ha nem is szereti egymást, könnyebben összeszokik, mint két idős ember.

Nizd meg az anyját, vedd el a jányját.

Aki nősülni akar, számíthat rá, hogy olyan lesz a felesége, amilyen a lány anyja, a lányok az anyjuk természetét öröklik.

Eladta a hitit egy pápista jányír.

Akkor mondták, ha egy református fiú katolikus lányt vett feleségül és a lány kedvéért áttért a katolikus vallásra.

Elment a vagyon, megmaradt a majom.

A vagyonért, érdekből nősült ember kigúnyolása, aki olyan lányt vett feleségül, akit hozomány nélkül nem választott volna.

Elig egy kovászból egy sütet.

Nem jó a családok közötti többszörös házasság.

Nem jó a szomszidbút kutyát, macskát, s felesiget venni.

Ahogy a jószág is visszazökök régebbi gazdájához, az aszony is hazajár panasza a szülői házhoz.

Minek míg a szomszidba f.sír, mikor itt sz.rt is kaphatsz.

A párválasztásban uralkodó szigorú, lokális endogámia kifejezése.

Végig jú a csutkatallón a szél, lehet házasadni.

A faluban régebben az emberek életirritusát, időbeosztását a természet határozta meg. Ez alól az olyan fontos esemény sem volt kivétel, mint a házasság. Kora tavasztól az őszi betakarítás végéig minden időt és energiát a mezőgazdasági munkára kellett fordítani, ezért a házasságkötések ősszel és télen történtek (kamrában volt a termény, az azévi jószágszaporulat is megnőtt, kiforrt az új bor). Mivel a kukoricatörés volt az utolsó betakarítási munka, ha a kukoricaszárát is levágták, lehetett lakodalmazni.

Téli kiskutya, nyári menyasszony egy se jó.

Nem való nyáron a legnagyobb munkaidőben lakodalmat tartani. Nagyon elvtve akadt régen a paraszt emberek között ilyenkor esküvő, s ha igen, az is azért, mert már útban volt a gyerek.

Nehéz nappal ökörnek, iccaka bikának lenni.

A mondas eredete az előbbiekhöz hasonlóan szintén a termeléscentrikus felfogásban keresendő, és míg az előbbieknél csak utalás volt a nyári házasság következményeire, itt már konkrétan megfogalmazódott a hátránya. Nehéz nappal a munkában, éjszaka a szexuális életben maximális teljesítményt nyújtani.

Rángatja a kolonc a gémet.

Az ébredő nemiség korában levő, a szexuális partner iránt érdeklődő fiúra mondják.

Megnőtt mán a szilvája.

A lányok nemi érettségének kifejezése. A női szeméremtestre vonatkozik.

Főzik a kapcáját.

A hozzáfűződő eredeti babonás gyakorlatot már csak a legidősebbek emlékezete őrzi, mi szerint régen ha valamelyik lány magába akarta bolondítani, szerelmessé akarta tenni a legényt, ellopta annak kapcáját, és addig főzte, míg a legényt meg nem nyerte magának. Ma is abban az

értelemben használatos, hogy a férfit hiába marasztalják, nem fogja a hely, mehetnékje van a lányok után.

Olyan, mint a koslatós kutya.

Nem fér a bőrébe, folyton a férfiak, illetve a nők után jár.

A katonák, meg a papok, meg a legények oda megy, ahonn kap.

A katonák, a papok és a legényemberek nem vetik meg a könnyűvértű nőket. A legényeket nem szolta meg a közvélemény a házasság előtti nemi életért, ehhez való jogát elismerte. Szinte nem is számított a legénynek az, akinek nem volt viszonya házasság előtt menyecskével, lánnyal vagy özvegyasszonnyal.

A legény az mindig legény, még ha a kalapjába szarik is.

A férfi olyasmit is megengedhet magának, amiért a nőt elítéli a közvélemény. Nagyszerűen tükrözi ez a közmondás is azt a toleranciát, melyet a közvélemény szexuál-etikai szempontból a legények javára elfogadott.

Arra a lóra kötik a csengőt, amek meg is tudja rázni.

A sok legénynek tetsző, jó táncos, kapós lányra használták.

Ugy jár a fara, hogy száz jáger se tudna beelüni.

A farukat erotikusan riszáló nőkre mondták.

Csak ott sepreget, ahol a papok táncolnak.

A hanyag, rendetlen, piszkos asszonyt jellemzik így, aki csak a „ház” (szoba) közepén sepreget, az ágy alja pedig tele van szeméttel.

Nincs baj semmi, szíp jány Eszti, gyúrja a tisztát, fújja az órrát, varkárja a seggét.

Gunyoros vigasztalásként mondják annak az embernek, akinek nem sikerült a házassága, mert bár szép asszony a felesége, de hanyag és rendetlen.

Üti cijra, házi rossz.

Olyan nő, aki otthon rendetlen piszkos, a környezetét sem tartja rendben, de ha elmegy hazulról, kicicomázza magát.

Lehet behordani az ajtón a pizt kubikus talyigával, az asszony az ablakon keresztül mind ki tudja hordani.

Hiába jól kereső, szorgos ember a férj, ha a feleség nem tudja beosztani.

Mindenhe' jó, mint a kolompír.

Kikapós, csapodár, könnyen kapható asszony, aki válogatás nélkül, mindenkinek odaadja magát.

Egymásnak adják nála a kilincset.

Könnyen megkapható, partnereit állandóan változtató nő.

Olyan, mint a Dihén háza.

Balmazújvároson az I. világháború után Dihén Sándor és felesége

nyitott nyilvánosházat, „kuplerajt”. A szolást olyan házra mondták, amelyben erkölcsi kilengéseiről „hires” nő lakott.

Mán csak a piros lámpa hiányzik.

„Ha kigyulladt Dihennél a piros lámpa, akkor már tudtuk — na, megkezdődött a munka —”. Erkölcstelen életű nő vagy család jellemzésére használták.

Ez is a jobbik víge a pokrócna.

Közönséges, csapodár nő.

Belejár mán abba János, meg a város.

Közismerten sok férfivel szexuális viszonyt folytató, romlott erkölcsű nő elítélő jellemzésére használták.

Leverték előtte a harmatot.

Arra az emberre mondták, aki olyan lányt vett el feleségül, akinek a házasság előtt már volt dolga más férfival, nem szűzen ment a házasságba.

Aki leszedte a tejfelt, igya meg a savóját is.

A megesezt lánnyal kapcsolatban használták. A férfi ha élvezte a dolog kellemes részét, vállalja a vele járó kellemetlenségeket is, vállalja tettének következményét. Azonban csak ritkán történt meg, hogy a „vétkes legény” elvette a teherbe ejtett lányt, inkább csak szegényebb fiatalok között fordult elő, vagy ha egy szegény legény szándékosan ejtette teherbe a gazdag, de testi hibás vagy nagyon csúnya lányt, hogy ily módon házasodhasson be a vagyonba. A megesezt lányokat többnyire özvegyemberek, öreglegények vették feleségül.

Ha kitakarod, takard is be.

A mondás a szegény emberek között dívott. Szegényebb férfiak figyelmzettették így itaikat, hogy szexuális életük következményeit is viselniük kell, az általuk megejtett lányról gondoskodni kell, feleségül kell venni.

Sűrű fi.gásnak sz.rás, sűrű csóknak b.szás a víge.

Durvs, de tréfás figyelmeztetés az egymást túlságosan nyaló-faló fiatalok részére a várható következményekre.

Milyen kutya az, amelyik mellette fekszik a húsnak oszt nem eszik belúte.

Az ember ha lehetősége adódik valami számára kedvező dologra, használja ki! Nem is igazi férfi az, akinek alkalma adódik a szerelmeskedésre és nem él vele.

Vér van benne, nem káposztalé.

Vágyik a szerelemre, élénk benne a nemi ösztön, nem hamvába holt, gyámoltalan ember.

Könnyű vót idesapámnak elvenni idesanyámat, de nekem idegent kell venni.

Abban az esetben használják, ha valaki valamitől, valakitől indo-

kolatlanul és értelmetlenül húzódik, nem akar kötélnek állni, fél az esetleges sikertelenségtől. Gyáva, pipogya, lányfélé legényre mondják.

Kimaradt, mint kutyaszar a hóból.

Elesett valamitől, kimaradt valamiből. Főként a vénlányokat illeték így.

Hálót szű benne a pók.

Olyan nőre használták, aki már régóta nem élt szexuális életet (özvegy, elvált, vénlány).

Kész p.csa, meleg mále nem kéne?

Annak az embernek mondják, aki maga rest a dolagra (még az udvarlásra is), mindent készen szeretne kapni.

Setétben minden fehér tehén fekete.

Tréfás vigasztalás annak a férfinak, aki csúnya lányt vett feleségül.

Kéz kézhez szoktat.

Veréssel tesz engedelmessé. Abban az értelemben használatos, hogy valamikor az ifjú férj rendszerint veréssel szoktatta magához a feleséget.

Nem borja, nem nyálja.

Mostoha szülőknek az előző házasságból származó gyermekhez való viszonyára mondják, mivel az „édes gyermek” rendszerint kedvesebb, mint a mostoha.

Lógós lú lennék érte egy hétig.

Az a kissé hetvenkedő férfi mondja, aki bár szeretné megkapni a szép asszonyt, de komoly áldozatot nem vállal érte (hiszen a lógós ló: a kocsihoz vagy a befogott lovak mellé kötött, de nem húzó ló).

Bele kell annak menni, sokba került a lakodalom.

Tréfás két értelmű mondas, amit akkor használnak, amikor egy tárgyat bele akarnak helyezni egy másikba, és az nehezen akar sikerülni.

Az ördögnek is gyűjtanak világot.

A hortobágyi pásztorok között olyan értelemben volt használatos a mondas, hogy bár ők kint élnek a pusztán mostoha körülmények között, hónapszámra nők nélkül, de nagy ritkán nekik is adódik alkalom, hogy szexuális életet éljenek.

Kirázták a kigatyát.

A szintén hortobágyi pásztorok között használatos szólás értelme: alkalomszerűen alaposan kiélvezték magukat szexuális téren. „Vót olyan pásztor, amék mán negyven, ötven éves is vót, oszt még mindig leginy, hát az tele vót virrel, asszony ritkán került, bekötött fejűt hónapszám nem láttak, az ilyen ha elkapott egy nőt, az osztán tudott mit csinálni. Azok osztán bizony kirázták a kigatyát, mikor hidivásár vót. A hortobágyi csárda közelibe van a Pinahűtőhalom, az is onnan kapta a nevét, hogy a nagy hortobágyi vásárokon ott rázták ki a kigatyát a pásztorok azokkal a borjányokkal, meg mindenféle ilyen szabad nőszemilyekkel.”

Megleled mán a vakrühöt?

Igy tudakolták a juhászok fiatalabb társaiktól, hogy volt-e már szexuális kapcsolata az illetőnek. „Hát a vakrüh ott vót a jányinak a lába között. Hát azír mondták, hogy vakrüh, mer a rühös juhnál is a vakrühöt vót a legnehezebb megtanálni. oszt ha azt nem tanálta meg, nem tudta beótani, akkor baj vót, oszt az szigyen vót a juhászra.”

Elótja a vakrühöt.

A szintén a hortobágyi juhászoknál használt szólás: nővel való közösülést jelentett.

Meghúzta a színáját.

A férfiak körében használt szólás értelme, nemileg közösült.

Izentek neki alulról.

Azokra a lányokra mondták, akik házasság előtt nemi életet éltek, és mivel teherbeestek, vétkük nyilvánosságra került.

Nem fért mán a büribe.

Szintén azokra a lányokra használták, akik nem tudták megtartani szüzességüket a házasságig, hanem már házasság előtt nemi életet éltek.

Viszketett mán neki nagyon.

A megesezt lányokra mondták.

Sűrű a vére.

Az igen élénk nemi ösztönű férfiakra, de főként nőkre használták.

Fejír mája van.

Nemileg kielégíthetetlen nő.

Fénylik a szeme, mint a bagzó macskáé.

A feltűnően csillogó szemű, közösülésre vágyó férfit, de főként nőt illették így.

Kettő fekszik, három kél.

Tréfás figyelmeztetés fiatal házások részére a nemi élet következményére.

Ha gatyá mellé fekszik, akkor is gyereke lesz.

Arra a nőre mondják, aki sűrűn teherbe esik.

A jó földbe, még ha a szélire esik is a búza, ott is kikél.

Az egészséges, könnyen teherbe eső nőre vonatkozik, s egyben utalás is a teherbe esés elleni védekezés hiábavalóságára.

Ha migy Debrecenbe, ne menj be a debreceni nagyállomásra, szálljál ki Kismacsánál.

Az ejakuláció előtt megszakított közösülést jelenti. (Kismacs Debrecen előtti vasútállomás a Füzésabony—Balmazújváros—Debrecen közötti vonalon.) Régen fogamzásgátlásként csak a coitus interruptus-t ismerték, erre azonban csak kevés férfi volt képes.

Ameddig az Isten meggallyazta, hadd mennyik!
„Hát eztet így szokták parasztosan mondani, hogy azír van az, hogy-
ha mán bement, akkor hadd menjik, ameddig az isten megteremtette.”

Az ember mán rígen kiszállt a vigállomáson, mikor az asszony még félútba sincs.

A szexuális életben a férfi és nő között meglevő fáziskülönbségre vonatkozik.

Odaírtek a kutyakocogóra.
Eljutottak az orgazmushoz.

Ha bírbe adta a farát, tartsa vagy Ha bírbe adta a farát, szógálni kell.

Azt a sajátos paraszti felfogást tükrözte, mely szerint a feleségnek kötelessége férje nemi szükségletének kielégítése. „Ha firhe ment egy nőcseléd, azzal bírbe adta a farát, annak mán állni kellett, amit az ember akart, ha mán azt akarta, hogy a békesség meg legyen köztük.” Ugyanakkor tükrözi azt a passzív szerepet is, amelyet az asszonnak a nemi életben kiszabtak.

Ha a béresné nyerges, a béres nyertes.

A közmondás rámutat a kor embertelenségére, a gazdasági-társadalmi alárendeltségből eredő kiszolgáltatottságra, a nemi kizsákmányolás tényére. „Régen nem sok pofázni valója vót a cselédembernek. Ha a bír-
es asszony hagyta magát megnyergelni a gazdának, szóval lefeküött neki, akkor jcbban boldogult a családja, az ilyen asszonnak sok mindent elnizett a gazda.”

Fart lökött az asszony.

A feleség megharagudott a férjére, és hátat fordít neki az ágyban, nem hajlandó a férjével szexuális életet élni.

Gondolkoák felöle, hova lett a csingi-lingi belöle.

Ha valamelyik asszony nagyon elgondolkodott valamin, különösen, ha új asszony volt az illető, akkor mondták (hova lett a penis belöle).

Ha bevette hallgatva, majd kiadja jajgatva.

Terhes nőre mondják, az élvezetért a fájdalmat is el kell viselni.

Teknőre hízik.

Terhes nőre mondták, akin már erősen látszott a terhessége. Sok családban olyan gyorsan követték egymást a gyerekek, hogy az egyik még ki sem került a bölcsőből, már jött a másik. Ilyenkor az újszülöttet a sűtőteknőben ringatták.

Nő a ház eleje.

A teherbe ejtett nőre tett tréfás megjegyzés.

Kint van a pakolat.

Teljesen belátni valakinek a szoknyája alá. Régen a paraszti asszonyok nem hordtak alsónadrágot, és ha nem vigyáztak, mikor leültek, teljesen alájuk lehetett látni.

Huccu p.csa, láss vásárt.

Az asszonyok a könnyűvérű, kacérokodó társukat féltékenységből úgy leekéztették meg, hogy felemelték a „vétkes” nő szoknyáját a fenti szó-lás kíséretében, hogy így szégyenítsék meg a közösség előtt.

Phű p.csa, hat egy garas.

A nagyon könnyen kapható, közismerten rossz erkölcsű nő megve-tését jelentette egy elitélő köpés kíséretében.

Idegen p.csa edzi a f.szt.

Az új partnerrel folytatott nemi élet növeli a szexuális potenciát. E durván megfogalmazott, de általános véleményét tükröző szolás hátte-rében az áll, hogy a testiség, a testi szerelem varázsa csak a múltó vi-zsnyokban, a házasság előtti és a házasságon kívül kapcsolatokban játszott oly nagy szerepet. Hiszen a férfiak ezekben a kapcsolatokban sokkal szabadabb és változatosabb koituszpozíciókkal jutottak el az orgazmushoz, mint a házastársi kapcsolatban. „En mindig új ember let-tem, ha foghattam egy új nőt, azzal úgy csinálhattam, ahogy akartam, meg még tanultam is tőle. De a feleség az nem olyan, mint egy olyan rossz nő, az mán egiszen más, az a rossz nő az csak direkt arra van, hogy ütöt mindig dugdosni, meg dugdosni kéne. Hát az asszony ugyi más.”

Kiróg a hámbúl.

A férfi vagy a nő letér az erkölcs útjáról, megszegi a házastársi hű-seget. A szexuális igények, problémák csak részben találtak megoldásra a házasság keretein belül. *Erdei Ferenc* teljesen indokoltan állapítja meg, hogy a parasztságnál régen a szerelmi élet a házasság előtt és a házasságon kívül zajlott le, mert a házasság oly szigorúan kötött és fe-gyelmeztet életet kívánt, amelyben a szerelem már nem jutott hely.⁶ A házastársi hűtlenségnek számtalan oka volt: érdekházasság, eltérő vér-mérséklet, szexuális össze nem illés, kíváncsiság, nők esetében sok eset-ben a kiszolgáltatottság kényszere, nemi kizsákmányolás stb. „Bár any-nyi tehenem vóna, ahányszor kirugott a hámbul az ember is meg az asszony is, akkor a vásárba én vónék a leggazdagabb ember.”

Az ürge se jár egy lyukba. Az ürge is megunja mindig egy lyukba járni.

Megunja az ember a mindig ugyanazzal a nővel folytatott szexuális viszonyt, kell a változatosság. A több szeretőt vagy feleség mellett sze-retőt tartó férfi tréfás mentegetőzése.

Azír romlott el a lába, mert sokat b.szott állva.

Fájós, rossz lábú emberre mondták, tréfás utalásként korábbi ki-csapongó szexuális életére. Ugyanis a titkos szexuális kapcsolatokban a kedvezőbb lehetőségek hiányában nagyon gyakran állva közösültek.

Olyan b.szhatnak, mint hérélt lú ősi mélyszántás után.

Ha valakinek nagyon kedve ellenére kell valamit megtenni, akkor szokták mondani. Nagyon gyakran az impotens férfire vonatkoztatva használják.

Csak a seme kívánja.

Arra az emberre mondják, aki nagyon válogat az ételben, nyámogva

ezsik. De használják az öregember szexuális impotenciájára való utalás-ként is.

Olyan huszár vót, hogy ahunn feült, ott le is szállt a lúrúl.

Az állítólagos katonai sikereivel dícserevő, asszonybolond férfit mondják. A paraszti közösségben a legelőkelőbb, legmutatósbab katonának a huszár számított, s aki huszárként szolgált a hadseregben, büszke volt rá, tekintélyt szerzett a közösség előtt is. Ezért sokan dícserevtek vele, azok is, akik nem voltak huszárok. „Nem ült az ilyen lovon, csak az asszonyt nyergelte meg. Hát az asszonyra az ágyon szállt fel, oszt ott is szállt le róla, hát ez az értelme ennek.”

All, mint a jegenye.

Az erekciós penis megjelenésére használták.

Tizenkettőt mutat.

Fiatal férfiak hencgették így társaságban, nemi potenciájukra utalva.

Hatot mutat.

Idősebb férfi nemi potenciájának kifejezése.

A csikó is ha rákap a zabra, hőtálával hagyja el.

Ha valaki korán rászokik valamilyen számára kellemes dologra (így a nemi életre is), azt csak halálával hagyja el.

JEGYZETEK

- 1 Az első szőlés- és közmondásgyűjtemény: *Baranyai Decsi János*: Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum chiliades quinque. Bartspha, 1598.
- 2 Az eddigi legteljesebb hazai szőlés- és közmondásgyűjtemény *O. Nagy Gábor*: Magyar szőlések és közmondások. Budapest, 1976. (2. kiadás), melyben az idevonatkozó legfontosabb bibliográfiai adatok is megtalálhatók.
- 3 *Ortúgy Gyula*: A magyar parasztság szerelmi élete című tanulmányában (Népművelés és Nyelvünk VII. évf. 1955. 34–41.) elsőként irányította a figyelmet e témakör kutatására. Mőszertanilag nagy előrelépést jelentett *Kapros Márta—Ujváry Zoltán*: Kérdőív a szerelmi életről a keresztelőt témakör kutatásához. Eger, 1975. című munkája. A kérdőív felhasználásával, annak továbbfejlesztésével készült egy kéziratban lévő doktori disszertáció, mely a szerelmi, szexuális élet komplexebb feldolgozására tesz kísérletet. *Vajda Maria*: Erköles és életmód alakulása egy alföldi település közösségében. (Debrecen, 1978.) L. még: *Uő.*: „Azér élünk, hogy szerezünk!” Öszinte vallomások a régi paraszti szerelmi életről. Forrás, 1978. 5–6. sz. 4–14. és Látóhatár, 1978. július 68–86. 1.; *Uő.*: Szerelmi élet Balmazújvároson I. Forrás 1982. 1. sz. 36–67. 1. *Uő.*: Szerelmi élet Balmazújvároson II. Forrás 1982. 2. sz. 84–96. 1. *Uő.*: Szerelmi élet Balmazújvároson III. Forrás 1982. 3. sz. 66–74. 1. *Uő.*: Szerelmi élet Balmazújvároson IV. Forrás 1982. 4. sz. 56–59. 1. *Uő.*: A parasztság szerelmi életténeke kutatása. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. (Módy György közreműködésével, szerk.: *Balassa Iván—Ujváry Zoltán*) Debrecen, 1982. 577–667. A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 29.; Továbbá *Szerfi Tibor*: Vászárhegyi paraszti szexuál-erköletes magatartása és kultúrája. Forrás 1983. 5. sz. 33–73. 1.
- 4 Vö. pl. *Nagy Olga*: A táltos törvénye. Népművelés és esztétikum. (Bukarest, 1978). 311. l.
- 5 *Nagy Olga*: Paraszti Dekameron. Budapest, 1977.
- 6 *Erdői Ferenc*: Magyar falu. (Budapest, 1974) 131. l.

KÉT VERSES SZERELMI LEVÉL GESZTRŐL

BECK ZOLTÁN

Az itt közlésre szánt két verses levél Gesztrén (ma Békés megye) került a kezembe. A család, mely megőrizte, azt kérte, hogy a levelek személyes vonatkozásait ne firtassuk, mert bár akikről szó van bennük, már rég nem élnek, de velük együtt hagyjuk pihenni jó, avagy rossz emlékeiket is. Kérésüknek annál inkább eleget tehetünk, mert számunkra nem elsősorban a kicsinyes — bár teljesen nem mellőzhető — családi torzalkodások a fontosak, hanem maguk a ievélszövegek, és az őket hitelesítő adatok. Ezek szerint a két levél *Debrecenben* kelt, 1892-ben. Az egyik február 21-én, a másik húsvét előtt. A levelek írója *Farkas János* huszár, címzettje *Göz Ilona*.

A levelek különös gonddal és megható szeretettel íródtak. Az első levél (mint képünk is mutatja) rajzos oldallal kezdődik, melynek alsó rajzán bal felől az író, jobb felől a címzett neve olvasható.

Magáról a műfajról *Katona Imre* meghatározásai és értékelései adnak eligazítást (Magyar Népdalok 1970.; A bécsi kaszárnya égig emelkedik. In: Mozaikok Csongrád város történetéből). Szerinte ezek a gyűjteményekben nem túl gyakori műfajú versek félnépi alkotások, melyek elsősorban arra szolgáltak, hogy a nehezen fogalmazó távolba kerülők is „kirukkolhassanak” az otthoniak előtt.

A fennmaradó szövegek közül a többség *katonakönyvekbe* írva található, s ez a tény is növeli szövegeink értékét, mert ezek *misszilis* levelek.

Külön figyelmet érdemel, hogy a közhasználatú verses szövegek után következő saját szövegek is milyen emelkedett hangvételűek.

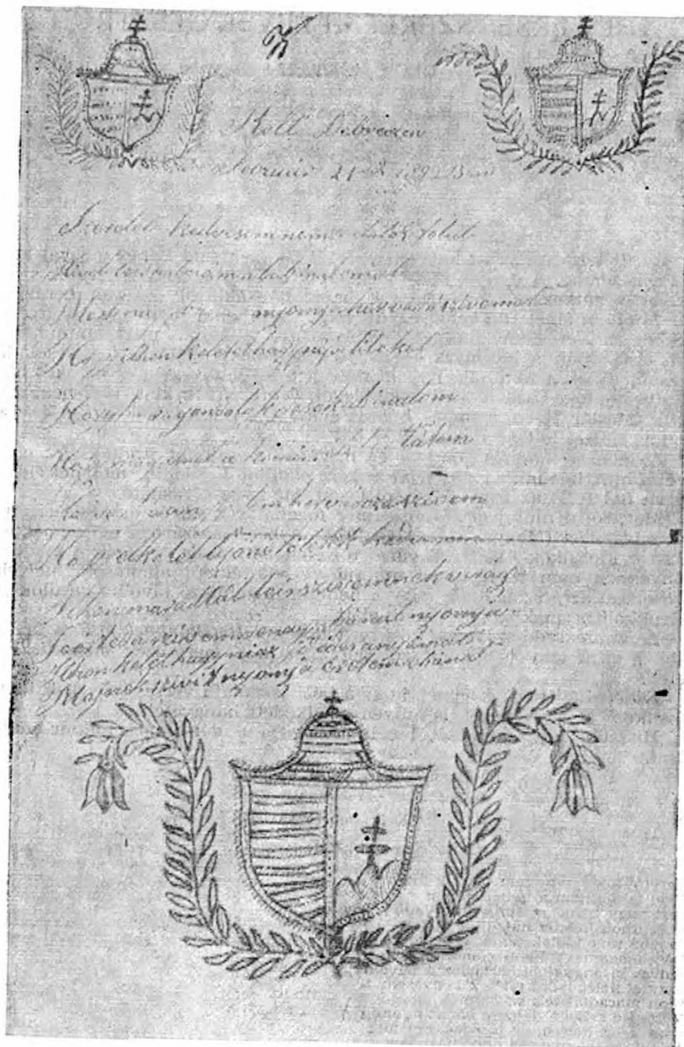
Hiszszük, hogy mindkét levél gazdagítja a dél-bihari folklór-adattárat.

1.

Kelt Debrecen

Február 21dik 1892 Ben

Szeretet kedvesem nem találok tolat
Kivel leirhatnám a búbanomat
Mert nagy bánat nyomja a hervadó szívemet
Hogy itthon keletet hagyja titeket
Hogyha rá gondolok desok a bánatom
Hogy magamat a komisz életbe látom
Kedves kisangyalom hervadoz a szívem
Hogy el kelet lyóni töledek kedvesem
Itthon maradtál te is szívemnek virága
Te érted a :zivem denagy bánat nyomja
Itthon kelet hagyni az jó édes anyámat
Mejnek szivit nyomja éretema bánat
Nekemis hervadoz értetek a szívem
Hogyha rá gondolok a mitől ellyöttem

A verses levél. Repr. Szűcs László

Ithon hagyatalak tégedet mint árva Rózsámat
A sok baj között meg szegény lyó anyámat
Szomorúság napja derült a szívemre
Értetek hervadok elangyalom végre
Decsak az vigasztal hogy van egy lyó atya
O az ilyenekről gondolkodik maga
Enis hátangyalom bizok az istenbe
Málydmeg segít az még tán minket is végre
Teis kis angyalom bizál az istenbe
Meg segít tégedis szomorú létedre
Mert a szívem igaz hozád minhalálig
Míg a koporsómat hantok bémem fedik
Fogatom fogatom előte istennek
Hogy én ratad kívülmást so sem szeretek
Kérem is en azért ajó istenemet
Hogy adjon neked is olyan tisztaszívet
Gyakran álmajmban veled álmaozok
Akor gondolatim feléd sohajtoznak
Isten főhászomat azért nyujtom hozád
Hogy segéljen hozád engem vándor fíját
Istennem enged el érnem azon nagy ünepet
Májben meg láthatalak mint lükedvesemet
Majd boldogul töltöm veled napjaimat
Bizok istenbe meg segít engemet
Visza adlya nekem szabados életet
Kérem istenemet halgasa meg kérésemet
Adja vissza nekem szépbabám Éltemet
Hogy veled kedvesem örömel vigadjak
Világiak között veled mulathasak
Ha pedig az isten adig életemet elvézgi
Utolsó főhászom erted bocsátom ki
Míg a világon élünk Isten adjon egészéget
Hogy szépen végezhesük együtt ifjú éitünket
Fogad hul kedvesem ezen igaz frást
Mert te lyó tudhatod szívem tisztaságát
Végzem írásomat ezen szép szavakkal
Aldjon meg az isten minden félelyokkal
Mint a mezőt Sürü lombos virágokkal
Tovább kevesem tudósítlak sorsom és állapotom felő
mínyajoto Hogy hála istennek nekem egészésem igen jó
vanmejhez hasonlót kívánok minyajotoknak Csak hogy ked-
vesem nehezen megy kiaz eszemből az ithonvaló sok baly
mert ugy vagyok it mint ha a tömlőczbe vonék mert ked-
vesem tudod hogy milyen beteg vótam ithonis mikor nem
ugy ment a dolog mint ahogy én szeretem vóna és mármost
Oda kelhagynom azt a sok bajt hej de sokat gondolozkok
róla mert ha én othon vonék odasemnéznék neki bár vóna
ugyis bajunk deakor azt mondom hogy még bajunk sevóna
deha azt újába beszám szám mert az mind hasztalan
De azért az az egy vigasztal hogy az isten maj megsegít
hogy haza megyek adig ugy lesz ahogy lesz mert édesanyám
is nagyon gyengén van csakhogy meg van még lábón az az
még azt se tudom hogy nemnyomtatéieaza sok törődés mert
bizon mán akkor élyelis beteg vót mikor én ithonvótam
tehát felkérek kedvesem hogy fizetésért segics rajta
a sok baja kozt mert tudod hogy csak tebened bizik már
egyedül és amit tudtok a magatok balya és dolgakozt se-
gicsetek mert tudom hogy adig se győzte mígénihon vótam
hát most hogy győzné hogy ott vannak azok a Gyermekiek is
és a nagy bánat is és felkérek kedvesem-hogy vigasztald
mídonlátod hogy szűkölködik és bänkődik nehagyd el hisz
tudod hogy tebened lell már minden örömit csak arról is
tudósítlak kedvesem hogy nagyon nehezen felelytem azt a
kevés szabadságot hilyába szomorúságra mentem haza fáj-
dalmas hogy elkelet töledjóni
Felkérek kedvesem hogy tudósics aról hogy azok a vén
aszonyok tudnak e most is beszélni mint a multkor mert
szeretném tudni hogy tudtak e most valamit ujítani felőlünk
azok az égetni vallók
Egyéb ujságot nem írhatok csak hogy fáj a szívem azért
a Szép Cziivil életemért az külömben nem ujság mert azért
Vájt edig is nem csak most demost meg főképen mióta othon-

vótam Ezel bezárom leveletem maradok hü kedvesed a siring
en Farkas János neked Ilonám
lyegéséget kívánok Julis névűnek ilonámnak Jánosnak
Julesának Sándornak Erzsinek Pistának és mindnyájotoknak
nagyanyádnak is azért hogy ő haragszik énram annak oka
nemvagyok Tisztelem Biro László bátyámékat is minyájókat
levelemre választ várok röktön

2.

Szeretet kedvesemhez indítom levelem Szeretető kezemél
leis pécseielem, Bele irtam szívemnek minden fájdalmát,
Messez vagyok Szép Ilonám tehozád, Kédes rosszám
nem tudok hozád Szólni, Idegen városba kel most
nekem lakni, Olyan vagyok nunt a busz gerlice
madár, Amely egyik ágról a másikra leszáll, Banatal
meg van az én busz szívem terkelve, Szép Ilonám
nem vagy náiam efelelytve, A lyó isten vigasztaljon
tegedet, Hogy én örömet találjak tésbened, És hü szerel-
münknek ugy nyugthatunk utat, Hamink kisan-
gyalom egymásnak ajáljuk magunkat, Majd ellyő
az idő és az az óra, Lesz még szerelmünknek egy
erős kőfala, Tepedig kedvesem Örökös
Angyalom, kériyed a lyó istent hogy segíessen haza,
Olyan az es szívem suru sóhalytása, Mint a zápor
esőnek az égből hulása, Olly sokszor eszembe vagy
Ilonám énekem, Mint a hány Csillag van a magas
kék égen, Csak anyiszor jusak Ilonám eszedbe,
Mint a hány Csillag derül a magas kik égze,
Vegyed irásomat Szívesen kedvesem, Mejét
azt kívánom álgyon meg az isten, Hogy elkelet
teled jöni nehason Szivedre

Hogy engem a bál sors elhajtot enyire,
Kívánja hát lelmem áldását tereád,
Hogy netelecs legyen előted a világ,
Az urnak Áldása maradjon teveled,
Ezt kívánom neked szerető kedvesed,
Jó hűségéd náiam nem lesz elfelejtve,
Míg lenem tesznek a sírom fenekére,
Sötét Sirhalomnak fenekére tesznek,
Piros róza nyíllik sirhamán ezeknek,
Még onat is fel sóhajt a lelmem tehozád,
Míg egy sötét éjfély nyugodalmat nem ad,
Kedvesem hü voltál én csak azt mondhattom,
Azért is álgyon meg az isten kívánom,
Nyugodalmiad legyen emléked szerelme,
Ugy pihenhet Szívem meg valamennyire,
Az urnak áldása ugy szálljon terelád,
Mint smijen hü vagyok kis angyalom hozád,
Még végül felkérlek az isten nevében,
Ne ad át a szivedet más legény kezere,
Mert én hü kedvesem szeretlek örökre,
Azért hogy szavamnak kérék az istenbe,
Továbbá tudósítok kedves Ilonám a felől Minyájotokat,
Hogy nekem igen jó egészségen van Csak anyibajom vanhogy
nagyon tavolyelytet benünket a balsors mert az isten
r eglátogatot benünket hogy nekünk ifju életünk Virágát
magáncsan kel hervadoztatni, a melyet nem hitem vóna
már, Es tudósítlak a felül is kedvesem hogy Most már
semi esctre sem jöhetek haza mert pénzem sincs De meg
már kétezer vótam ithon és most bajosan kapnék szabad-
ságot lehet hogy kapnék egy pár napot deazir meg örmes-
ter urnak is kelene egy pár liter bora való de hát ideoda
csak oda érünk hogy most nem tehetem hogy haza menyek
mert a vizgánk zödikán lesz és az pedig az unepután lesz
mingyán azután nem lesz iskolánk több elhagynom másoczor
az iskolát kedvesem és aról is tudósítjak ilonám hogy ha
megyünk gyulára hát tudósítlak és ha rá ersz hát gyerebe
édesanyámékal mert tudod én nekem ha egy nap nem látlak
már az nagyon soká vot tehát már este meg kerestelek de-
megmár én azt nem tehetem a miéjrt fáj a szívem mejét te-
hét kedvesem most már tekeres meg s te látogas meg

Tehát kedvesem hogy más ezt meg azt beszéli ara ne agyunk
semit Nekemse nekedsincs senkiresemí gondod mert beszéli
nincs olyan akiről nebeszélgesenek, Tehát tudom én azt
hogy beszélgetnek deara neagynuk minik semit mert én benem
csak az a gondolat van hogy halálom órája választ el tőled
és ha tudtam vóna hogy így esik a sor hogy Meghal erzsók
nénem is és édes Apad is hát semenyír sem hatalak vóna
ithon lány művel mert ha te azt tudnád hogy én nekem me-
nyibe jó a fejem ide hát azt mondanád hogy már e sok, Tehát
kedvesem neesen nehezen olyfélbe hogy haza nem mehetek
mert semi képen sem tehetem, és fel kérék minyájotokat
hogy tudósítsatok a felől hogy hogy ment a vetés vagy kap-
tatok e feles tengeri földet vagy nem, és keit e el széná-
tós vagy nem, Továbbá tisztellek minyájotokat kívánok olyan
fris és jó egészséget mint nekem van Julis névűnek Ilonának
Jánosnak Julesának Sándornak Erzsinek Pistának Tisztelem
Biro László bátyámékat Minyájókat Es tisztelem Balog né-
némaszont és felkérem hogy ne haraggyok rejám felesitek
el ami vót, Ezel bezárom levelem kívánok boldog Husvet
üneplest, Minyájóknak
Tepedig kedvesem egyetlen violán, Mikor lyól van dolgod
Emlékezel rejám

Farkas János Huszár Góz Iona 1982 Ben

Néhány fontos, 1983-ra is átnyúló kiállításról

1982. október 3-án Balmazújvároson, a Helytörténeti Múzeumban
nyílt meg *Bérci László fotóművész Veres Péter és a népi írók c. kiállít-
tása* (Czine Mihály). 5-én a Magyar Nemzeti Galériában megnyílt a *Késő-
gótikus szárnyasoltárok c. kiállítás* (Huszár István). 16-án Pécsváradon,
a Pécsvárad Várbaráti Kör rendezésében *Nagyapáink lakóhelye c. kiállít-
tás* nyílt (Bezerédi Gyöző). 17-én a Déri Múzeumban *Zoltai Lajos em-
lékkiállítás* nyitottak meg (Balogh István). 21-én, Budapesten, a Petőfi
Irodalmi Múzeumban megnyílt az *Arany János emlékkiállítás*, a költő
halálának 100. évfordulója alkalmából (Pozsgay Imre). 23-án, a székesfe-
hérvári István Király Múzeumban megnyílt a *Régészeti kutatások a Du-
ántúlon c. kiállítás* (Kovács Tibor). 26-án, Békéscsabán, a Munkácsy Mi-
hály Múzeumban nyílt meg a Magyar Nemzeti Galéria anyagából *A bécsi
emigráció művészete 1919—1933 c. kiállítás* (Bereczky Lóránd). 28-án,
Debrecenben, a KLTE kiállítócsarnokában nyílt meg a *Hereditas Vergi-
liane c. kiállítás* Vergilius halálának 2000. évfordulója alkalmából (Hahn
István). 28-án a Magyar Nemzeti Galériában nyitottuk meg a Déri Múze-
um anyagából *Vadász Endre emlékkiállítását* (Kovács Péter). November
5-én a miskolci Herman Ottó Múzeumban nyílt meg a *Borsod megye le-
váltárának kincsei c. kiállítás* (Csorba Csaba). December 22-én a nyiregy-
házi Megyei Művelődési Központban nyílt meg *Koncz Zoltán festőművész
kiállítása* (Gyúró Imre).

„VAGYOK MÁR KÜT IS CSILLAG IS”

Egy vásárhelyi lírikus Debrecenben

CSONTOS SÁNDOR

1952-ben költő érkezik Debrecenbe, s abban az utcában talál otthonra, amelyben Csokonai Vitéz Mihály meghalt, s melyben a fiatal Ady Endre lakott. A városról, amelyért szülőhelyét hagyja ott, állást vár, s költészete kiteljesedését is reméli. Hódmezővásárhelyről jön, ott a legnevezetesebb emberek között tartották számon, nem véletlen hát, hogy szereplője Németh László ekkoriban készülő *Égető Eszter* című regényének. Németh művében Hallgató Sándor a neve, a valóságban Pákozdy Ferenc.

Németh László nemcsak az *Égető Eszter*-ben ír róla, de a *Magam helyett* című önéletrajzában újra megjeleníti. Ezúttal egy mítosz valóságban is létező alakjaként, néhány sokat mondó vonással a vásárhelyi környezetet is köré rajzolva. „Élt azonban itt — a város életéből kiszakadva — egy sokkal mulatságosabb s jóval műveltebb réteg: ide vetődött és ide honosodó és ide torzult poéta emberek, itt kitenyészett különcök, akiknek valahogy jó talaj volt ez a megállt idejű, az embert élni hagyó közönyös, s ugyanakkor mégis kedves város, amelyben mérsékelt boldonságra nemhogy menlevelet adtak, de gyönyörködtek benne, szereték, sőt büszkéek voltak rája. Ilyen vásárhelyi különc volt az én költő barátom, Pákozdy Ferenc, Shakespeare szonettjeinek fordítója: sakkbajnok, matematikus, a latin érettségipuskák készítője, aki a harci időkben mint alorvos segédkezett a kórházban — abszolvált jogász, — aki vásárhelyi tartózkodásom alatt egy év alatt kitűnően tette le az összes jogi szigorlatát.”

Néhány ténnyel kiegészítem Pákozdy Ferenc vásárhelyi portréját: 1928—44 között szülővárosában és Budapesten újságíró, cikkei közül az egyik lexikoncikkekben is szerepel. A nevezetes József Attila-bírálat ez, amely röviddel a *Költővárosi éj* megjelenése után íródott. A korabeli József Attiláról szóló kritikák közül a legmelegebb hangú ez: rokonszenves kiállítás a barát-pályatárs mellett. Hódmezővásárhelyen a Shakespeare-fordítások mellett Pákozdynek két verseskötve is megjelent, *A Tisza sírálta* 1927-ben (huszonhárom éves korában), s a *Förgetegben*, 1943-ban. Az utóbbinak Kohán György tervezte a borítóját — jelezve a Vásárhelyen alkotó művészek összetartozását. A *Förgetegben* elkobzása Pákozdy pályájának legtragikusabb eseménye: ez a könyv meghozhatta volna számára az országos figyelmet. Egyetlen visszhangja — Illés Endre levele — figyelmet jelentőségére. „Senkire se emlékezteknek verseid, nincs rokonod, nincs mestered. Már az is szép, hogy ennyire magányosan állsz. Elkülönülésed mégse keresettség, — verseid azzal az ősi ízzel, egyszerűséggel versek, amilyen a zene és próza első, borzongó találkozására lehetett.”

A felszabadulás után Pákozdy a vásárhelyi lapokban, s az akkor ott induló folyóiratokban publikál, s a levélterében, majd a maga kedvére,

fitézés nélkül a városi könyvtárban dolgozik. Két év állásnélküliség után dönt a Debrecenbe való költözésről.

Új lakóhelyén az Egyetemi Könyvtárban kap állást. Délelőtt bibliográfiát készít, délután tájékoztató, Legendás hírűvé az utóbbi avatja: segédeszközök nélkül igazít el a könyvek között, alapos szemináriumi dolgozatokat készíthetnek szinte minden szak hallgatói a vele való beszélgetések után. Szakfordításokat is készít diákok és oktatók számára. Hogy polihisztor, élő lexikon, nyilvánvaló mindazoknak, akik ismerik. Munkája egyik levele tanúsága szerint reggel hettől este hatig jelent elfoglaltságot. Ez a körülmény nem kedvez a versírásnak, így első debreceni éveiben főként fordításokat jelentet meg. Ezek közül is a legnagyobb munka, Shakespeare *Vihar* című drámájának tolmácsolása még Vásárhelyen készült, a *Délsziget* már a negyvenes évek második felében közölt részleteket belőle.

Pályája egyik szakaszában sem ír olyan kevés verset, mint legelső debreceni éveiben, ezeknek is csak kis részét teszi közzé. Megjelenő költeményeinek csupán kétharmada új: lírájának korábbi szakaszát is be akarja mutatni a debrecenieknél. Éveken át kizárólag az *Alföldben* publikál, itt is csak ritkán jelentkezik. 1962-ben állítja majd össze — kiadói kérésre — *Hazajáró* című könyvét, ebből a kötettervből kaphatunk képet pályájának erről a szakaszáról.

A jórészt kronologikus rendben szerkesztett *Hazajáró* a *Förgetegben* után keletkezett költemények foglalatja. Pákozdy nem választja benne külön fejezetbe a már Debrecenben írt munkáit, hiszen azt folytatja 1952-től is, amit szülővárosában elkezdett. Szembeálló változásokra is felfigyelhetünk azért: az előző évtized terméséhez képest verseiben újra nagyobb szerepet kap a zeneiség, a nyelvi virtuozitás — újabb művei erősebben kapcsolódnak a *Förgetegben* darabjaihoz, mint az utolsó vásárhelyi években írt költeményekhez. Viszonylag kevés a debreceni élményből születő alkotás, annál gyakoribbak a vásárhelyi utalások és nosztalgiai, s a pálya eddigi eredményeit áttekintő művek. A költeményeket fáradt, a nyilvánosságától visszavonult költő írja, rendkívüli bölcseséggel, olykor magát kicsinyítő ironiával. Az ekkoriban keletkezett versek arra vallanak, hogy Pákozdy „förteteg magányban” él Debrecenben.

Azt az állapotot, amelyben legtöbb munkája készül 1962-ig, *Völgynek* című versében fogalmazza meg legkifejezettebben:

Völgynek baiala a vándor,
meg-megáll és visszanez.
Elvált a karavántól,
senkijre, semmijre már,
csak a tiszta ész.

Az öregedés első évei ezek, de az írások hangja, a toll letételének állandóan kísértő gondolata még idősebb alkotót sejtet. Ahogy az a nyugalom is, amely a csöndes estéről, a száraz esztendőről, a nyár első napjáról szóló költeményeket áthatja. Szinte valamennyi vers személyes hangú valóság, s alig van Pákozdynek olyan munkája ebben az időben, mely ne tartalmazna önortrét is. Foglalkoztatja saját helyének kérdése a kortárs lírában — későbbi költészetének lesz ez szüntelenül visszatérő témája — s úgy gondolja, egyre kevesebb a lehetőség arra, hogy művészet széles körben ismerteré váljék.

Újra csak Shakespeare szójátékainak s a vogul népköltészet rímes játékaiknak rokona a legtöbb verse, mint a *Förgetegben* írása idején. Egyre biztosabb a ritmusérzése, az ötvenes évek végére el is hagyja köl-

teményeiben az írásjeleket. Tudatos költőként kísérletezik, elvárásai nemcsak önmagával, olvasójával szemben is szigorúak. Erre utal egyik későbbi levelének néhány sora, amelyben ezt írja a zenei szünetjelről: „... a versben, ha az csakugyan jó, csakugyan pontosan van fordítva élményről anyanyelvre: ki kell jönnie a prózádiában, a szöveg tényleges tagolásában. Csak a „botfülkék” (= járatlan, kezdő hallgatók-olvasók) kedvéért van — ha van szükség szűkebb vagy tágabb „szóköz” használatára.”

A költői mesterség főnyesen biztos ismeretéről vallanak a fordításai is. 1960—62-ben Horatius, Auden, Bertolt Brecht, Paul Eluard, Majakovszkij és kortárs szovjet költők műveit tolmácsolja, s igen sokat tesz Rilke minél teljesebb ithoni megismertetéséért is. Műfordításainak többségét az *Alföld* közli, a *Nagyvilágban* mindössze két kisebb fordítása jelenik meg.

Az ötvenes évek végén, s a hatvanas évek elején keletkezett Pákozdy-művek közül három versben fogalmazott titelalátértékű íróportré érdemel még nagy figyelmet. A Szabó Lőrincé, a Kárász Józsefé és a Sarkadi Imréé. A Kárászt megörökítő pillanattfelvételt a szülőföldről szóló szenvedélyes vallomással alakul át, a másik kettő pedig beleillesszük Pákozdy tanulmányt pótoló, emberi arcot is megvillantó portréi közé. (Ebbe a sorba tartoznak majd az utolsó években írt episztolák és nekrológversek is, melyekben a személyes emlékek együtt lesznek jelen az adott alkotó művészetének értékelésével.) Hogy tanulmányt pótoló munkákat mondok, azzal nemcsak a költemények karakterét akarom jelezni, de azt is jelezni szeretném, hogy a magát elhallgattató tanulmányíró és kritikus — aki bírálatra Debrecenben már ritkán vállalkozik — ezekben a versekben szólag meg újra.

S ha Pákozdy valamennyi műfajáról szoltam, azt is hozzá kell tennem: szépprózát Debrecenben már nem ír. Majd csak utolsó éveiben emlékezést Vásárhely felszabadulására — azt is felkérésre. Regény- és novellaszerző pályája tehát 1944-ben, a *Lakodalom* című töredékes regényvel lezárul. (Elbeszélőművészet életművének legkevésbé ismert területe, az eddig előkerült írások alapján azonban úgy tűnik, nem egyenrangú a lírájával. A cselekménybonyolításban Pákozdy nem mutatkozik leleményesnek, prózastílusa kissé bőbeszédű. Nem is mindig arról a világról ír, amelyet leginkább ismer. A jellemzései azonban nem egyszer érdekfeszítők. *Akt a törvény nem fog* című regényében például így mutatja be egyik hőst: „Heredy Géza csöndesen és közel ballagott már különös életének harmincadik évéhez. Ballagott, legalábbis erre vallott minden látszat. Apja, anyja már vagy tíz esztendeje elhalt, és attól kezdve csakugyan nem volt egyéb dolga, minthogy valamiképp előzze napjai unalmát. Körülbelül kétfélmillió pengőt érő, túlnyomórészt készpénzvagyon segített neki a nehéz feladat megoldásában.” A regény más hősről pedig ezt írja: „Egyéb remekművek mellett egy nagy regény lapult a ruhászekrényében, és sokszor beszélgetett álmában Dosztojevszkivel.”)

Az 1962-ben összeállított *Hazajáró*-kötetet Pákozdy a következő év elején juttatja el a kiadóhoz, s március végére vár döntést. Minthogy ez az általa megállapított határidő rövid, s választ ekkora még nem kap, a kéziratot visszaveszi. Erről a döntéséről ezt írja egy levelében: „... most már sajnálom egy kicsit, hogy olyan „szigorú” voltam. No nem a „... kötet...” végett, hanem a saját magatartásom miatt. Hogy nem voltam elég megértő és merékártartó. Hogy azt a látszatot kelt(h)etem, hogy indulat fűt... Már vissza is feküdtem oda, ahova hajdanában önként tértem s tán mégsem egészen az én kedvemre s nem is

csak az én kedvemért ekszhumáltak tavaly. (Persze hazudnék, ha azt mondanám, hogy nagyon rosszul esett.)”

Önéletrajzaiból, leveleiből tudhatjuk, úgy látja, hogy a legnagyobb eredmény, amit sikerült elérnie: ő a legismeretlenebb költő, valóságos élő halott. 1963-ban ugyan közszerepléseket is vállal, s foglalkoztatja az országos folyóiratokban való megjelentése gondolata is, de csak néhány verset ír. A következő év hoz aztán jelentős eseményt. Megírja a *Kényszerzubbony*-ciklust, rövid idő alatt negyvenkét verset, évek óta leg-egyenletesebb alkotását. Ezzel új, a korábnál termékenyebb szakasz kezdődik lírájában.

A ciklus címét keletkezésének körülményei magyarázzák. Az ekkoriban Debrecenben oktató vendégprofesszor, Szabolcs Miklós érdeklődésére válaszol Pákozdy a *Kényszerzubbony* darabjaival. Első beszélgetésük még csak két vers van készen, Szabolcsi biztatására készül el a többi negyven.

A negyvenkét írás akár egy versnek is tekinthető: egyetlen monológ és dialógusornak. Hol önmagával, hol egy jelentős híru barátjával „beszélget” a költő, „hol meg minden volt-való-leendő nyelvtársával”. „Írtam — vallja — inségemben, kegyetlen kelletlen, mint az Úr szolgálja, vagy hazafi veray jános... Lírai hittele azonban van.”

A *Kényszerzubbony* olvasója egy túlzékony alkotóval ismerkedhet meg. Olyan költővel, akit egyre jobban gyötör az ismeretlenség. Pákozdy számára a zárkózottság állandósult, de egyre kevésbé akart létforma. Biztatja hát magát a megszólalásra, a rá jellemző szerénységgel: hátha romlásából épülhet majd valaki, hátha van haszna annak, amit ír.

Lírája új fejezetének fontos jellegzetessége a természetközelség: nyugalmat a „naplementében (holdtöltében) árnyék nőttében víz tükrében” keres. A költemények jelentős csoportja mintha Kosztolányi utolsó éveiben írt verseinek rimeit visszhangozná. A *Kényszerzubbony* író Pákozdy olyan eredeti nyelvűművész, amilyen kevés aká a magyar líra történetében. Szójátékai ritkán válnak öncélúakká, legtöbbször eddig fel nem fedezett összefüggésekre világítanak rá, asszociáció többnyire ismeret tartalmakat is újszerűen tárnak elénk. Leginkább mutatják ezt az *Alföld 1965/1.* számában szereplő költeményei — több darab jelent meg ott egyszerre a *Kényszerzubbony*-ból. (A teljes ciklus nem olvasható együtt nyomtatásban.) Ide a 12. számú versből választottam emlékeztetőt:

a vadállat a vadvirág is
csak statisztikák csak díszletek
játék az egész bestiális
mégis elvagyok köztetek

szereplő néző egyszemélyben
narrátor gyilkos tetszhalott
fény a magában hang a mélyben
táncok hullók tapsolok

hire hamva se mégis látom
az ügyeít a rendezőt
a szerzőt bölintok és játszom
tovább kék eget zöld mezőt

„Gyűlnek híveim” — írja Pákozdy a *Kényszerzubbony* egyik versében, elég ideje, alkalma új művek írására azonban nincs: a könyvtári munka egyre inkább fászsztja. A következő évben szabadul meg hivata-

lától — nyugdíjazása ugyan elhúzódik az 1966-os esztendőre —, ekkor viszont betegsége akasztja meg. Az 1965-ös év termése így csupán tizen-negy vers, amelyeket *Szükesztendő* címmel foglal össze. Az írásoknak — akárcsak a *Kényszerzubbonyban* — nincs önálló címük, csak számuk; az új ciklus az előző szerves folytatásának tekinthető.

Pákozdy alapelve a *Szükesztendő* írásakor is a nyomasztó magány ellenére a távolságtartás marad, s a „nem sűrögni nem forogni”. Egytárgyú kisebbségnek tekinti magát, akinek már a versírás sem hoz igazi örömet. Inkább csak „jobb híján” rendezeti indulatait, mégis kimagasló értékű művek is születnek. A *Szükesztendő* legszebb darabja alighanem az „árva tar bokor”-ról szóló, mely az orgonavirágzást köszönti:

ma napkeltétől délig
kinyílt az orgona
és udvarunkba vérig
serkent az árva ía

Önmaga helyzetét analizálva ilyen következtetésre jut:

meglehet másképp is
lehető volna
mindégy peret az
úr pirul a szolgál

Írásából kiszorulnak a régebbi emlékek, gondolatait a jelenkori történések kötik le. Gazdagbá válik az előző ciklusból megismert önpórtre is. A verseken kívül alkotói közérzetéről egy levélrészlete mond sokat. A *Töredék* című válogatott kötete — amely végül *Esthajnal* címmel jelenik meg majd 1968-ban — kiadói megbeszélését követően írja: „Csak most vettem észre, milyen görcsösen megevez, kegyetlenül hajlíthatatlanná tett az elszigetelődés, a nyájtalan magány. Magyarázat, de nem mentés: hogy én nem akartam, hogy természetemnek és helyzetemnek volt a műve, kedvem ellenére.”

Pályatársaisal, régi barátaival találkozza új hitet nyer, és sokat jelent számára az új könyv ígérete is. Több hónapon át dolgozik a válogatott versek gyűjteményének megszerkesztésén, 275 alkotást szervez kötetbe a *Tisza sárlálya*, a *Företegben*, a *Hazajáró*, a *Kényszerzubbony* és az 1966-ban készülő *Esthajnal*-ciklus anyagából. Munkája — mely ebben a formában csak a hagyatékában olvasható — méltóképpen reprezentálja lírájának eredményeit, sokhangúságát. „Most, hogy együtt van, nem szégyellem, büszke se vagyok, csak sajnálom, hogy életemnek egy csaknem elenyésző töredékét fordíthattam arra, amire születtem, a költésre, az írásra” — írja 1966. májusának végén egyik levelében.

Az *Esthajnal*-ciklus verseiben is összegez, szembe nézve a ténnyel: „közel a messzi egyre közelebb”. Újra hitet tesz szülőföldje, s a már nem élő ottani társai, Endre Béla, Kohán György mellett. Portrét készít Tóth Árpádról, Tamási Aronról, Juhász Ferencről. Emlékezetesen szép verset ír feleségének, akit Szitakötőnek nevez: „eltelt az élet / szitakötő / el bizony szép lesz / a szemfedő / szép mint a hajnal / az ég haja / kék mint az ajkad / az ibolya.” Felidézi halott húga alakját: „a haja szöke volt / a szeme kék”. S megrendítően fogalmazza meg a felismerést: alig van már titok, amit ne ismerne:

emlékszem már a jövőndőre
és sejttem már a múltat is
nem hiába vert agybafebe
a jelen hajt is bujtat is

minden pillanat minden csőre
töltött kérdés tanúnak is
tettesnek is örök rendőre
vagyok már célt is utat is

tisztán látok már hajh előre
látok előre mutatók
előre öt is újat is

vagyok már kút is csillag is

Az *Esthajnal*-versek egyre nyilvánvalóbban mutatják a Pákozdy-líra jelentőségét. Költészetének kiteljesedését nyomon követhetik az olvasók is: gyakori *Alföld*-publikációi mellett a *Napló*ban is fel-felbukkan írása. A következő évben megjelenő *Alföld*-antológia műveit költészet értékehez méltóan szerepelteti: a legnagyobb terjedelmet az ő munkái kapják. Így mutathatja be teljesebben *Kényszerzubbony* című ciklusát, négy más vers mellett a sorozat tíz darabját. Az *Alföld* többször is közli *egyszerre* több versét: az 1968/3-as számban Pákozdy valamennyi újabb kompozíciójából bemutatathat egy-egy költeményt. A már ismert ciklus-címek mellett egy új is feltűnik, a *Gyűrű*. Legkisebb versciklusa ez, mindössze nyolc műből áll, ezek közül is csak három igazán jelentős. Az 1967–68-as évnek csaknem teljes termése ez a három vers, Sinka István halálára és az Ady-évfordulóra készül még ezeken kívül egy-egy portré. Mindkettő figyelmet érdemel, már csak azért is, mert József Attila lírája mellett épp az Ady és a népi lírikusoké hatott legerőteljesebben Pákozdyra. (Ady mindvégig legfontosabb olvasmánya maradt. Íróasztalán Juhász Gyula, Szabó Lőrinc, Erdélyi József könyveit tartotta még az Ady-összes mellett, s egy német nyelvű Horatiust.)

Az Ady-vers publikálásának évében, 1968-ban jelenik meg az *Esthajnal*-kötet is, huszonöt évvel a legutóbbi verseskötet, a *Företegben* után. Az 1966-ban összeállított *Töredék* 275 verse közül alig száz szerepel benne. Az *Alföld*ben Juhász Béla értékeli, a *Tiszatúján* Sipka Sándor. Pákozdy a könyv premierjén csöndes sikerben lehet része. Ez az év az utolsó nyugalmas esztendeje, de hogy ez a nyugalom mennyire viszonylagos, az 1968. márciusi *Alföld*ben megjelenő egyik vers, a *Gyűrű*-ciklus második darabja mutatja:

körülvev a halál
nincs félelem
csak fájdalom
újra kedves az életem

pedig elhagyott elfogyott
valahol elmaradt
uram teremőn: he! vagyok
ho!d felett föld alatt

A következő év augusztusában pedig már ezt írja a kórházban: „keddre virradó éjjel lesz négy (4) hete, hogy behoztak. Azóta (gyakorlatilag) csak fekszem. *Horatius* volt velem éjjel-nappal, de eddig csak néztem.” Még benn a kórházban, belefog utolsó ciklusába, melynek címéül betegsége nevét adja: *Infarktus*.

Az utolsó hónapokban szinte mindennap készül vers, van olyan nap, hogy kettő is. Az *Infarktus* író költő hirtelen el akarja mondani azt, amire még alkalma lehet. A verssorozat tudatos megszerkesztésére már nincs idő, a versek — naplóként olvashatóan — keletkezésük szoros rend-

jében követik egymást. Akad túlrít, illetve csak részleteiben értékes írás is, ahogy erre Juhász Béla is utalt Pákozdyról szóló tanulmányában, amely a ciklus darabjaiból válogatott, meg nem valósult kötet előszavának készült. A versvázlatok azonban remekművekkel váltakoznak. A halál szorításában készülő költemények nyelvi bravúrja a korábbi ciklusok eredményeire épül. A sorozatnak szinte valamennyi jelentős darabja megjelent már az *Alföldben*, a *Tiszatúján*, illetve a *Naplóban*, de igazmasabb a ciklust *együtt* látni. Már csak alkotáslélektani szempontból is. Figyelemmel követni, hogy tolja előre egyik írás a másikat, s hogy egy olyan műveltségű, bölcsességű költőben, mint Pákozdy, a leghétköznapibb események milyen asszociációkat ébresztenek. A versek filozofikus mélysége, gazdag gondolati tartalma, sokszólamúsága kataritikus erejű élménnyel ajándékozza meg az olvasót. A sorozat legkimagaslóbb jelentőségű drabjai, a megrázó halál-versek közül elegendő csak néhányat megismerni, hogy az érdeklődő előtt nyilvánvalóvá váljék: a magyar költészet élvonalába tartoznak.

Hogy nyelvilag miképp alakul-formálódik a Pákozdy-líra, Juhász Béla fogalmazta meg említett tanulmányában: „A névszók, a szófajiságokra vetkezett melléknevek kerülnek kitüntetett szerepbe. Mintha maguk a dolgok állnának élénk; a grammatika redukálása látszólag háttérbe szorítja a személyességet. Egyszerűsödnek a mondatok; hiányaikat az olvasónak kell pótolnia. Vázlatosnak látszik a fogalmazás, ugyanakkor különös könnyedséget kap, áttetsző fényt; erős és világos kifejezés.”

Episztola készül Erdélyi Józsefnek, vers figyelmeztet Ladányi Mihály lírájának jelentőségére, üzenetek fogalmazódnak a debreceni pályatársaknak. És megszólal a vallomás:

veszedelmes az emberfiának
magára maradni
ne hagyjátok óh ne hagyjátok
vegyetek körül csövel a tartómon
temlőc ferenek családi körben is
jobb mint egyedül jobb és biztosabb
énnekem de nyilván nektek is
olyan jó volna köztetek maradni
és békecségen menni körötököl

Veres Pétert meg elbúcsúztathatja versben, néhány hét múlva azonban ő is halott. Épp az *Infarktus* új darabját fogalmazza, mikor végez vele a halál. Úgy megy el, ahogy Tóth Árpádról írta néhány évvel azelőtt: újján egy dallal.

Halottainkra emlékezünk

Dr. Vincze István etnográfus, a Néprajzi Múzeum osztályvezetője 60 éves korában elhunyt (1982. szept. 30.). Papp Iván rajzpedagógus, grafikusművész 65 éves korában elhunyt (1982. okt. 6.). Papp Iván több grafikáját közöltük annakidején a Múzeumi Kurirban. Hamvait Debrecenben temették el. Mindkettőjükre kegyelettel emlékezünk!

A csongrádi származású Bánszki Tamás életének legtermékenyebb 26 évét Debrecenben töltötte, s grafikai tevékenységével hozzájárult a debreceni grafika európai híréhez.

1892. december 18-án született Földeákon. Szülei módos parasztok voltak, akik a polgári után a szegedi gimnáziumba iratták fiukat. Szegeden érettségizett 1912-ben, majd beiratkozott a Képzőművészeti Főiskola rajz-tanárképző szakára. 1915—18 között félbeszakadt a főiskolai tanulmánya, de a második alapvizsgát letette 1918 májusában. Tanárai: Révész Imre (alakrajz), Bosznay István (tájfestés) és Edvi Illés Aladár (csendéletfestés). A háború végén hadifogoly lett, s Olaszországban a montecassinói táborban tartózkodott 1919 novemberéig. 1920-ban Tarpán, majd Fehérgyarmaton tanított. Első kiállítását Szegeden rendezte meg 1920-ban. 1922 őszén a debreceni Piarista Gimnáziumba nevezték ki, ahol 1948-ig tanított. Bekapcsolódott a debreceni Műpártoló Egyesület, majd a Művészház munkájába. 1927-ben az alapítandó nagyerdei művésztelep egyik műtermes lakására pályázott volna. 1925-ben ausztriai és német tanulmányúton, 1926-ban Itáliában, 1928-ban francia tanulmányúton, 1929-ben hosszabb osztrák és olasz tanulmányúton volt. Budapesten először a Nemzeti Szalonban állított ki 1927-ben, a Magyar akvarell és pasztell-festők Egyesületének 13. kiállításán. 1931 és 1943 között nyolc alkalommal szerepelt 2—3 festményével a Múcsarnok kiállításain. Első debreceni kiállítása a Művészházban volt Balczér Györggyel együtt 1926 áprilisában.

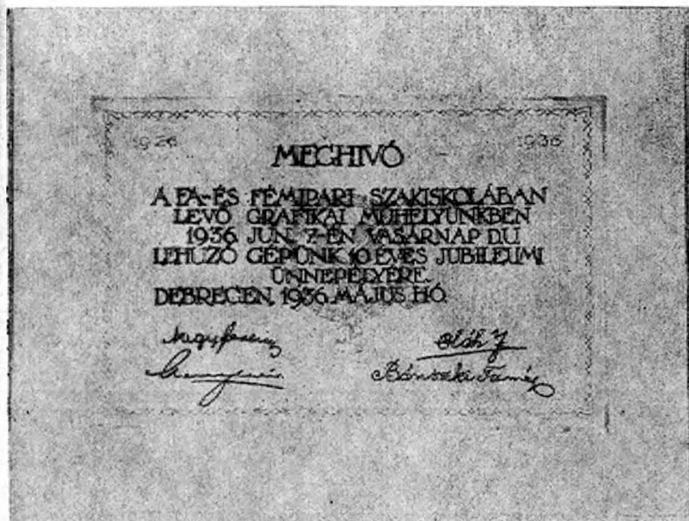
Második kiállítását a Déri Múzeumban rendezte meg 1937 március—áprilisában. A hűsvéti kiállítást szép sorokban méltatták a debreceni lapok. Kiemelték „Őz verőfény”, „Köszegi várkör”, „Arnyékok játéka” című festményeit, „Gyertyános kútgép”, „Olajút”, „Zólyomka” című rézkarait, valamint vallásos tárgyú fametszeit, amelyekből a kiállítás időtartamára jelent meg egy-egy album. 1940-ben az Ajtósi Dürer Céh rendezte meg Bánszki Tamás harmadik tárlatát, grafikai kiállítását a Piarista Gimnázium rajztermében.

A debreceni Műpártoló Egyesület és az Ajtósi Dürer Céh tárlatain rendszeresen és nagy kollektívával szerepelt. 1935 őszén például „Búza-kereszt”, „Hegyi út”, „Kilátás”, „Reggel”, „Várom”, „Hegyek között” című olajképét és akvarelljeit mutatta be, az 1941-es országos grafikai kiállításán (amelyet a Debreceni Képző- és Iparművészek Egyesülete rendezett) tíz akvarellt és tíz fametszetet, rézkarokat, illetve kréta akt tanulmányokat mutatott be. Jellegzetes témaköréi Debrecen külvárosának és tanyavilágának mozgalmalms élete, munkaábrázolások, külföldi útjának élményei és a felső Tisza-vidék táji szépségei.

A debreceni Grafikai Műhelyben ismerkedett meg a sokszorosító grafikával s itt készített több mint száz rézkarot, illetve a rézkarc kű-

A Debreceni Grafikai Műhely 1936-ban. Jobb oldalon Bánszki Tamás

A Debreceni Grafikai Műhely meghívója 1936-ból

lőnböző válfajait jelentő aquatintát, mezzotintát, vernis-mou-t. Mint ismeretes, a debreceni grafikusok munkái eljutottak a nyugat-európai nemzetközi kiállításokra, biennalékra. *Bánszki Tamás* elsősorban fametszeteivel ért el sikert. 1936-ban a varsói második nemzetközi fametszet kiállításon „Madonna” című lapját, 1939-ben Chicagóban, a nemzetközi fametszet kiállításon „Aratás” című lapját mutatta be.

1948 után Makón és Földeákon tanított, 1952-től a szegedi Gépipari Technikumban. 1955-ben ment nyugdíjba, de hallatlan akaraterejét, tanulni vágyását bizonyítja, hogy 1952–55 között elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a geometriai szakot. Szegeden ismét bekapcsolódott a képzőművészeti életbe, részt vett a csoport kiállításain és egyéni kiállításokat is rendezett. 1961 augusztusában és 1965 októberében nyílt meg a *Móra Ferenc Múzeum* kupolatermében kamaratárlata, amely igen nagy sikert hozott az idős művésznak.

1971 januárjában halt meg Szegeden, 79 éves korában, *Szelesi Zoltán* és *Déri István* szép nekrológban idézte emlékét.

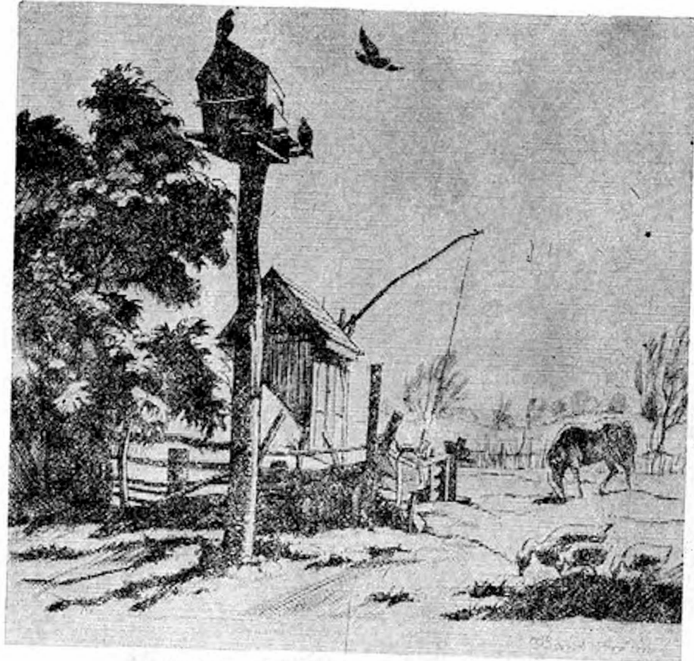
Műveinek szép válogatását őrzi a szegedi Móra és a debreceni Déri Múzeum. Legutóbb 1979 augusztusában—szeptemberében láthattuk műveit a *Grafikai Műhely I. kiállításán*, a Déri Múzeum Hámán Kató úti kiállítótermében.

Bánszki Tamás: A kis kéregető, 1935.

Bánszki Tamás: Menyhárt József, akvarell.

Bánszki Tamás: Tanyaudvar, rézkar

Megjelent az V. Megyei Munkásmozgalom-történeti Hét előadásainak anyaga

Bényei Miklós szerkesztésében megjelent az V. Hajdú-Bihar Megyei Munkásmozgalom-történeti Hét (1982. október 14–29) előadásainak anyaga. A kötetben szereplő előadók: Bajnok Lászlóné, Balogh Béla, Baranyi Béla, Bényei Miklós, Csige József, Erdei Gyula, Gazdag István, Hornyák András, Ilyés László, Járai Antal, Kiss István, Kolozsvári Lajos, Korom Mihály, Magyar József, Matolcsi Lajos, Nyakas Miklós, Onosi László, Poór János, Szöllösi Gyula, Szűcs Ernő, Timár Lajos, Vaskó László.

A GYŰJTŐGETŐ GAZDÁLKODÁS EMLÉKEI SZIRÉNFALVÁN I.

Gombászás

BÓDI ERZSEBET

Szirénfalva (Ptrukša) község Kelet-Szlovákiában, Nagykapostól délkeleti irányban mintegy 30 km-re, a Latorca folyó mellett fekszik. Magyarok lakják. Lakosainak száma kb. 1000 fő. A megélhetést évszázadok óta a hagyományos paraszti gazdálkodás, a földművelés és az erre épülő állattartás biztosította. A gazdasági életben azért a zsákmányoló gazdálkodásnak, s itt elsősorban a halászatnak sokáig meg volt a maga szerepe. A Latorca és a Szirén környéke sokáig kitűnő halászhelyeket adott. Mint minden, a természettel együtt élő falusi közösségben, Szirénfalván is gyűjtik az emberi táplálkozás, a gyógyítás, az állatok takarmányozása, eszközök készítése vagy csak szórakozás céljából a különböző vadon termő növényeket. A gyűjtőgetés alkalmi jellegű. Férfiak, nők és gyermekek egyaránt végzik. Régebben a gazdasági helyzet és a szükséglet, ma már inkább a szabad idő és a szakértelem határozta meg, hogy környezetében ki mikor szedi és használja fel a természet adta javakat. Összességében a gyűjtött növények száma elég nagy. Az alábbiakban a gyűjtőgetés mértéke és a felhasznált növényi részek szerint csoportosítjuk a Szirénfalván gyűjtött vadon termő növényeket.

Gombászás

Az ártéri erdőségben, a legelőn és a réten sokféle ehető gomba megterem. Ezek közül a lakosság csak néhányat ismer. Megfigyelhetjük azonban, hogy az utóbbi években növekedik ez a szám. Elsőként a környéken munkát vállaló szlovákok gombászására figyeltek fel, kik jóval több ehető gombafajtákat ismertek és gyűjtöttek, mint a szirénfalvi lakosok. E mellett az ehető gombákról szóló ismereteket különböző gomba-atlaszokban igyekeztek elsajátítani. Megnőtt a gombás ételek iránti igény, s megnőtt a gombás ételek száma is a szirénfalvi táplálkozásban.

A lakosság többsége a következő gombákat ismeri és szedi:

Ficfagomba: levágott ficfák, fűzfák tővén és töve körül terem meg. Apró, piros kalapú gomba, általában bokorban fordul elő. A tapintásra nedv képződik, és ezért **nyálasgombának** is nevezik. Ritkán szedik. Azonosítás alapján valószínűleg a szakirodalomban aljagombaként szereplő gomba egyik változatát (*Lactarius deliciosus*) ismeri e megnevezés alatt a szirénfalvi nép.

Pecérkegomba. (*Psalliota campestris*, *P. edulis*, *P. arvensis*) legelőn, frissen trágyázott mezőn szinte mindenütt megterem. Az elmúlt években még a szántóföldön is előfordult. Egész nyáron lehet szedni. A bel-

seje pirospas. A pástorok különösen szívesen szedik. Szírefalván az egyik legrégebbi idő óta ismert gomba, jelenleg konzerválják.

Keserűgomba (*Lectarius piperatus*) a Latorca menti tölgyfásban volt nagyon gyakori. A gomba alsó része fehér, a kalapja sárga.

Tinóru gomba (*Boletus edulis*, *B. aereus*). Két változatát ismerik: a *tölgyfatinórut* és a *nyárfatinórut*. A legértékesebb gombának tartják. Régóta ismerik.

Potypinka (*Tricholoma conglobatum*) bokorban nő. Nem szívesen szedik, ismerik az ún. *vándor potypinka* változatát.

Csirkegomba (*Cantharellus cibarius*). Apró, határozott sárga kalapú gomba, nagy tömegben, körökben nő ki a földből, főleg avar alatt. Szívesen gyűjtötték, mert ha megtalálták, akkor egy helyen sokat lehetett szedni.

Harmatgomba (*Marasimus oreades*) legelőkön lehet gyűjteni. Apró gomba. Hosszu, vékony sávban terem.

Ozlábogomba (*Tuber aestivum*) magas szárú. Erdőben, feltűrt avar helyén eső után nő ki.

Póteteggomba (*Lycoperdon perlatum*) a helybeliek éhetetlennek tartják, s nem fogyasztják, de jói tudják, hogy az északi községekben jövő gombaszedő asszonyok ezt is szedik, mikor még fiatal, bimbós.

Táplógomba (*Fomes fomentarius*) még fiatal változatát sem szedték táplálkozás céljából. A tápló mégis keresett növény volt. A dohányosoknak kellett. Főleg a nyárfán megtermett táplót szedték szívesen. Kifőzték lúgos vízben, kiszáritották és kalapáccsal megtörték, az ütés által *gyapjássá* vált. Tűzgyújtáshoz használták belőle. Az acélt és a kovát őszeűtötték, a puha, gyapjas táplót odatartották, s az tüzet fogott. Az első világháborúban a tűzgyújtás „biztos eszköze” az acél, kova és tápló volt. A faluban több helyen is ismerik az *acél, kova és tápló* „acél, kova, tápló pipa, dohány, acskó”.

A legégebbi és legegyszerűbb gombás ételt a legelőn, az erdőn és a mezőn dolgozó férfiak készítették, és ma is készítik. A hajnalban megszedett gombát reggelinél az izzó parázson, a *pártúzon* sütik meg, miközben nyárson a parázs felett szalonnát forgatnak. A szalonnaszirt rácspegettik a gombára, mellé meg kenyeret pirítanak, s azt is a szalonnából kicsepegő zsírral kenik meg. Az ilyen módon sült gomba nagyon ízletes eledelnek számít, s igekezznek is minden reggelire összegyűjteni a környék éhető gombáit. Ennek példáján a gyerekek, főleg a nagyobbacska fiúk a hazavitt gombát a tűzhely vasán pirítják meg és forró zsírral vagy újabban pirított vajjal lecspegettik, megsózza fogyasztják. Van, aki csak megpirítja és megsózza, nem szírozza meg. Különösen a *tinorogomba* ízlik ilyen módon.

A gazdaasszonyok a gombát előzőleg mindig sós vízben megfőzik és csak ezután használják fel. Elsősorban levesnek főzték. Ez érthető is, mivel a magyar paraszti táplálkozásban a levest sok helyen még ma is fő ételként fogyasztják. Háromféle gombalevest készítenek a helybe-

liek. Hétköznapra zöldséggel ízesített és *lecske*, kockáztatva levesbetétként süritett gombalevest főznek. Nincs speciális neve, *gombalevesnek* nevezik.

Újabban már a sós vízben megfőtt gombát húsdarálón ledarálják és tojással, egy kis liszttel, borszal és sóval összekeverik. Úgy mondják, hogy *töltelék* csinálnak belőle, majd a *töltelék* kis gombócokat formáznak, s forró vízben levesnek megfőzik bezöldséggel. Szintén *lecskével* tálalják. Ezt a levest is *gombalevesként* ismerik. Mint látjuk ez a levesté a májgaluska leves receptje szerint készül, csak máj helyett gombát darálnak bele a töltelékbe. Helyi találmányként s új ételként tarthatjuk számon, mert az eddigi tapasztalatok szerint más területekről hasonló eljárásról nem tudunk.

Jóval nagyobb múltja és földrajzi elterjedése van a harmadik levesfélének, a gombával főzött savanyúkáposzta levesnek. A káposztával főzött gomba a beregi magyarok jellegzetes eledele. A Zempléni-hegyvidék falvaiban, a Bódva menti községekben, Gömörben, Kassa környékén és a palókoknál ismerik, de megtaláljuk az egész Északi-Kárpátokban. Régebben nagyon gyakran készítették téli időszakban. Jelenleg karácsonyi esti böjti eledelként fogyasztják. Szírefalván szintén elmaradhatatlan karácsonyi étel. Mivel ott nem minden háztartásban szárítanak gombát, így karácsonyra a piacon vásárolnak gombát. Elkészítése a következőképpen történik: a savanyúkáposzta levet egy kis apró káposztával és kevés vízzel hígítva felteszik főzni, amikor az aprókáposzta már majdnem puha, az előzőleg beáztatott, összeaprított gombát beletelezik. Borsal és ha kell sóval megadják az ízet, majd rántást készítenek rá. A böjti előírások enyhítésével újabban kolbászt is karikáznak bele. 5–6 évvel ezelőtt kolbással főtt káposztaleves egy dolgos hétköznapnak volt az eledele. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy csak gombából főztek levest karácsonyi vilájjára. Ezt a gombalevest *lecskével* tálták, és szintén berántották, de a rántáson kívül evés előtt tetek bele még tejfelt is ízlés szerinti mennyiségben. Régi villai ételek sorában azonban a káposztalevest nemcsak gombával főzték meg, hanem csíkkal: „Megnyakultuk a csikót, leforráztuk, lekapartuk a külső bőrét, kibeletűztük és karácsony estjére megfőztük aprókáposztával, majd ki *bepergelve*, ki berántva fogyasztotta a *bobájka* előtt.” Felvetődik a kérdés, hogy e háromféle étel közül melyiket tekintjük régebbi karácsony esti eledelnek: a gombával főtt káposztalevest, a gombalevest, vagy a csíkkal főtt káposztát.

Sűrű ételnek kétféle módon készítik el a gombát. Leggyakrabban forrázás után feldarabolják és hagymászíron megsütik, tojást ütnek rá. Nagyon laktató étel, főleg reggelire készítik el. Hajnalban rendszerint a férfiak járnak el gombászni. Ilyenkor adódik alkalom arra, hogy reggelire megsüssék a gombát.

A másik sűrű gombaételt habarással főzik. A forró vízben átfőzött gombát, forró zsírba teszik, kevés vízzel feleresztik, sózzák és borsozzák, édes tejben vagy tejjel elkevert liszttel behabarják. Mindkét sűrű gombaételt kenyérral fogyasztják.

A vagdalt hús receptje szerint *gombafasírtot* is sütnék újabban. A ledarált gombát ugyanúgy készítik el, mint a közismert vagdalt húst, és ugyanúgy kis gombócokban zsírban kisütik. Főzelékkel együtt fogyasztják.

Napjainkban a gombásételeknek két újabb változata kezd elterjedni és népszerűvé válni. Az egyik ételváltozat a gombából készült *lecsó*. *Peccérgombából*, paradicsomból, paprikából, kevés hagymából és szakács-

könyvben megadott előírások szerint főzik. Még télire is igyekeznek minél több légmentesen lezárt konzervdobozzal eltenni. A kereskedelemben ugyanis kapható a konzervdobozokat légmentesen lezáró készülék, melyet hús- és kész ételek tartósítására szívesen vásárolnak a paraszti háztartások részére.

Pár év óta gombát is savanyítanak. A forró vízben megabárolt gombát üvegekbe rakják, ecetes sós vizet öntenek rá, a tetejére ún. *dekó* tartósítószerrel tesznek és végül 2—3 kanál étolajat öntenek. Az üveget lefedik. Télen savanyúsággént fogyasztják a savanyított gombát húsételek mellé.

Befejezéséknél megállapítjuk, hogy a gombából készült ételek változatos szaporodnak, s napjainkban tanúi lehetünk egyfajta innovációs folyamatnak. Konzerválás és savanyítás során egyre több gombát tudnak feldolgozni. A gomba tenyésztésére még nem tértek rá, így megnőtt a gombázás kedv. Főleg az eljáró, iparban dolgozók járnak az erdőket, a mezőket, a legelőket és a szántóföldeket. Az otthon tartózkodók nem szívesen vállalkoznak erre a feladatra. A fiataloknak egyfajta szórakozási alkalmat is nyújt a gombászás.

Ha a szírenfalvi adatokat összehasonlítom a Zempléni-hegyvidék¹ magyar, szlovák és ukrán falvaiban gyűjtött adatokkal, akkor meg kell állapítani, hogy Szírenfalván több gombát és gombásételet ismernek jelenleg, mint a Zempléni-hegyvidék magyar falvaiban, viszont még most — e lendületes fejlődés mellett — is kevesebbet, mint az ukrán és a szlovák falvakban. Az utóbbiakban a nép egész éven át gyűjti a környék éhető gombáit és 24-féle gombát tart számon. A helyi lehetőségekkel kb. 8-féle ételt tud elkészíteni. Viszont még nem savanyítják a gombát, és felszerelés hiányában nem konzerválják. Az utóbbi két eljárás alkalmazása a paraszti kultúrában klasszikus példaként szolgálhat a városi kultúra, az ipar és kereskedelem egészséges hatására a hagyományos kultúrára, az akulturáció vizsgálatához.

JEGYZET

- 1 *Ujváry Zoltán*: A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban az abaúj-zempléni hegyvidéken. NE. XXXIX. 1937. 231—244. *Bódi Erzsébet*: Növényi alapanyagú táplálékok. In.: Néprajzi Tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X. (szerk.: Szabadfalvi József, Viga Gyula) Miskolc 1981. 138—139.

Az ICOM munkájáról

Az ICOM, a múzeumok nemzetközi szervezete az Egyesült Nemzetek Szövetsége, illetve az UNESCO keretein belül fejt ki működését. Az egyes országokban ICOM Nemzeti Bizottságok működnek. A magyar ICOM-bizottság elnöke *dr. Fülepp Ferenc*, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. Az ICOM 1980. okt. 25.—nov. 4-én Mexikóban tartott 13. Közgyűlése előkészítette az idén szeptemberben, Londonban megtartandó 12. Közgyűlést. A közgyűlés témája „Múzeumok a fejlődő világban” lesz. A közgyűlés meg fogja tárgyalni a témával kapcsolatos valamennyi kérdést (a múzeumok fejlődési problémái, múzeumok és kulturális identitás, a múzeumi irányítás, a kortárs tárgyi gyűjtemények, a múzeumok pénzügyi alapja, stb.), és munkatervet készít az 1983—1986. évekre, illetve határozatokat, ajánlásokat hoz.

A BÚCSÚ MINT KÖZÖSSÉGI ALKALOM A TÚRÓC VÖLGYÉBEN

UJVÁRY ZOLTÁN

A Túróc völgyében négy község, Deresk, Lévárt, Harkács és Sánk-fala katolikus lakosainak a kalendáris év folyamán négyszer-ötször volt lehetősége arra, hogy búcsúban részt vegyen. Az egész falu közösségére kiterjedő búcsú a *templombúcsú* vagy *falubúcsú*. A négy település lakosai — elsősorban a fiatalok, rokonok és barátok — egymás búcsújára eljártak, sőt a Murány völgyében fekvő Lice katolikusai is megjelentek a Túróc-völgyi falvak búcsúiban és az említett négy községből is mentek a licei búcsúba. Harcsák és Sánk-fala együtt tartotta a búcsút, s az lényegében egy alkalomnak számított. A négy falu lakosainak búcsújárói együtt, közös csoportban elzarándokoltak Szentkútra a Nagyboldogasszony-napi búcsúra. Ez a több napig tartó út bár kisebb közösséget érintett, jelentősége és hatása azonban nagy volt, s a hozzátartozók, ismerősök, barátok stb. révén voltaképpen erre a búcsújárási alkalomra is ráirányult az egész vidék figyelme. (A szentkúti búcsújárással külön foglalkozom.)

A következőkben a négy falu templombúcsúját mutatom be. Eltérés lényegében csak a búcsúk időpontjában van. Az előkészület, a mise, a vásár, a vendéglátás stb. tekintetében valamelyik településre jellemző különbség nem volt. Leírásunk a szokásgyakorlók emlékezete nyomán a két világháború közti időszakra, s a legidősebbek gyermekkori élményei, az ő szüleitől való hallomás alapján az első világháború, illetőleg a századforduló periódusára vonatkozik (gyűjtés: 1975).

A kalendáris sorrend szerint elsőként Lévárton van búcsú július 2-án, Sarlós Boldogasszony napján, Harkácson és Sánkfalán szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján, Deresken október első vasárnapján tartották a búcsút. A templom Szent Mihály nevéhez fűzi az ünnepet, de a búcsút nem a napján tartották. Dresken mondják: Szent Mihály napja táján már ha harapóval húzzák a fűvet a földből, akkor sem jön elő. Akkor már a *kódus* is megkeresi az *elhányott* bocskorát, ha rongyból van is. A Murány-völgyi Licén azonban gyakran már hó volt, amikor december elején a Miklós-napi búcsút tartották. Ezen a búcsún sokan részt vettek a Túróc-völgyi falvakból is.

Készülődés a búcsúra

A búcsúra való előkészületek a búcsú napját megelőzően egy héttel kezdődtek, sőt, bizonyos vásárlásokat illetően még korábban. A *nagylányoknak* (akik a 15. évet már betöltötték) új ruhát vettek valamelyik vásáron, Tonalján, Pelsőcön, Jolsván, Rimaszombatban vagy Rozsnyón. Ha ruhaanyagot vásároltak, akkor hetekkel korábban elvitték a varrónőhöz. Nem mindegyik faluban voltak varrással foglalkozó asszonyok.

Főleg a Szkárosi, alsófalui, sánkfaljai és a licei varrónőkhöz vitték a ruhát varratni. Ez a lányok életében fontos eseménynek számított. A ruhahavarrás kapcsán bizonyos közösségi mozgás, érintkezési lehetőség nyílt. A lányok barátjaikkal vagy édesanyjukkal mentek a szomszédos faluba, ahol a varrónő volt. Ez társalgásra, kikapcsolódásra, élményekre nyújtott lehetőséget. Továbbá beszédtemát nem csak a ruhákat, hanem a különböző hallott eseményeket illetően is. Különösen az eladó lányok búcsúi előkészületeire fordítottak nagy gondot. Az a legény, akinek nem volt még megfelelő öltözete, csizmája, kalapja — szintén a vásárra ment, ahol a szükséges holmitak megvette. Régen a huszárszerű csizmaért elgyalogoltak a legények Rocsnyóra, ahol a csizmadiáknak külön utcájuk volt.

Az asszonyok a hét elején, már hétfőn hozzákezdtek a ház rendbe tételéhez. Mindenek előtt lúgoztak, aztán mostak. A lúgzó kádba bektették a vászonneműket, a gatyát, pendelt, ingvált, ágylepedőt, törölt, törülközőt, az abroszt stb. Ezekre egy vastag vászon lepedőbe tölgyfa hamut tettek, jól becsavarták és a kádban a lerakott vászonművekre tették. Forró vizet öntöttek a hamus lepedőre, s a kiázoló hamus lével jól átitatták a ruhákat és egyebet, majd otthon vagy a Túróc patakban mosószekei súlyokkal jól kiverték, hogy a vászon szép hófehér legyen.

A hét közepére minden háznál megszűnt a lúgozás, a mosás, súlykolás, mángorlás vagy vasalás és általában a ruhaneműekkel való foglalkozás. Következett a meszelés. Ezen a héten kevés olyan udvart lehetett látni, ahol nem volt kint az udvaron az asztal, a láda, az ágy, a karoslóca és más bútor, mert a gazdaasszony *meszelkedik* a búcsúra. A bútorokat *petrós* ronggyal tisztították, az ajtót, ablakrámat szintén, fekete festékkel a *sparhétot*. Leszedték a falról a képeket és a tányérokat, megtisztogatták, megtörölgették, hogy a búcsúra minden szép és tiszta legyen. Ezt követően a gazdaasszony a ház földjét *eresztette* be: sárgaföldes marhaganéjos masszával mázolta be a ház földjét. A ház falát alul pedig fekete festékű lével *húzták el* mintegy 50 cm magasságban.

A ház rendbetétele után pénteken, de inkább szombaton megkezdődött a kalácsütés. A kemencében sütötték a túrós, lekváros, mákos, susinkás, a lapos és a fonott kalácsot, valamint a tejeles langost. Bőséggel sütöttek kalácsot, nehogy elfogyjon és szegyenbe maradjon a gazdaasszony. Az előre nem tervezett vendégekre, a búcsúból beinvitált ismerősökre, barátokra és másokra is számítottak a kalácsfélék sütések. Egyéb ételből és italból is mindenki bőségesen gondoskodott. A kalácsütés után a kemencét is bemeszelték fehérre, a kemence ajtót pedig *sparhét* festékkel kenték be, hogy szép fekete legyen.

A búcsú napján, vasárnap kora reggel a csorda és a disznó kihajtása után minden gazda nyírfa seprével felseperge az udvart és a háza előtt a maga felé eső útrészt is. Így azután nem csak a házak, hanem az utak is tisztán várták a búcsú résztvevőit, a szomszéd falvakból érkező vendégeket és a búcsú árusait, akik a reggeli órákban már megérkeztek.

A búcsúsok érkezése

Említettük, hogy a Túróc-völgyi négy falu lakosai, rokonok, barátok, ismerősök eljártak egymás búcsúira, s kapcsolódott hozzájuk a Murány-völgyi Lice is. Egymás búcsúin nagy számban vettek részt. Régen processzióval érkeztek. Tekintve, hogy ennek a formája ezekben a falvak-

ban azonos volt, az eseményt egy falu, Lévárt búcsújával kapcsolatban mutatom be.

A harangozó a templom tornyából figyelte, hogy mikor érkeznek a szomszédos falvakból a búcsúsok. Amikor meglátta őket, meghúzta a harangokat (az első világháborúig három harang volt a lévárti toronyban). Három processzió érkezett: a dereskiek, a harkácsiak és a sánkfaljaiak közös és a liceiek csoportja.

A legnépesebb csoport Dereskből érkezett. Egy keresztet és négy zászlót vittek. A búcsús keresztet az első sorban középen egy leány tartotta, mellette jobbról és balról egy-egy zászlós legény haladt. A másik két zászlót a csoport közepén két oldalt vittek.

Amikor a búcsús csapat a Túróc hidjára érkezett, ott egy lévárti leány keresztet és két legény zászlóval fogadta őket. A zászlós legények zászlóikat meghajlítva üdvözölték a vendégeket, s azok úgyszintén megdűdtöttek a zászlóikat. A keresztvivő leányok egymás keresztjét megcsókolták.

Ezt követően a templomhoz mentek, ahol a zászlókat a templom falához támasztották, s a búcsúsok bementek a templomba. A keresztet bevitték és a Mária szoborhoz helyezték.

Az előzőhöz hasonlóan érkezett a harkácsiak és a sánkfaljaiak közös csapata, majd őket követően érkeztek a liceiek az erdőn keresztül. Éppenúgy harangszóval, üdvözléssel fogadták őket, mint a dereskieket. Ez utóbbiak érkezése azonban látványosabb volt. Elsősorban azért, mert a dereski csapat nagy létszámú volt (négy zászlót vittek, a harkácsiak kétőt, a liceiek nem vittek zászlót), másrészt pedig azért is jelentősebb volt a megjelenésük, mert a két falu szoros kapcsolata révén szinte valójában az érkezők szinte kivétel nélkül a helybeli rokonok között, feleségnek ment asszony, vőnek ment férfi, keresztszülők, komák, sógorok stb.

Amikor a búcsúsok már mind megérkeztek, kezdetét vette a körmenet, illetőleg a mise.

A körmenet és a mise

A pap a szentségeket a kezében tartva kiment a templomból, a hívek után, s fölsoarakoztak mögötte. Legelő az iskolába még nem járó lányok és fiúk voltak, majd az iskolás lányok és fiúk, a nagylányok, a zászlót vivő két legény és a keresztet vivő leány vezették a menetet. A fiatalasszonyok és a többi búcsúsok csak a pap után haladhattak. A fiatalasszonyok után a középkorú, majd az idős asszonyok következtek, s végül a férfiak zárták a körmenetet.

A körmenet után a misén mindenki részt vett, akik csak befért a templomba. Előfordult, hogy olyan népes volt a búcsú, hogy sokan kívül maradtak. Azok is bekapcsolódtak azonban a templomi éneklésbe. De sokan voltak olyanok is, akik a templomtól kissé távolabb a vendégeikkel beszélgetve levett kalappal várták a mise végét. A környékről érkezett református férfiak is a templomon kívül várakoztak.

A mise befejezése után kezdődött a vendégség.

A vendéglátás

A búcsúnak a vallásos jellegén túl legfontosabb meghatározója és egyben célja a barátok, rokonok és más vendégek fogadása, a közös lakoma és szórakozás.

A mise befejezése után a templomból kimenő búcsúsok között minden helybeli megkereste a vendégeit, akiket esetleg már korábban is meginvitált és azokat is, akik „váráltnul” érkeztek, s a lakására hívott. A vendégívásba a család minden tagja bekapcsolódott. Nemcsak a gazda és a gazdaasszony, hanem a leány vagy a legény is hívta az ő vendégét, barátait és barátait. Előfordult, hogy olyanok is voltak, akik a búcsúba dél körül szekérral érkeztek, s az ilyenek egyenesen a rokon vagy a meghívó házához mentek, a iovakat kifogták, enni adtak nekik és már otthon várták a gazdával hazafelé menő vendégeket.

A vendéglátásban minden gazda és gazdaasszony igyekezett a legjobbat és a legbőségebbet nyújtani. Rendkívül fontosnak tartották, hogy a vendégek a búcsú ébédét meg legyenek elégedve, jól érezzék magukat és kellemesen emlékezzenek vissza a búcsú napjára. A vendéglátók is hasonló felállításban részeseültek, amikor ők voltak a másik faluban búcsúban. Ilyen formában a búcsú vendéglátás voltaképpen a vizsgázás, a viszontvendéglátás szakadatlan folyamata volt, s az még ma is. A búcsú napjainkra teljesen átalakult, néhol már csak a misére szűkül, a vendéglátás, a családi, baráti összejövetel és a szórakozás azonban nem változott. Természetesen, az ételek és italok terén sok változás figyelhető meg. De ez a változás nem a búcsúnak, hanem más egyéb — gazdasági stb. okok — következménye.

A régi búcsú ébéd elmaradhatatlan és fontos étele volt a juhhús, többnyire káposztába főzve. Ez utóbbi főleg a dereski búcsú ébédéke specialitása volt. Az első világháború előtt, s közvetlenül utána csak az ún. *bundapálinkát* fogyasztották. A kocsmában *spiritusznak* nevezett italt vettek, s otthon vegyítették el olyan erőse, milyenre akarták. Az asszonyok részére ízesítették és édesítették. A különböző költ kalácsféléket az előkézületéknél említettem. Ebédre sütöttek még *herócé*t vagy *pampuskát* is.

A búcsú vendéglátásnál régen elmaradhatatlanok voltak a cigány muzsikások. Négy-öt banda is járt házról házra. A gazda mind a maga, mind a vendégek kedvére húzatta a nótákat, s volt olyan ház, ahol késő estig mulattak.

A cigány kéregető asszonyok is megjelentek a búcsúban. Minden háznál költ kalácsot kaptak, s némelyik egy zsákkal is összeszedett.

A búcsúbál

A búcsú egyik fontos közösségi funkciója a leányok és a legények találkozása, ismerkedése, szórakozása volt. A párválasztás igen lényeges alkalmaként tekinthető a búcsú. Az évi négy-ötöszi összejövetel jelentős lehetőséget nyújtott a leányok és legények közötti kapcsolat kialakulásában és az ismerkedés révén a kapcsolat elmélyítésében. Mindehhez és természetesen a szórakozáshoz járult hozzá a tánc, a *búcsúbál*.

A bál megtartását Lévárton a nyári búcsú időpontban a meleg, kellemes idő szabadtéren lehetővé tette. Előfordult, hogy néha két udvarban is volt tánc. Lévárton a Josko és a Gergely udvar volt alkalmas a táncra. Deresken a kocsmá udvarán volt a bál. Fentebb említettük, hogy több cigánymuzsikusi banda jelent meg a búcsúban, s így előre nem kellett zeneről gondoskodni. A legények helyben felfogadták őket (rendszerint az előző búcsún zenélőket, ha megfelelőek voltak), megállapodtak velük a fizetést illetően. Az összeget többnyire a helybeli legények adták össze. Olykor nem adtak külön fizetést a cigányoknak, hanem csak

a muzsikáltatási, az ún. *húzatási pénz* volt a tiszteletdíj. Akkor ilyen esetben a cigányok *szabad keresetre* voltak egyezve. Az a legény, aki nótát húzatott, az fizetett. Rendszerint minden legény elhúzta a nótáját a tánc folyamán, s így a cigányok egészen jó keresethez jutottak. De a legények nem csak a saját nótájukat, hanem annak a lánynak a nótáját el elhúzták, akinek udvaroltak. Előfordult, hogy egyszerre két legény is akart a zenészeknek parancsolni. Ilyenkor azután az asszonyok választották szét a vitázókat, s kivonszolták őket a tánckörből.

A bálban nem csak lányok és legények vettek részt, hanem házas emberek, idősebbek, s egy ideig még gyermekek is. A fiatalokon kívül a többiek többnyire csak nézték a táncot. A táncoló párok körül nagy kört alakítva álltak, olykor-olykor azonban be is kapcsolódtak a táncba, főleg, ha csárdást húztak a zenészek.

Az esti órákban a tánc rövid ideig szünetelt. A cigányokat valamelyik eladó lány az udvarlójával elvitte a házukhoz és megvacsoráztatta. Ezt követően a bál második szakaszában a „nézők” száma már csökkent, főleg a gyerekek és az idősebb emberek hazamentek. Hajnal felé azután szétoszlott a bál. A szomszéd falubeliek valamivel korábban indultak haza, de igen gyakran a bálozó leányok és legények otthon csak átöltöztek, s már indultak a mezőre, megkezdődött a munka.

Mézeskalácsosok a búcsúban

Századunk elején a falusi búcsú árusai szinte kizárólag a mézeskalácsosok voltak a Túróc völgyében. Kora reggel megérkeztek nagy fuvaros szekerekkel. Rozsnyóról és Rimaszombatról mentek a mézeskalácsosok. Rendszerint három-négy mézeskalácsos állította fel a sátrát. A népi megfigyelés szerint a deszkákon az áruk nagyság szerint voltak elhelyezve. A leggyakoribb készítmény a mézes bábu, mézes huszár és a mézes szív volt. Olvasókat és viaszgyertyákat is árultak. Ezek a sátorban lécekre voltak függesztve.

A mézeskalácsosoknak a búcsú jelentős forgalmat eredményezett. A búcsúsok szinte kivétel nélkül minden résztvevője vásárolt, a gyermekek vásároltak, a lányoknak, akiknek udvarlójuk volt, a legény vásárolt valamelyik ajándékot. A lányokat tükrös mézeskalácsos szívet vitt a legény. A mézes szívre nagyon büszke volt a leány. Hosszú ideig az ablakban tartotta, hadd lássák, hogy neki udvarlója van, s attól kapott búcsúfia ajándékot. Később, ha a mézeskalácsszíven papírdísz volt, levette és a *cifraláda* ajtajának a belső oldalára ragasztotta. Ott őrizte meg élete végéig.

A búcsún vásárolták meg a *haló* gyertyát is. A ládába tartották, s ha a tulajdonos meghalt, a búcsún vett gyertyát, a *haló* gyertyát gyújtották meg.

Az árusok a késői délutáni, esti órákban lebontották a sátrukat, s a fuvaros szekereken eltávoztak. Volt olyan, aki mindaddig maradt, amíg érdeklődés mutatkozott, a búcsúbált is megvárta és csak másnap reggel hagyta el a falut.

Bemutatásunk nyomán kitűnik, hogy a Túróc völgyén a falubúcsúnak vagy templombúcsúnak a jelentőségét már a századfordulón is elsősorban a közösségi együttlét, a vendéglátás, szórakozás, mulatás, udvarlás, párválasztás adta. A búcsú jó alkalom volt arra, hogy a rokonok,

jó barátok, a szomszédok és távolabbi falvakból is felkeressék és meglátogassák egymást. A kapcsolat fenntartásához, a barátság megőrzéséhez és elmélyítéséhez nagymértékben hozzájárult. A búcsú nyilvánvalóan ápolta és táplálta a vallásos érzületet is. Ennek azonban korántsem volt olyan jelentősége — az egyébként mélyen vallásos emberek számára sem —, mint azoknak a tényezőknek, amelyeket a fentiekben ismertettünk.

Elmaradt megemlékezések 1982-ben tartott tudományos ülésekről, ünnepegekről, rendezvénytársaságokról

1982. február 20-án Tiszavasvári Nagyközség Tanácsa, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola, a TIT Szabolcs-Szatmár megyei Szervezete és az Agrártudományi Egyesület közreműködésével Kisszántói *Pethe Ferenc* halálának 150. évfordulója alkalmából emlékülést rendezett. Közreműködtek: Sulyok József, Tóth József, Süle Sándor, Orosz István, Barta János, Mező András és Takács Péter. Márc. 16-án a TIT Hajdú-Bihar megyei Szervezete Hajdúhadházon, a Földi János Könyvtárban tartotta a *Magyar Nyelv Hete* megnyitóját. Közreműködtek: Nagy János, Sebestyén Árpád, Szathmári István, Selli Zoltán, Mihály Sebestyén, Pető József. Ápr. 7-én az MSZMP Balmazújvárosi Bizottsága, a Nagyközségi Tanács, a Helytörténeti Múzeum a Veres Péter Művelődési Központban, az 1932. évi agrárszocialista tüntetés jubileuma alkalmából emlékülést rendezett. Közreműködtek: Onosi László, Béres Sándor. Máj. 18-án Füzesgyarmaton a Hazafias Népfront Nagyközségi Bizottsága, a Megyei Koordinációs Szakbizottság, a Megyei Levéltár és több más intézmény, szervezett közreműködésével *Csánki Dezső emlékülést* rendezett, a történész születésének 125. évfordulója alkalmából. Közreműködtek: Zöld Lajos, Tökés Imre, Sashegyi Oszkár, Szabó Ferenc. 26-án, Debrecenben, a Kőlcsey Ferenc Művelődési Központban *Szabó Lőrinc emlékestet* tartottak. Közreműködtek: Simon Zoltán, Gali László, Bajza Viktória, Markovits Borbála, Csikos Sándor, Kocsmáros Jenő, Kóti Árpád, Rosta Sándor, Sárközi Zoltán, Szatmári György, Zsolnay András, Pazar István. Jún. 17-én a Déri Múzeumban, számos országos és helyi szervezet, intézmény közreműködésével, kiállítását egybekötött *Georgi Dimitrov emlékünnepeget* tartottunk, a bolgár nép nagy fia születésének 100. évfordulója alkalmából. Szept. 24-én Kunszentmiklóson a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Nagyközségi Tanács, a Damjanich János Gimnázium rendezésében *Baksay Sándor emlékülés* volt, születésének 150. évfordulója alkalmából. Közreműködtek: Bognár László, Weber Antal, Vargha Balázs, Tálasi István, Mészöly Dezső, Ilyés Bálint.

PINCÉZÉS CSERÉPFALUBAN

HUSEBY ÉVA VERONIKA

A pincézés a szőlőkultúrának mindazon a területén, ahol a bort a szőlőhegyi pincékben tárolják, általános szokásgyakorlat. A közösségi életnek, a férfiak szórakozásának, csendes vagy zajosabb mulatozásának, olykor bizonyos munkatevékenységnek fontos alkalma. Annak ellenére, hogy ez a szőlőkultúra hagyománykörének fontos része, a szakirodalom alig foglalkozott az ide tartozó szokások bemutatásával. Legutóbb *Lukács László* közölt adalékokat a dunántúli *pincerendszerre* vonatkozóan.¹ Írásból kiténik, hogy némely helyen a pincézéshez kapcsolódik az *asszonyfarsang* is. Az alábbiakban a Bükk déli lejtőjén fekvő Cserépfalu (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) pincézési szokásait mutatom be.

A cserépfalui szőlőkultúra múltja az egeri szőlőkultúrához kapcsolódik. A Bükk-aljai és ezen belül a cserépfalui szőlőművelés már a 16–17. században igen jelentős volt, amint azt az akkori dézsmajegyzékek mutatják.² A 19. század végére viszont a szőlőkertek kiterjedése, művelése, fontossága csökkent, részint a korábbi rossz gazdaságpolitika, részint az 1880-as évekbeni filoxéra pusztítása miatt. A következő táblázat illusztrálja azt a növekvő tendenciát, amit a cserépfalui szőlőtermelés 1895 és 1966 között mutat: 1895-ben 27, 1913-ban 62, 1935-ben 116, 1962-ben 104, 1966-ban 131. kat. holdon műveltek szőlőt.³

Kutatásom idejében (1982–1983) a legtöbb cserépfalui családban foglalkoznak szőlőműveléssel és a falu több mint 500 háztartásához közel háromszáz borospince is tartozik.⁴ Bár csaknem lehetetlen a szőlőkertek kiterjedéséről, illetve a bortermeles mennyiségéről pontos adatokat találni, annyi megállapítható, hogy 1982–83-ban a magántulajdonban levő, a tanácstól bérelt, illetve a tsz-tól vagy tanácstól 30 évre tartós használatba vett zártkertek, melyekben többek között szőlőt és gyümölcsöt termelnek Cserépfalu határában 73 1/2 kat hold területet foglalnak el. Emellett a házak mögötti kertekben a falu belterületén is, és a Hór Völgye Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben is termelnek szőlőt a cserépfaluiak.⁵

A néhány adattal csak azt kívánom igazolni, hogy a szőlőkultúrának cserépfalu életében jelentős szerepe volt és van. Voltaképpen ezzel függ össze a *pincézés*, a férfiak közösségi életének, társadalmi kapcsolatainak és a szórakozásnak egyik fontos alkalma, amelyet az alábbiakban mutatunk be.

A cserépfalui borospincék a lakóházaktól és szőlőkertektől távol, a falu északi, keleti és nyugati területein levő *Fidőcnak*, *Berezdnek*, *Csecs-lápnak* és *Pincevölgynek* nevezett részein találhatók. A legtöbb pince hagyományoz: riolit-tufába ásott, és két helyiségből áll. A külső helyiségben a szürethez szükséges kádak, üres hordók, sutok, tölcsejérek, szerszámok találhatók, míg a belső rész (ez befelé lejtő, keskeny, hosszú, hűvös helyiség) borral részben teli hordókat, vödöröket, lopótököket tartalmaz. Itt, a

pinceajtótól legtávolabb és avval szemben gyertya, gyufa, 2—3 üres boros-
üveg látható egy közetbe vésett polcon. A polc alatt vagy faasztalon,
vagy nagy, használaton kívüli hordón egy — olykor több — pohár és lo-
pótök van. A polc és asztal, az ezeken levő tárgyakkal rendet, szimmetriát
tükröznek minden általam látogatott pincében, olyannyira, hogy az el-
rendezés ikonszerűnek, „szent-saroknak” tűnt. A pincéző férfiak itt, leg-
többször az asztal körül félkört alkotva állnak, ritkábban ün. gantárfára
ülve (gantárfára: két hosszú fa a hordórkora téve), iszogatnak, beszélgetnek,
dalolnak. A *pincegazda*, miután poháröblögetésre emlékeztető mozdula-
tokat tesz, az első pohár bort aföldre önti. Az első pohár bor kiöntése a
szakirodalomban a *pincézési* borozgatásnak olyan régi elemeként, mozza-
nataként interpretált jelenség, melyben a pincegazda tisztelget az ősei-
nek, elődjének. A cserépfalui adatközlők válasza arra a kérdésemre,
hogy „Miért öntötte ki azt a jó pohár bort?” váltakozott a „... hát ...
mink ezt mindig így csinátuk” vagy „... öregapám meg édesapám is így
(öntöttek ki) ...-tól az „Igy mosom ki a poharát”-ig. Ezek a válaszok il-
lusztrálják, hogy egy-egy, még mindig gyakorolt, hagyományos viselkedé-
si vagy olykor hiedelembeli jelenség elvesztheti eredeti okát, magyaráza-
tát, motivációját és egyszerűen „szokásként”, vagy higiéniai, vagy más
„okként” interpretált a tudatszférában.

Itt röviden megemlítem azt a pár „rendhagyó”, nem hagyományos, az
elmúlt egy-két évtizedben épített vagy átalakított pincét, amelyek nem-
csak hétvégi házra emlékeztetnek, hanem egyben tükrözik azt a gazda-
sági-társadalmi, ízlésbeli transfurmációt is, ami a falu lakáskultúrájában,
„kripta-kultuszában” és általánosan észlelhető, gyakran nem racionális,
hanem tünető fogyasztásában is megmutatkozik. Például a *Fidóc*
pincésor egy hagyományos pincét a falubeliek szerint „átrénovaltak”:
színes kőfalakkal, betontetővel, vadászszobával, terraszal bővítették ezt a
most már emeletes, négy helyiségből álló épületet. Tulajdonosa nyáron
vasárnap délutánoként a terraszon borogtat, beszélget 5—8 pincéző cim-
borájával, illetve innen beszélget arrajáró — pincébe vagy pincéből halo-
zó — falubeliekkel, és innen nézi a futballmeccsetek, amelyeket a közeli,
pástrak nevezett pályán játszanak. A belső pincézésre rendeltetett helyi-
ségben elektromos világítás van, asztalok, lócák és vadásztrófeák lát-
hatók.

Öröklés révén egy pár családnak 2—3 pincéje is van, de ezekből csak
egyét használnak bortárolásra és *pincézésre*. A másodikban, illetve a
harmadikban üres, javításra váró hordókat, kádakat, szűreti eszközöket
és burgonyát, zöldséget tárolnak.

Minden adatközlőm szívesen emlékezett vissza az első pincézésre.
Nagy eseményt jelentett, amikor a családfő először átadta a félteve örzött
pincekulcsot és azt mondta „Na, fiam itt van, menj oszta kinald meg a
cimboráidat. De vigyázz ám nagyon rá!” (adatközlők B. K. I. szül. 1897;
T. SzL. szül. 1911; B. T. S., 1937; D. I. 1946 stb. szerint ez volt a pince-
kulcs átadásával járó szöveg nagyapjuktól, illetve édesapjuktól). Egyes
adatközlők szerint a pincekulcs első átadása 14—16 éves korukban, köz-
vetlenül konfirmációjuk után történt. Mások viszont a sorozással, 18 éves
koruk nagy eseményét kapcsolják össze és azzal a kommentárral, hogy
„csak akkor adta ide édesapám a pincekulcsot, addig elloptuk...” (pl.
B. T. S. 1937; és K. K. A. 1926). Mindkét esetben — konfirmációt vagy
sorozást követően — az első igazi, engedélyezett pincézés egy-egy fontos
életfordulóval integrált az adatközlők emlékezetében. Az első esetben a
gyülekezet tagjává válással, a második esetben pedig a katonasorba lépő

legényné válással, illetve ezeknek az alkalmaknak a rítusaival összekap-
csolt szerves, lényeges, kifejező részeként tekinthető a pincekulcs átadása.
A kulcs önmagában is és jelképesen is egy nagyon értékelt, csak férfiak-
nak fenntartott térbeni és tevékenységi szférába — a borospincébe, illet-
ve a *pincézésbe* — adott behatolási szankciót és lehetőséget.

Bár az első pincézést követően ez a tevékenység végigkísérte és kíséri
a cserépfalui férfiak egész életciklusát, az adatközlők elbeszéléseiből ki-
tűnik, hogy a legényeknek és a fiatal nők embereknek ritka, ünnepi alkalmat
jelentett, mert „hát azelőtt az öregek nem adták *csak úgy* oda a
pincekulcsot, mint manapság. El volt az jól dugva, meg a csizmaszárbá
hordta az ember (a gazda). Ő akkor ment, amikor akart, de a fiataloknak
kuss vót a pince, csak a szőlőbe mehettek dőgozni, meg a fonóba iszog-
gatni... Telente csak egy-egy vasárnap estére kapták meg a kulcsot,
de azt is ki kellett érdemteni. Persze vót olyan is, aki megleste, hogy hova
dugta az öreg a kulcsot, oszta viaszba nyomta és új kulcsot csinátatott
abbul” (D. K. M. 1925). Itt a „vőnek ment” férfi helyzete felesége család-
jában is megmutatkozik: „a vő sose nem mehetett csak úgy a pincébe...
míg apósom élt, nem vót olyan eset, hogy kiatta vóna a pincekulcs a
kezeiből. Ha éppen úgy esett, hogy együtt jöttünk hazafelé a határból,
oszta jó kedvibe vót, hát betértünk, de inkább hazaküldött, mint meg-
itt (megívott) vóna velem egy-két pohárkával” (B. M. I. 1914).

A falubeliek látszólag köztelen alkalmakkor, minden különösebb
rendszer nélkül, gyakran látogatják egymás pincéit, ahol borozgatással,
dalolással, a család, a szomszédság, a falu és a „világ” eseményeinek meg-
tárgyalásával töltik az időt. A kutatás közben és az életörténetek rögzí-
tése alatt viszont evidenssé vált a *pincézés* sajátos rendszere, funkciói,
belső struktúrája. Még a legegyszerűbbnek tűnő, 2—3 embert érintő pin-
cézésnek is megvan az előzménye, kövtekménye, szervezettsége, rítusa.
Minden pincézési alkalom önmagában is és a falu társadalmi-kulturális-
interakció rendszerében is egy olyan közösségi jelenségeként vizsgálható,
amelyben visszatükröződik a cserépfaluiak egymással és az egész társada-
lommal való viszonya és amelyben még a hagyományos pincézésben soha
részt nem vevő asszonyok és lányok élete, kapcsolata, helyzete is vissza-
verődik.

Pincézésre hagyományosan bizonyol alkalmak szolgálnak és íratlan,
de jól ismert és szigorúan betartott szabályok irányítják, hogy ki mivel,
mikor, hol és miért pincézik.

A második világháború előtt a bor kiforrása és a tavasz munkák
mtgkezdése közötti periódus volt a pincézés „főszezonja” Cserépfaluban.
Ez a viszonylagos időbeli koncentráció nem azért volt, mintha nem lett
volna bor a nyári hónapokban is. Sőt: „jó gazda nem *tiédelte* (pazarolta)
el a borát, hanem még a szűretkor is az óborból kinalt!” (B. K. I. 1897).
Az ok Cserépfalu gazdasági-társadalmi életében és a munkafolyamat
évenkénti ritmusában, fluktuálásában keresendő. Például Cserépfaluban,
mint hajdan az egész mezőkövesdi járásban, a lakosság jelentős része ta-
vasztól őszig az ország különböző területein *summáskodott*. A faluban
maradt nép pedig hajnalról késő estig dolgozott a határbán, az erdőben, a
mész- és faszénégető ktmencéknél stb. Tehát a lakosság egy része 6—7
hónapig a falutól távol volt, egy részének pedig a kimerítő, nagy nyári
munkaritmus nem engedte meg azokat a farszót szórakozásokat, ame-
lyekhez a gyakran hajnalig tartó pincézést is sorolhatjuk.⁷

Míg a legények csakis korszortjukon belül alkottak pincéző csapa-
tokat, a felnőtt emberek esetében leginkább rokonsági, komasági, nászszá-

gi, sógorági, ház-, föld- és pincészsomszédági kapcsolatok fűzték össze a rendszeres pincetársaságokat. Az egyháziak többek között egymás pincéit is látogatták, ahol megbeszéltek a templommal, gyülekezettel kapcsolatos ügyes-bajos dolgokat (D. I. 1924.). A falu volt bírója szerint a közösség szekuláris vezetői „legalább hetente összejöttünk, borozgattunk, a falu ügyeit csak a pincébe tárgyaltuk, az asszonyok sose nem szólhattak bele, nem pletykálhattak egymásnak (így). Mindig más és más pincéjébe mentünk, mert hát azért sok bor elfogyott, hiába sose nem rúgtunk be. Mink nem is vettük emberszámba, aki berúgott... akkor még tudni kellett inni, különben nem vót becsületje... pedig szerettünk mink is inni meg múltatni a pincébe — mégis mértékkel tettük. Most meg sok fiatal fényes nappal részeg az utcán. Mink még szüretkor is az óborbul jtvünk... most meg soknak mán búcsúkor (március 20.) száraz mindenik hordója...” (B. K. I. 1897.).

Bár volt olyan asszony, aki nappal burgonyáért, zöldségért, esetleg borért kiment a pincébe, legtöbbször férjüket, apósukat, sógorukat kérték, hogy „kifogyott a *komprí* (krumpli), hozzék mán vagy egy fél *háttyi*-val...” (NyKL-né BTE, 1911). Sötétedés után pedig „tisztességes asszony” még a pincesorok felé sem ment volna (ua.).

Cserépfaluban a pince kizárólag férfi „birodalom” és a *pincézés* csakis férfitevékenység. De talán mégsem teljesen az: egyes idősebb adatközlők szerint „a régi öregek mesélték”, hogy szombat esténként végiment „valamj idegeny asszony (nem falubeli) a pincesorokon, oszt beszót a pincébe aszonta, hogy „cserényi-cserényi-cserényi!” Vót olyan is, aki behitta, oszt *megkamóta* (kamolni, ketyinteni stb. stb. = coitus, de a faluban csak a férfi által végzett aktusra használják ezeket a szavakat.) Na osztán másnap, vagy azután visszajött zsekkérel, végiment a pincesoron, hogy terménye vagy borba kapja ki (a bérit...)” (pl. B. A. 1904: K. M. L. 1919). Asszonypincézésre egyetlen esetet említett a faluban egy 1925-ben született asszony (ÖD. K.-né T. M.), ami 1951–52 telén történt. 12–13 fiatal asszony, akik mind a falu ún. piacterén laktak (akkor „kis piacot” tartottak) összebeszéltek és pincekulcsokkal együtt, este „kiszöktünk a pincesorba... hát persze meglátott minket a F. Laji bácsi oszt kérdezte: asszonyok, mit csinátok itt? Hun lesz a farsang? Kitudódot, oszt nagyon kibeszétek a faluban... az emberim is *merejül* (teljesen, teljes mértékben, nagyon) mérges vót... piaci kurvának hittak az emberink minket...” Állítólag sem azelőtt, sem azután nem történt ilyesmij a faluban. Az asszony nem emlékezett, hogy kinek az ötlete volt ez az „aszonyos pincézés”; egy ún. *idegeny asszony* (nem falubeli) vót; a csoportban: az iskolaigazgató felesége, de az adatközlő szerint valami más proponálta.

A második világháború és az azt követő évtizedekbeni gazdasági, társadalmi, kulturális radikális transzformáció kihatottak és részben változtattak a pincézési szokásokon is a faluban. Egy 1911-ben született, 1943 óta özvegy asszony beszélt, hogy „a '40-es években nem vót *emberink*. Mind oda vót a fronton. Az enyim emberim odalett. 32 éves vótam, amikor elesett a Donnál. Apámuramat is (apósomat) eltemettük... Hát mink osztán csinátunk vóna bort, de csak kosárral hoztuk haza a szőlőt, pedig azelőtt vót 8–9 hektó borunk is. Csinátuk osztán a sört árpából. Jó vót az, de csak *másánt* vót az is, meg minden mán akkor...” (NyKB-né, T. K. 1911). Egy 1937-ben született férfi szerint az ő korcsoportja, vagyis „a mi csapatunk mán 7–8–9 éves fejjel ki-kiszöktöt a pincébe. Fölfordult a világ rendji *átvonuláskor* (a második világháborúra,

frontra, illetve a falu közelébeni Kács községi harcokra használt kifejezés a faluban), oszt csak könnyebb vót ellopni a pincekulcsot az Öregnagyapám feji alul, vagy a szalmazsákbul... vót olyan cimborám is, aki meglette, hogy hova dugják a kulcsot — a mestergerendára dugta az Öregapja... (B. T. K. 1937.).

A második világháború után három, egymásra ható folyamat átalakította Cserépfalu társadalmi viszonyait, gazdasági struktúráját, hagyományos kultúráját.

1. Az ugrásszerű iparosítás egyrészt nagyarányú ingázást, másrészt városba migrálást idézett elő (a faluból kb. 600 személy költözött el 1949 és 1970 között).

2. Az 1950-es évek elejétől megindult a mezőgazdaság és a különböző mellékgazdasági ágak kívülről és felülről származó radikális átstrukturálása, ami többek között gyökeresen megváltoztatta a családokon belül és családok között levő tradicionálisnak mondható viszonyt és hierarchiát. Például a legtöbb egy portán élő több generációs család „külön konyhára, külön kenyérré” ment a termelőszövetkezetbe való tömörítés után és a kutatás időpontjában már 6–8 család kivételével, akik meg mindig „közösen” élnek egy bizonyos atomizáció észlelhető mind a családokon, mind a falun belül.

3. A tömegkommunikáció elterjedése az elmúlt négy évtizedben erősen kihatott a faluközösség világszemléletére, értékrendszerére, aspirációjára és meggyorsította ezt a folyamatot.

Az iparban dolgozó, gyakran csak hetente vagy kéthetente hazajáró férfiaknak és a városban élő, de rendszeresen hazalátogató cserépfaluinak a borospince és a pincézés különösen nagy vonzóerőt jelent. Ez evidens az ingázókkal és az ún. elszármazottakkal folytatott interjúkban és élettörténetekben is. A szabad szombatbevezetése óta a faluban lakó és dolgozó férfiak, az ingázók és gyakran az elszármazottak is péntek este, szombat délután és este, vasárnap délután a pincében találhatók. Azonban vasárnap a pincézés koraste abbamarad a másnapi munka miatt: tavasztól őszig a vasárnap délutáni futballmérkőzés előtt és után a férfiak csoportosan, kialakult baráti, rokonsági, szomszédági, komasági körben pincéznek.

A hétfőeken kívül alkalmat szolgálnak ma az egyes borkezeléssel kapcsolatos munkafázisokat — mint pl. borfejtést, hordó tisztítást stb. — követő esték; a falu búcsúja; az összes ünnepnapok előestéi és délutánjai, és a különböző férfi névnapok.

Ezek közül csak a névnapokkal kapcsolatos *pincézésről* tesztek említést, mint olyan jeles alkalomról, ami önmagában is mutatja az elmúlt évtizedekben történt változást a faluban. Az adatközlők szerint a második világháborúig csaknem kizárólag az András, István és János nevezetű falubelieket köszöntötték fel, ezekkel mentek *pincézni* és az azonos nevű falubeliek sorrajárták egymás pincéit csapatostól. *Mizser Lajos* megvizsgálta az 1731 és 1974 közötti személyneveket Cserépfaluban és megállapította, hogy az István, András, János, Lajos és Mihály nevek a teljes férfi névanyag 69,28%-át teszik ki.⁸ 1885 és 1974 között a Lajos név első mindmáig tabuként kezelik a pincésort, illetve a pincézés mindennemű helyen állt a faluban, de az augusztus 25-i névnap a már említett gazdasági-társadalmi és munkaritmus okok miatt mégsem volt ünnepelet hajdan. Az adatközlők szerint az elmúlt 15–20 évben viszont „n.mndenkit felköszöntöttünk és kimegyünk a pincébe... ha nem sikerül aznap, akkor (a névnapot követő) 8 napon belül. A névnapok nagyon összetartják az

embereket, pedig ma rohan a világ és valahogy nincs idő semmire...» (adatközlő K. I., szül. 1942-ben állandóan ingázik 1961 óta). „Ma mindenki összeszűkíti a komaságot, sógorságot a rokonságot belülről, nem úgy mint régen... Csak hajtunk, hogy minden meglegyen. De a névnapokat megtartjuk a cimborákkal meg a szomszédokkal oszt csak a pincébe kötünk ki” (K. K. A. 1926.). A névnapok és az ezekkel járó *pincézés* gyakran okot adnak az elszármazottaknak, a városban vagy más településeken lakóknak a visszalátogatásra, a falubeliekkel való kapcsolataik fenntartására, erősítésére.

A legények ma is főleg korcsoportjaikon belül pincéznek. Pl. szombat esténi diszkók után általában a pincékben fejezik be a mulatságot. A pincekulcsot megkapni már nem olyan nehéz, mint régen volt, ami nem a pince csökkent fontosságát mutatja, hanem a családszervezet radikális változását és főképpen a fiatalok másnemű értékelését, szerepét, státuszát a családokon belül. Bár az idősebbek rossz szemmel nézik, kritizálják, kibeszélik, az 1960-as évek közepe óta olykor előfordul, hogy esti pincelátogatásokon lányok is részt vesznek. Az adatközlők elbeszéléseiből kiderült, hogy anyák, keresztanyák néha éjjélkor is kimennek a pincesorba, lebújnak a *gám* (sövénykerítés) mögé, hogy meglessék, meghallgassák, kik pincéznek fiukkal, keresztfiukkal és mit beszélnek, mit dalolnak, legfőképpen azért, hogy megtudják, mi történik.

Nyári vasárnap délutánoként családi szalonnasütés, bográcsgulyásfőzés látható egyes pincék előtt, de a legtöbb pincében ugyanakkor még mindig kizárólag férfi pincézés történik. Ebben is észlelhető egy korcsoportonkénti differenciálódás a falun belül a 40–45 éven felüli asszonyok megnyilvánulását.

A városba költözött férfiak zöme cserépfalui sógoraikkal, komáikkal, barátaikkal, volt szomszédokkal ma is csak férfitaraságban pincéznek. Viszont ezeknek az elszármazottaknak egy bizonyos rétege — az egyetemet, főiskolát stb. végzetek — feleségeiket is kiviszi a pincékbe korre. De egy-két óra elteltével az asszonyok hazamennek és a pincézés többé-kevésbé hagyományos módon, kizárólag férficsoporthoz, fiatalkori élmények, közös események megtárgyalásával, jelenlegi munka- és életkörülmények, család, szülők, falu stb. megbeszélésével, dalolással, néha hajnalban fejeződik be.

A falun belül az idősebb férfiak életében, egymással való kapcsolataiban mindmáig fontos tér a pince. Egy 40 éves asszony szerint „nem fér a fejembe: édesapám 85 éves lesz most ősszel, de (mindig) kimegy a szőlőbe metszeni, kapálni, kötözni, permetezni. Fáj a lába, nagyon elfárad, alig bír már járni... de nem hazajön, hanem a pincébe tart és minden alkalommal összead Kecsks Lajos bácsival, aki régi jó cimborája, volt szomszédja, közkomája. Iszogatnak, beszélgetnek, danolnak egy sort. En nem tudom, hogy van ez, én nem mennék olyan fáradtan, de őt valahogy földobja, szükséglet ez neki, meg egy élmény...” (K. B. T.-né M. I.).

Jóllehet bár, hogy a pincézés formáiban némi változás következett be, azonban a szokás lényegi funkciója megmaradt: a pincézés a férfiak közösségi életének legfontosabb alkalmá.

JEGYZETEK

- 1 Lukács László: Pincészer, aszonyfarsang, farsangolás. Múzeumi Kurír, 1981. 36. sz. 19–20.
- 2 N. Kiss István: 16. századi dézsmajegyzékek (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Kőzép Szolnok megyéit). Budapest, 1966.

- 3 Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. Budapest, 1971.
- 4 A borospincék számával és a jelenlegi szőlőműveléssel kapcsolatos adatok Csetneki Ernőné, Szőlősi Magdolna cserépfalui tanácskötés és Jakab Istvánné, Tóth Ibolya adóügyi előadó szíves közléseiből származnak.
- 5 A falu tanácsánál található teleknyomokban egy kategóriát alkotnak a privát művelés alatt álló szőlőskertek, gyümölcsös kertek és kertek.
- 6 Bakó Ferenc: Egri borospincék. Eger, 1961.; Magyar Néprajzi Lexikon, 4. k. Budapest, 1981. 242–243.
- 7 Szendrey Akos: A népi élet társas-összejövetelei. Ethn., XLIX. 1938. 129.
- 8 Míser Lajos: Cserépfalu keresztnevei 1731–1974. Budapest, 1976.; Uő.: Lajos. Magyar Nyelvtör. 1976. 4. sz. 451–458.
- 9 Képes tájékoztatójában (Bp. Néprajzi Múzeum, 1982. nov. 23.)

Negyedik évfolyamába lépett a Múzeumi Hírlevél

Csak a múzeumok munkatársai ismerik ezt a sokszorosítással előállított, havonta megjelenő és immár a negyedik évfolyamába lépő „üzemi lapot”. A Múzeumi Hírlevél kimondottan a múzeumok belső tájékoztatását szolgálja, a Központi Múzeumi Igazgatóság szerkeszti és adja ki. A Múzeumi Hírlevélnek igen jelentős feladata a részreire szakadt múzeumok és a meglehetősen nagy elszigeteltségben élő és dolgozó múzeumi munkatársak tájékoztatása a közös feladatokról, szakmai kérdésekről, személyi és ellátottsági problémákról, a különböző múzeumi eseményekről, rendezvényekről. A negyedik évfolyamába lépő Múzeumi Hírlevél már kialakította a maga sajátos rovatait: *Előljáróban* (valami elvileg fontos kérdésről szóló cikk), *Gyűjtések, gyűjtőutak*; *Új szerzemények*; *Műtárgyvédelem, restaurálás*; *Tanácskozások, konferenciák*; *Kutatás, feldolgozás*; *Múzeumi kiadványok*; *Kiállításokról*; *Közművelődési programokról*; *Múzeumi pályázatok*; *Személyi hírek*; *Új múzeumok*; *Múzeumépületekről*; *Új jogszabályok, rendelkezések*; *Egyéb szervezeti hírek*; *Nemzetközi kapcsolatok*; *Tallózó* (külföldi folyóiratokból); *Keresünk, ajánlunk*.

A Múzeumi Hírlevél mindjobban betölti feladatát. A vele szemben támasztott igényekről szólva arról is szólnunk kell, hogy a tájékoztatási rovatok teljesebbé tételéért minden múzeum és minden múzeológus személyében is felelős. Ugyanis a Múzeumi Hírlevél csak azokról a hírekről, eseményekről tájékoztat, amikről tudósítják a szerkesztőséget. Innen is fel kell hívunk barátaink figyelmét arra, hogy a Múzeumi Hírlevél tájékoztatása egyik legfontosabb feladatunk.

BORDI ANDRÁS

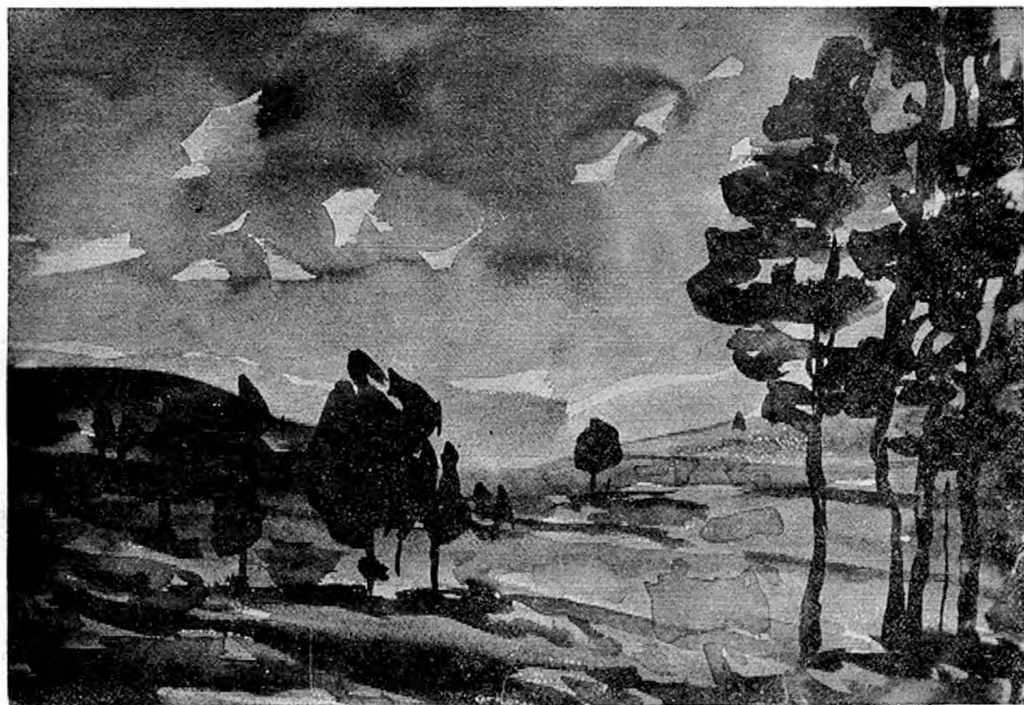
M. KISS PÁL

Bordi András marosvásárhelyi festő, végig járta ugyan a művészeti központokat és Székely Bertalan szavaival élve „megtanult mindent, ami a művészetben megtanulható”, képcinek mondanivalóit mégsem hozta idegenből, hanem az erdélyi tájról és emberekről festette főleg alkotásait. A Román Szocialista Köztársaság államdíjas mestere a múlt év tavaszán a budapesti Nemzeti Galérióban több mint száz akvarellt állított ki. Első nagyszerű bemutatkozása is a Budapesti Műcsarnokban volt, amikor vízfestésű önarcképével nagydíjat nyert a Barabás Miklós emlékére rendezett kiállításon. Banner Zoltán monográfiája s a Bordiról szóló cikkek és katalógusok sokasága bemutatja a kiváló festő életútját, kezdve az erdélyi kis faluból, a Kisköllő-menti Héderfájáról (ahol 1905-ben született), a marosvásárhelyi református kollégiumba (a Bolyai Líceum) érkezésével. A kolégium hagyományos évvégi kiállításain, mint kisdíák csodáltam meg először az akkor már felsőosztályos Bordi képeit, amint lelkes rajztanárunk, Gulyás Károly a szülőknek, látogatóknak ismertette tehetséges tanítványa rajzkészségét, forma- és színérzékét. Az akkor kiállított akvarellek közül egyesekre ma is emlékszem. Falujának, otthonának alakjait festette fonás, szövés, beszélgetés közben, s főleg édesanyját és édesapját örökölte meg többször is s azokat a kedves falusi legényeket és leányokat, akikkel együtt töltötte gyermekkorát. Később is nem egyszer szerepelnek alkotásain. Gulyás Károly nemcsak rajzolni, festeni tanította, hanem ellátta olyan művészi könyvekkel és reprodukciókkal, amilyenekre mi a délutáni művészeti rajzórán, ahol a jobb rajzosokkal külön is foglalkozott Gulyás, csodálattal néztünk. Elsős körétől minden vasárnapot Gulyáséknál töltött — emlékszik Bordi — s késő estig régi és újabb nagy mesterek alkotásairól magyarázott neki a lelkes tanár és szenvedélyes nevelő. Bátorító szeretet és szuggesztív erő sugárzott belőle és ahol csak tehetett, segítette tehetséges tanítványait. Valóban jeles mestereket bocsátott útjára, köztük Vida Árpádot, Barcsay Jenőt, Dabóczy Mihályt. A sort folytathatnám azoknak a nevével, akik az ő felejtethetlen óráin telítődtek egy életre szóló művészettel. Debrecenben Móricz Zsigmondot is tanította, majd Marosvásárhelyt Medgyessy Ferencnek adott később értékes tanácsokat. Bordinak is nemcsak tanára volt, hanem szellemi atyja is. Hiszen Gulyás attól a pillanattól figyelemmel kísérte tevékenységét, amikor „eltalálta” egyik pajtását, ahogy elszenderedett a latin gramatika mellett, a másikat, ahogy a fa tetején tanult, többet meg játék közben. Ezek az első karakter ábrázolások mind vevőkre találtak az évvégi kiállításokon, úgyhogy mire Bordi elbúcsúzott a kollégiumtól, közel 70 képből álló kiállítását helyi és környéki vonatkozásban, mint kis piktorra néztek már. Onnan Budapestre, majd Párizsba ugyanilyen siker kísérete mellett tette meg útját.

Pesten Rétinél, majd Rudnánál tanul, Párizsban a Julien Akadé-

Bordi András: Önarckép

Bardi András: Erdőből III.

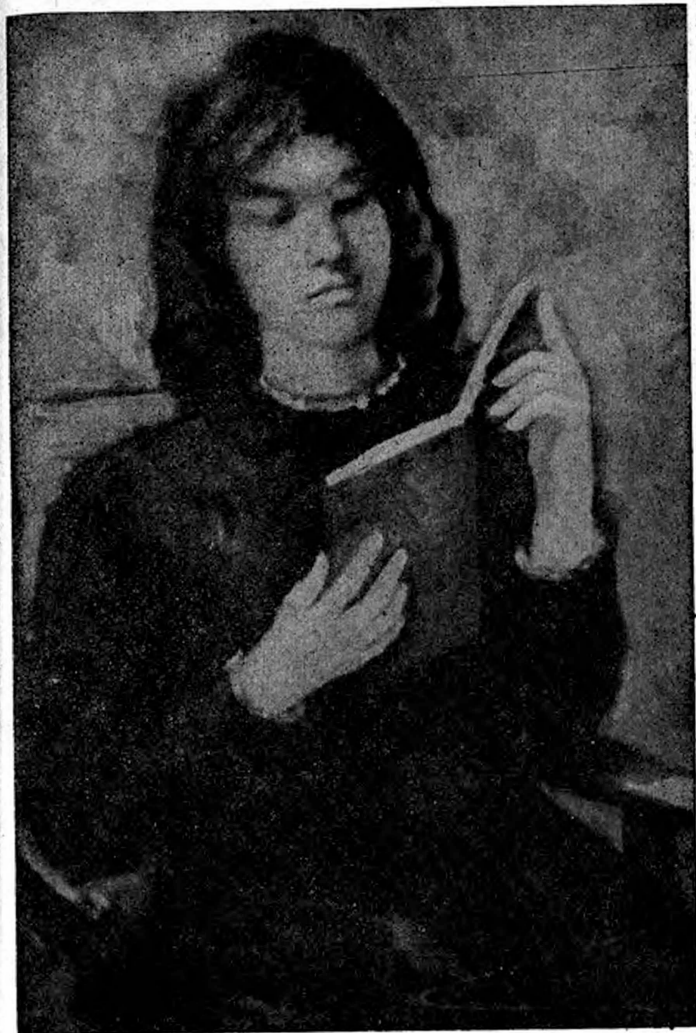
Bardi András: Barátok

Bordi András: Dr. Kiss Réka arcképe

Bardi András: Erdőrészlet

Bardi András: Olvasó lány, olaj

Bordi András: Édesanyja arcképe

Bordi András: Felesége arcképe

Bardi András: Szalmakalapos lány

Bardi András: Fejkendős lány

Bordi András: *Emőke arcképe*

Bordi András: *Apám*

Bordi András: Fűfűj

Bordi András: A két Bolyai

miát látogatja. Nagy elismerés számára, hogy 1929-ben Ónarcoképvél részt vehet a párizsi *Société des Artistes Français* őszi tárlatán. Figyelte közben Fázis nyüzsgő életét s itt érezte meg a fiatalosán ösztönösségével, hogy mi izzik a művészet kohóiban, de szorgalmasan látogatta a múzeumokat és kiállításokat is. Egy év múlva Rudnaynál folytatja főiskolai tanulmányait olyan sikerrel, hogy 1931-ben elnyerte a Képzőművészeti Társulat Akvarell kiállítási nagydíját.

Bordi András művészi pályafutásáról így vélekedik: „Kétségtelen, hogy megéltém a század minden nagy képzőművészeti forradalmát, lázongását. Mindez nem mehetett el nyomtalanul felettem, de — hangsúlyozom — soha semmit tudatosan nem vettem át. Csak, ami belém ivódott, ami egy-egy lett látásmódommal, azt magamévá tettem és abból támadt az a könnyedség, játékoság s ugyanakkor mélyesges tisztelet is, amit a papír és az eszet iránt érzek, amikor festeni kezdek.”

A legnagyobb lendület s külföldi siker és hazai elismerés közben visszatért Marosvásárhelyre, ahol rövid idő alatt a környék kerestett festőjévé válik. Kézről-kézre adják a megrendelők. Kepei eljutnak Bukarestbe, s a világ sok más városába. Alkotásait ma már 12 ország múzeuma és magángyűjteménye őrzi. Látták már híres akvarelljeit Moszkvában, Párizsban, Kairóban, Alexandriában, Damaszkuszban, Új-Delhi-ben és egyébütt, ahol a ma élő román művészekével együtt mutatták be munkáit. Arcképeinek, élet- és tájképeinek legjobbjai csaknem egészben a falusi életéről és tájról készült vaiomások. Mint annak idején sokan művészársai közül, úgy ő is visszavonult szülőfalujába, Héderfájára, s apja házához toldott tágas műtermében nyugodt körülmények között alkothatott. Felnőtté cseperedett egykori játszótársai büszkék voltak rá. Bordi meg boldog, ha együtt lehet velük, hiszen megjelenésük, mint festőnek is friss benyomást, élményt jelent. Földművesek, parasztek közül hány és hány elevenedik meg ecsetje nyomán. A gyermekeiket szelíd mosollyal tápláló anyák, keményarcú férfiak, akik a fény dús özőnében sem vesztik el komolyságukat. A lélekábrázolás remekel, s mélyen véssődik a néző emlékezetébe Jókédvű Jóska s a kis kucsmás, sokszor liláskékre fagyott arcú legénykékről és a feleségéről, szüleiről munka és pihenés közben festett portréi. A kedves kis szobában, ahogy beesik a napfény a tüllfüggönyön át. A színes varázsa, játéka még beszédesebbé teszi akvarell- és olajképeit. A piros fejkendő reflexeit éppen olyan játékos könnyedséggel festi egy hamiskás arcon, mint a kendőjét igazgató lány szinpopóját. A karosszékben ülő édesanyja portréjának alaptonusa viszont leheletrózsaszín, amelyen egyetlen szürke színnel plasztikusan formálta az alakot. Ez a kép a legértékesebb megoldás az egyréteggel készült akvarelltek között. Alkotásain s festék igen hig állapotban minden aláfestés nélkül kerül a papírra, rendkívül finom tónus és színátmenetekkel. Szint színre mosva a rajzpaper szivós texturáját a végsőkig próbára téve hoz ki gyönyögházfényű, irizáló árnyalatokat. A lazúros jelleg megóvása érdekében mellőzi a fedőszínek használatát. Különösen finom atmosféra és fényhatások kifejezésére alkalmas ez a megoldás. A rajz a foltokkal együtt születik és azokkal él. Ezzel akvarelljei könnyed hatásúak és a néző azt hisheti, hogy percek alatt készültek. Ez a pillanatnyiság sajátos bájt kölcsönöz alkotásainak. Pedig portréinál előbb hosszsan ismerkedik a modellel, csak azután készíti róluk több színvázlatot. Rajztudása, színérzéke, biztos megfigyelőereje nagymértű akvarelljein is érvényesül s egyéni technikával párosul. Kedves mesteréről, Gulyásról s kisgyermekét karján tartó feleségéről, Iluról festett portréi e korszak kiemelkedő darabjai. Minden alakján, minden fején nyugalom és harmónia

uralkodik. Olyan művész, aki őszintén, bensőségesen, sok-sok festői érzékenységgel ábrázolja a lelkéhez-szívéhez közelfekvő szűkebb hazáját is. Így tájképei jórészt az erdélyi fennsík levegőjét árasztják, mindig a helyes színi élmény hitelességével tolmácsolják a művész hangulatát. Az értő szem észreveszi bennük az időjárás változását, az év- és napszakok jellegét, a kedélyhullámzások jeleit. Ilyet, kapcsolatot talál ember és természet között. Festészete nem epikus vagy drámai, hanem lírai jellegű. Kritikusai szerint a legmélyén Aprilyval rokon.

Bordi András pályafutásában jelentős állomás Marosvásárhely, ahol a kultúrpalota gondnoka lett s több, mint 30 éven át híres képtárnak igazgatója, majd a Ciupe festőművész alapította festőiskola újjászervezője s az ottani művészeti gimnázium tanáraként is működött. Tanítványai közül elég ha a legismertebbeket — Nagy Pál, Balázs Imre, Kulcsár Béla, Siklódi Tibor, Olariu Gheorghe nevét említjük, de még sokan mások is tanultak a marosvásárhelyi festőiskolában. Így Szász Endre, aki mindig nagy szeretettel emlékezik a Bordinál szerzett rajzi ismeretekre. „Nagyon örültem — mondja Bordi —, ha láttam, hogy valamelyik tanítványom valami merészet, érdekesebb dolgot művel és mindig felhívtam a figyelmüket, hogy senkit ne utanozzanak”. Ő avatta Marosvásárhelyt képvásárló várossá. 1941-től 71-ig a képtár addig 221-es átlagát 1250 műre növelte rendszeres vásárlásaival. E sokirányú tevékenység a második világháború idején komoly, felelősségteli feladatot jelentett, különösen, amikor rendeletet kapott a képtár kiemelkedő darabjainak elszállítására. „1944-ben naponta kaptam a felszólításokat — írja Bordi —, hogy pakoljam össze a múzeum legértékesebb képeit s indítsam el, ki az országból. En biztonsgba helyeztem mindegyiket, még a festett üvegablakokat is leszedtem, hogy bcmbarobbanak, légnymás nehogy össze-zerj. A sepsiszentgyörgyi anyagot elküldték, akkor kellett volna útra-temyem én is a mieinket. A sepsiszentgyörgyi anyag megsemmisült. Mi pedig bármikor gyönyörködhetünk a marosvásárhelyi múzeum képeiben.” Bordi e nagy fontosságú intézkedéséről szóló rövid híradását kiegészíthetem azzal, hogy amíg igazgatója volt ennek az országos viszonylatban is jelentős képtárnak, igen sok és kiváló magyar és román mester alkotásával gyarapította. Szervező és művészi tevékenységét volt kedves tanítványa, Olariu Gheorghe folytatja, aki a város és egész Románia művészetének komoly ismerője, szakértője.

Bordi András marosvásárhelyi munkássága szükségessé tette ottani letelepedését. Új otthonában is többször felkerestem. Csendesebb környezetben, magatervezte műteremmel készült a lakás, ahol a művész unokákkal is megáldott családja él. Műtermének ablakából elbűvölő kilátás nyílik a városa, az öreg vártemplomra s körülötte az újonnan restaurált, egykor Borsos Tamás portai követ által épített várra és bástyákra, távolabb a Maros csillogó sávja körül emelkedő modern városrésze s még távolabb az erdélyi havasok előfutáira. Bent, a művészen berendezett szobákban és a műteremben vázlatok, képek sokasága.

1945 után Bordi képeinek tematikája gazdagodik s egyre gyakrabban szerepel hazai és külföldi kiállításokon. 1950-ben Hegesztőnő c. olajfestményével államdíjat nyert. Román és magyar nyelvű újságok méltatják alkotásait, különösen a Vihar utánt, az Erdei titkos összejevetelt s a Két Bolyai c. képét. Az elsőről az Artá plasticá (Képzőművészet) c. művészeti folyóirat 1956. évi második számában elragadtatással jegyzi meg: „O minunatá acvarelá Dupá fortuná” (egy csodálatos akvarell a Vihar utánt). Az utóbbi a múlt századi tudományos élet egyik sorsdöntő pillanatát örökíti meg, amikor Bolyai János, a világhírű matematikus az ab-

MEGNYITÓ BESZÉD A BUDAPESTI NÉPRAJZI MÚZEUMBAN BEMUTATOTT BOLGÁR NÉPMŰVÉSZET C. KIÁLLÍTÁS MEGNYITÓJÁN, 1982. NOVEMBER 23-ÁN

DANKÓ IMRE

szólót geometria felfedezését jelenti be apjának, Bolyai Farkasnak, aki hitetlenkedve, elhárító mozdulattal fogadja a hírt. Az egyszerűen berendezett szobában a drámai összespást érzékelteti a kompozíció. A nagyméretű olajképek mellett táj- és arcképek szép száma jelzi, hogy szinte pihenés nélkül dolgozik. Színes, derűs festményeinek sorát egy-egy önarckép szakítja meg. Időről időre visszatér a kiinduláshoz, megvizsgálja önmagát, kifejezőeszközeinek, ábrázolásmódjának helyességét. Önarcképei éppoly folytonos egységet, időrendi láncot alkotnak, mint víz- és olajfestményei. Arcának, karakterének mindvégig jellemzője marad a mérlegelő, vizsgáló pillantás. Becsületés álláspont: újra és újra szembenéz önmagával és vállalja önmagát.

Monumentális munkákat is bízták rá a sepsiszentgyörgyi állami színház épületében, a marosvásárhelyi Transilvania szállóban. Kedvenc témája továbbra is azonban, melyhez gyakorta visszatér, a falujabeli parasztlételeg marad — a héderfájai emberek s az erdélyi táj egy-egy szép részlete.

Bordit, bár művészi olajkompozíciói is vannak, az akvarell legjelentősebb hazai mesterének tartják. „Nálam — jegyzi meg — egyenértékű nagy festészet az olajjal, temperával, bármivel. Láttam Dürer akvarelljeit az Albertinában (Bécsben), ma is éppen olyan csodálatosak, mint voltak 450 esztendővel ezelőtt.” Megjegyzi még, hogy maga is kipróbálta a vízfestmény tartósságát: 25 éven át tartotta egyik akvarelljét naposításban s ma sem változott, „úgy is mondhatnám szebb lett, beérett”. Igen, találon hangsúlyozta László Gyula Bordi budapesti kiállításán, hogy „aki visszatekintő tárlatát végignézi, nemcsak erdélyi tájakkal, fiatal és öreg székiekkel ismerkedik meg, hanem betekintést nyer a vízfestés gazdag lehetőségeibe. *Bordé Andras a vízfestés poétája*. Vállalta mindazt, amit ezzel ki tud hozni a patolyat fehér papíron s megvált mindattól, ami ezen a nyelven nem fejezhető ki. A hamvasság finom fátyla a vízfestmény legnagyobb értéke s ennek mestere Bordi András... Másolás helyett újjáalkotja a látványt, kézmozgással, színek fátyolává oldja, s ezáltal nem a hétköznapi, letapintható valóságot tárja elénk, hanem annak emberi mását.”

Nyugdíjba vonulása után, 1971-től új festői korszakot nyitott. „Nem elefántcsont toronyban tartózkodom — mondja — csak a művészetnek élek, de nemcsak a művészetért. Az a fajta művészet tölti ki életemet, amely a mindennapok érverésén tartja a kezét.”

Bordi András akvarelljei az élet örömét, szépségét sugározzák. Ha tájképet fest, élményét ugyanazzal a mélyreható együtterzéssel közelíti meg, mintha emberi arcot igyekezne megragadni. Így a gyergyószárhegyi művészklubban készült alkotásai könnyed, remek példái ennek, de utána is bámulatos lendülettel festi szingazdag táj és alakos képeit. „Nem tudom más hogyan van ezzel, de egy-egy kisebb-nagyobb kirándulás után néhány vázlat s egy találonra választott zenemű itthon elég ahhoz, hogy egész sor akvarellt fessek.” Ezek a impresszionisztikusan könnyed s expresszív színes akvarelljei valóban a csúcstét jelentik művészetének. Tájéképek témája, amit lát, a varázsa, hogy láthatóvá teszi, amit érez. Maga vallja: „nyugdíjba vonulásom óta több és szebb képet festettem, mint egész életemben. Soha ennyre nem éreztem, hogy mi minden vár még rám: festeni, dolgozni akarok, amíg élek. Egyre jobban magamnak érzem azt a földet, amely annyi széppel ajándékozott meg. Csak törlesztem tartózsám, s boldog leszek, ha legalább kis töredékét viszonozhatom.” Tiszteletre méltó vallomás! Művészetének kulcsát és hatóerejét ebben a teljes emberi életre figyelő magatartásban találjuk meg.

A bolgár állam megalapításának tavalyi, világszerte megünnepelt 1300 éves évfordulója széleskörűen felkeltette az érdeklődést a testvéri bolgár nép élete, kultúrája iránt. Így volt ez nálunk, Magyarországon is. Nem azért, mintha mi magyarok legalábbis nem ismertük volna jól a bolgár kultúrát, hanem azért, mert a nagy jubileum különféle, nagyon változatos programjai a korábbi, főleg történelmi és talán közgazdasági szemléletén és ismertetésén túl, számos más oldalról is megvilágították a bolgárság kultúráját. Így *néprajzilag* is sokat megtudunk a bolgárokról. Azok is megtudhatták, akik ki se húzták a lábukat itthonról, akik nem utaztak el, nem jártak Bulgáriában, hanem a nagy jubileum adta hazai lehetőségeket használták fel tájékozódásuk fokozására. A sok-sok kiállítást, előadást, előadás-sorozatot nagy érdeklődés kísérte, többen megszerették a jubileummal járó sok kiadványt, ezek és ezek olvasták a napi sajtó Bulgáriával, a bolgár néppel, a bolgár étellel foglalkozó írásait.

Jóleső büszkeséggel említem, hogy mai kiállításnyitáskor, mint kulturális előzményekre nemcsak ezekre a jubileumi tájékoztatókra kell utalnunk, hanem két olyan dátumról is szólhatok, amik egyrészt jól mutatják jó tájékozottságunkat a bolgár élet felől, másrészt, hogy úgy-mondjam, szakmailag is nagyszerűek, s messzenemenően alkalmasak arra, hogy egy, a gazdag bolgár népművészetet bemutató kiállítás bevezetőjél szolgáljanak.

A magyar származású *Kanitz Félix* egy évszázaddal ezelőtt, 1882-ben adta ki híres, a bolgár tudományosságban mindmáig forrásként használt *Donau-Bulgarien* (und der Balkan. Historisch — geographisch — ethnographische Reisetudien aus Jahren 1860—1879) című munkáját. *Kanitz* még látta és gondosan leírta a bolgár népművészetet a maga eredeti, bolygatatlan világában. „Bcjárta a csarsik, a piacok világát — idézem a róla szóló írást. — Elidőzött a *gajtandzsik*, a paszományfonók műhelyeiben, megcsodálta a posztóverők vízi erővel hajtott szerkezeteit, a gabrovói takácsok munkahelyeit, hallgatta a facsöveken ide-oda vezetett patakviz által hajtott „*samokovok*” kalapácsainak csengését.” Jó is rá emlékeznünk most, ennek a kiállításnak a megnyitása, ahol azt is láthatjuk, hogy a működése óta eltelt száz év alatt a bolgár néprajztudomány kifejlődött, nagyszerű művelői egész sora támadt, és sokuk fordult érdeklődésével, tudományos gyűjtő- és feldolgozó munkájával a bolgár népművészet felé. Hogy csak a legnevesebbeket említssem, elsőknek szölok a bolgár néprajztudomány nem régen elhunyt nagy alakjáról, a bolgár népelet egészével foglalkozó, az idevonatkozó ismereteket először rendszerező, de a bolgár népművészetrel is behatóan foglalkozó, a magyar néprajzban is járatos, jónevű *Hriszto Vakaracszkiról*. Szerte a világban sokan *Atanas Boschkov* munkáiból, különösen pedig a több nyelven is megjelent, nagyszerűen illusztrált, *A bolgár népművészet* című könyvé-

ből ismerik a bolgár népművészetet. *Boschkov* említett munkájában anyag és technika szerinti felosztásban ismerteti a bolgár népművészetet. Munkájának érdekessége, hogy nem tesz különbséget a népművészet és az úgynevezett nagyművészet között, mint ahogy nagyon nehezen is lehet a bolgár nép történetének, társadalmi fejlődése egy bizonyos szakaszán tenni. De essék szó a legújabbakról is. Nagy területekre eljutott a szófiai Néprajzi Múzeum fiatal igazgatójának, *Penko Puntevnek* a szerkesztésében, 1980-ban megjelent, német nyelvű, ugyancsak gazdagon illusztrált könyv, a *Bulgarische Volkskunst*. Ez a könyv különben a szófiai Néprajzi Múzeumban rendezett, és 1978-ban megnyitott, ma is álló, nagyszabású *bolgár népművészeti kiállítás* egyfajta leírása.

Es lássuk a másik nagy jubileumot, amire érdemes hivatkoznunk ennek a kiállításnak a kapcsán. A sok-sok jubileum, centenárium közt nem szabad említés nélkül elmennünk mellett a dátum mellett, hogy a bolgár nép egyik legnagyobb művésze, *Vladimir Dimitrov-Majsztora*, 1882-ben, tehát éppen száz éve született. Itt *Majsztora* úgy kerülhet említésre, mint a bolgár paraszti élet mindennapjainak legnagyobb, legköltőibb és finom expresszionizmusa, a paraszti élet egyéni idealizálása ellenére is leghűbb, legpontosabb ábrázolója. *Majsztora* nálunk, magyarok közt sem ismeretlen. Több kiállításunkon szerepelt, számos alkotása magyar közgyűjteményekben van. Művei, rokonszenves egyénisége, nagy humanizmusa is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy sokan ismerjék, hogy mi is megismerjük, hogy jobban megismerjük a bolgár népet, a bolgár nép művészetét is beleértve.

Nem akarom hosszúra nyújtani ezt a kiállításnyitást, úgy érzem, hogy magáról a bolgár népművészetéről is kell szólnom. A bolgár népművészet szoros kapcsolatban áll nemcsak a bolgár nép történetével, hanem a távolabbi múlt őstönzö ténylegére, továbbbőlt hatásaira való tekintettel a Balkán EK-i vidéke, Bulgária földjének történetével is. Tudjuk, hogy a Balkán félsziget ezen a részen már az őskőkorszakban is élt ember, létezett társadalom. Rájuk emlékezett az a sok, helyell-közzel művészi értéket is képviselő *köemlék*, amelynek az anyaga, a kő, a későbbi korokban is rendkívül fontossággal bírt az itt élők körében. A terület őstörténetét, ezeket az előzményekre nem tekintve, az időszámításunk előtti 3000 körülől számolják, amikor is az egységes indogermán népességből kivált több indogermán törzs ideköltözött, úgy mint az *illír*, a *trák*, a *kelta*. A mi szempontunkból a *trákok* a lényegesebbek, ők telepedtek le a Balkán félsziget északi felén. Jól szervezett, virágzó gazdasági életüknek — földművelés, állattartás, különösen a ló szeretete — határozott művészeti vetülete, része is volt. Kultúrájukból, művészetükből sok minden maradt fenn. Legismertebbek a trák lovasiségesség ábrázolásai. Jó szobrászok voltak, de műveltségükről, művészkedő tevékenységükről, esztétikai igényességükről tanúskodik a világhírű kakanlaci sírkamra is, a maga építészeti értékeivel és belső tere kiféltésének gazdagságával. A trákokat a görög gyarmatosítók kultúrája váltotta fel, hogy az igazán görög kultúra, művészet széles körben aztán a rómaiak révén terjedjen el. Ez a romanizált görög kultúra, amely a későbbi századokban a *bizánci kultúrával* is erősödött, fogadta a népvándorlások elején idetelepült szláv törzseket és gyakorolt rájuk nagy hatást. Ez a görög, hellenisztikus, bizánci kulturhatás a későbbiekben az *orthodoxiában*, a Ciril—Méthód-féle kereszténységben évszázadokig meghatározta a bolgár művelődést, a kultúra és benne a művészet fejlődését is.

Ezt a trák, görög, római, szláv örökséget tartalmazó kultúrát szállta meg a *Kubrat kán bolgár népe*. A protobolgárság, amelynek műveltségé

pralkodik. Olyan művész, aki őszintén, bensőségesen, sok-sok festői érzékenységgel ábrázolja a lelkéhez-zívéhez közfékvő szűkebb hazáját is. Így tájképei jórészt az erdélyi fennsík levegőjét árasztják, mindig a helyes színi élmény hitelességével tolmácsolják a művész hangulatát. Az értő szem észreveszi bennük az időjárás változását, az év-és napszakok jellegét, a kedélyhullámzások jeleit. Ihletet, kapcsolatot talál ember és természet között. Festészeté nem epikus vagy drámai, hanem lírai jellegű. Kritikusai szerint a legmélyén Áprilyval rokon.

Bordi András pályafutásában jelentős állomás Marosvásárhely, ahol a kultúrpalota gondnoka lett s több, mint 30 éven át híres képtárának igazgatója, majd a Ciupe festőművész alapította festőiskola újjászervezője s az ottani művészeti gimnázium tanáraként is működött. Tanítványai közül elég ha a legismertebbeket — Nagy Pál, Balázs Imre, Kulcsár Béla, Siklódi Tibor, Olariu Gheorghe nevét említjük, de még sokan mások is tanultak a marosvásárhelyi festőiskolában. Így Szász Endre, aki mindig nagy szeretettel emlékezik a Bordinál szerzett rajzi ismeretekre. „Nagyon örültem — mondja Bordi —, ha láttam, hogy valamelyik tanítványom valami merészet, érdekesebb dolgot művel és mindig felhívtam a figyelmüket, hogy senkit ne utánozzanak”. Ő avatta Marosvásárhelyt képvisárló várossá. 1941-től 71-ig a képtár addig 221-es átlagát 1250 műre növelte rendszeres vásárlásaival. E sokirányú tevékenység a második világháború idején komoly, felelősségteli feladatot jelentett, különösen, amikor rendeletet kapott a képtár kiemelkedő darabjainak elszállítására. „1944-ben naponta kaptam a felszólításokat — írja Bordi —, hogy pakoljam össze a múzeum legértékesebb képeit s indítsam el, ki az országból. En biztonságba helyeztem mindegyiket, még a festett üvegablakokat is leszedtem, hogy bcmbarobbanás, légnyomás nehogy összetörje. A sepsiszentgyörgyi anyagot elküldtük, akkor kellett volna útra-terjem én is a mieinket. A sepsiszentgyörgyi anyag megemissült. Mi pedig bármikor gyönyörködhetünk a marosvásárhelyi múzeum képeiben.” Bordi e nagy fontosságú intézkedéséről szóló rövid híradását kiegészíthetem azzal, hogy amíg igazgatója volt ennek az országos viszonylatban is jelentős képtárnak, igen sok és kiváló magyar és román mester alkotásával gyarapította. Szervező és művészi tevékenységét volt kedves tanítványa, Olariu Gheorghe folytatja, aki a város és egész Románia művészetének komoly ismerője, szakértője.

Bordi András marosvásárhelyi munkássága szükségessé tette ottani letelepedését. Új otthonában is többször felkerestem. Csenedesebb környezetben, magatervezte műteremmel készült a lakás, ahol a művész unokákkal is megaldott családjaival él. Műtermének ablakából elbűvölő kilátás nyílik a városra, az öreg vártemplomra s körülötte az újonnan restaurált, egykor Borsos Tamás portai követ által épített vár és bástyákra, távolabb a Maros csillogó sávja körül emelkedő modern városrésze s még távolabb az erdélyi havasok előfutáira. Bent, a művészen be rendezett szobákban és a műteremben vázlatok, képek sokasága.

1945 után Bordi képeinek tematikája gazdagodik s egyre gyakrabban szerepel hazai és külföldi kiállításokon. 1950-ben Hegesztőző c. olajfestményével államdíjat nyert. Román és magyar nyelvű újságok méltatják alkotásait, különösen a Vihar után, az Erdei titkos összejövetelt s a Két Bolyai c. képét. Az elsőről az Arta plastica (Képzőművészet) c. művészeti folyóirat 1956. évi második számában elragadtatással jegyzi meg: „O minunat! acvarelă După fortună” (egy csodálatos akvarell és Vihar után). Az utóbbi a múlt századi tudományos élet egyik sorsdöntő pillanatát örökíti meg, amikor Bolyai János, a világhírű matematikus az ab-

MEGNYITÓ BESZÉD A BUDAPESTI NÉPRAJZI MÚZEUMBAN BEMUTATOTT BOLGÁR NÉPMŰVÉSZET C. KIÁLLÍTÁS MEGNYITÓJÁN, 1982. NOVEMBER 23-ÁN

DANKÓ IMRE

szólút geometria felfedezését jelenti be apjának, Bolyai Farkasnak, aki hitetlenkedve, elhárító mozdulattal fogadja a hírt. Az egyszerűen berendezett szobában a drámai összecsapást érzékelteti a kompozíció. A nagyméretű olajképek mellett táj- és arcképek szép száma jelzi, hogy szinte pihenés nélkül dolgozik. Színes, derűs festményeinek sorát egy-egy önarckép szakítja meg. Időről időre visszatér a kiinduláshoz, megvizsgálja önmagát, kifejezőeszközeinek, ábrázolásmódjának helyességét. Önarcképei éppoly folytonos egységet, időrendi láncot alkotnak, mint víz- és olajfestményei. Arcának, karakterének mindvégig jellemzője marad a mérlegelő, vizsgáló pillantás. Becsületes álláspont: újra és újra szembenéz önmagával és vállalja önmagát.

Monumentális munkákat is bízták rá a sepsiszentgyörgyi állami színház épületében, a marosvásárhelyi Transilvania szállóban. Kedvenc témája továbbra is azonban, melyhez gyakorta visszatér, a falujabeli parasztl világ marad — a héderfájai emberek s az erdélyi táj egy-egy szép részlete.

Bordit, bár művészi olajkompozíciói is vannak, az akvarell legjelentősebb hazai mesterének tartják. „Nálam — jegyzi meg — egyenértékű nagy festészet az olajjal, temperával, bármivel. Láttam Dürer akvarelljeit az Albertinában (Bécsben), ma is éppen olyan csodálatosak, mint voltak 450 esztendővel ezelőtt.” Megjegyzi még, hogy maga is kipróbálta a vízfestmény tartósságát: 25 éven át tartotta egyik akvarelljét napfényben s ma sem változott, „úgy is mondatnám szebb lett, beérett”. Igen, találon hangsúlyozta László Gyula Bordi budapesti kiállításán, hogy „aki visszatekintő tálratát végignézi, nemcsak erdélyi tájakkal, fiatal és öreg szépekkel ismerkedik meg, hanem betekintést nyer a vízfestés gazdag lehetőségeibe. *Bordi Andras a vízfestés poétája*. Vállalta mindazt, amit ezzel ki tud hozni a patyolat fehér papíron s megvált mindattól, ami ezen a nyelven nem fejezhető ki. A hamvaság finom fátyla a vízfestmény legnagyobb értéke s ennek mestere Bordi András... Másolás helyett újjáalkotja a látványt, kézmozgással, színek fátyolává oldja, s ezáltal nem a hétköznapi, letapintható valóságot tárja elénk, hanem annak emberi mását.”

Nyugdíjba vonulása után, 1971-től új festői korszakot nyitott. „Nem elefantcsont toronyban tartózkodom — mondja — csak a művészetnek élek, de nemcsak a művészetért. Az a fajta művészet tölti ki életemet, amely a mindennapok érverésén tartja a kezét.”

Bordi András akvarelljei az élet örömet, szépségét sugározzák. Ha tájképet fest, élményét ugyanazzal a mélyreható együttérzéssel közelíti meg, mintha emberi arcot igyekezne megragadni. Így a gyergyószárhegyi művészklubban készült alkotásai könnyed, remek példái ennek, de utána is bámulatosan lendülettel festi szingzadg táj és alakok képeit. „Nem tudom más hogyan van ezzel, de egy-egy kisebb-nagyobb kirándulás után néhány vázlat s egy találonra választott zenemű itthon elég ahhoz, hogy egész sor akvarellt fessek.” Ezek a impresszionisztikusan könnyed s expresszív színes akvarelljei valóban a csúcstét jelentik művészetének. Tájképeinek témája, amit lát, a varázsa, hogy láthatóvá teszi, amit érez. Maga vallja: „nyugdíjba vonulásom óta több és szebb képet festettem, mint egész életemben. Soha ennyire nem éreztem, hogy mi minden vár még rám: festeni, dolgozni akarok, amíg élek. Egyre jobban magaménak érzem azt a földet, amely annyi széppel ajándékozott meg. Csak törlesztem tartozásom, s boldog leszek, ha legalább kis töredékét viszonzhatom.” Tiszteletre méltó vallomás! Művészetének kulcsát és hatóerejét ebben a teljes emberi életre figyelő magatartásban találjuk meg.

A bolgár állam megalapításának tavalyi, világszerte megünnepelt 1300 éves évfordulója széleskörűen felkeltette az érdeklődést a testvéri bolgár nép élete, kultúrája iránt. Így volt ez nálunk, Magyarországon is. Nem azért, mintha mi magyarok legalábbis nem ismertük volna jól a bolgár kultúrát, hanem azért, mert a nagy jubileum különféle, nagyon változatos programjai a korábbi, főleg történelmi és talán közgazdasági szemléletén és ismertetésén túl, számos más oldalról is megvilágították a bolgarság kultúráját. Így *néprajzilag* is sokat megtudtunk a bolgárokról. Azok is megtudhatták, akik ki se húzták a lábukat itthonról, akik nem utaztak el, nem jártak Bulgáriában, hanem a nagy jubileum adta hazai lehetőségeket használták fel tájékozódásuk fokozására. A sok-sok kiállítás, előadást, előadás-sorozatot nagy érdeklődés kísérte, többen megszerették a jubileummal járó sok kiadványt, ezrek és ezrek olvasták a napi sajtó Bulgáriával, a bolgár néppel, a bolgár étellel foglalkozó írásait.

Jóleső büszkeséggel említem, hogy mai kiállításnyitásonkunk, mint kulturális előzményekre nemcsak ezekre a jubileumi tájékoztatásokra kell utalnunk, hanem két olyan dátumról is szólhatok, amik egyrészt jól mutatják jó tájékozottságunkat a bolgár élet felől, másrészt, hogy úgy mondjam, szakmailag is nagyszerűek, s messzemenően alkalmasak arra, hogy egy, a gazdag bolgár népművészetet bemutató kiállítás bevezetőjél szolgáljanak.

A magyar származású *Kanitz Félix* egy évszázaddal ezelőtt, 1882-ben adta ki híres, a bolgár tudományosságban mindmáig forrásként használt *Donau-Bulgarien* (und der Balkan. Historisch — geographisch — ethnographische Reisestudien aus Jahren 1860—1879) című munkáját. *Kanitz* még látta és gondosan leírta a bolgár népművészetet a maga eredeti, bolygatlan világában. „Bejárta a csarsík, a piacok világát — idézem a róla szóló írást. — Elidőzött a *gajtandzsik*, a paszományfonók műhelyeiben, megcsodálta a posztóverők vízi erővel hajtott szerkezeteit, a gabrovi takácsok munkahelyeit, hallgatta a facsóvécen ide-oda vezetett patakviz által hajtott „*samokorok*” kalapácsainak csengését.” Jó is rá emlékeznünk most, ennek a kiállításnak a megnyitásán, ahol azt is láthatjuk, hogy a működése óta eltelt száz év alatt a bolgár néprajztudomány kifejlődött, nagyszerű művelői egész sora támadt, és sokuk fordult érdeklődésével, tudományos gyűjtő- és feldolgozó munkájával a bolgár népművészet felé. Hogy csak a legnevesebbeket említsen, elsőnek szólok a bolgár néprajztudomány nem régen elhunyt nagy alakjáról, a bolgár népelet egészével foglalkozó, az idevonatkozó ismereteket először rendszerező, de a bolgár népművészettel is behatóan foglalkozó, a magyar néprajzban is járatos, jónevű *Hrisztov Vakarelszkitról*. Szerte a világban sokan *Aianas Boschkov* munkáiból, különösen pedig a több nyelven is megjelent, nagyszerűen illusztrált, *A bolgár népművészet* című könyvé-

ből ismerik a bolgár népművészetet. *Boschkov* említett munkájában anyag és technika szerinti felosztásban ismerteti a bolgár népművészetet. Munkájának érdekessége, hogy nem tesz különbséget a népművészet és az úgynevezett nagyművészet között, mint ahogy nagyon nehezen is lehet a bolgár nép történetének, társadalmi fejlődése egy bizonyos szakaszán tenni. De essék szó a legújabbakról is. Nagy területekre eljutott a szófiai Néprajzi Múzeum fiatal igazgatójának, *Penko Puntevnek* a szerkesztésében, 1980-ban megjelent, német nyelvű, ugyancsak gazdagon illusztrált könyv, a *Bulgarische Volkskunst*. Ez a könyv különben a szófiai Néprajzi Múzeumban rendezett, és 1978-ban megnyitott, ma is álló, nagyszabású *bolgár népművészeti kiállítás* egyfajta leírása.

Es lássuk a másik nagy jubileumot, amire érdemes hivatkoznunk ennek a kiállításnak a kapcsán. A sok-sok jubileum, centenárium közt nem szabad említés nélkül elmennünk amellett a dátum mellett, hogy a bolgár nép egyik legnagyobb művésze, *Vladimir Dimitrov-Majsztora*, 1882-ben, tehát éppen száz éve született. Itt *Majsztora* úgy kerülhet említésre, mint a bolgár paraszti élet mindennapjainak legnagyobb, legköltőibb és finom expresszionizmusa, a paraszti élet egyéni idealizálása ellenére is leghűbb, legpontosabb ábrázolója. *Majsztora* nálunk, magyarok közt sem ismeretlen. Több kiállításunkon szerepelt, számos alkotása magyar közgyűjteményekben van. Művei, rokonszenves egyénisége, nagy humanizmusa is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy sokan ismerjék, hogy mi is megismerjük, hogy jobban megismerjük a bolgár népet, a bolgár népművészetét is beleértve.

Nem akarom hosszúra nyújtani ezt a kiállításnyújtást, úgy érzem, hogy magáról a bolgár népművészeztől is kell szólnom. A bolgár népművészet szoros kapcsolatban áll nemcsak a bolgár nép történetével, hanem a távolabbi múlt őstörzse ténylezőire, továbbbőli hatásaira való tekintettel a Balkán EK-i vidéké, Bulgária földjének történetével is. Tudjuk, hogy a Balkán félsziget ezen a részén már az őskőkorszakban is élt ember, létezett társadalom. Rájuk emlékeztek az a sok, helyel-közzel művészi értéket is képviselő *köemlék*, amelynek az anyaga, a kő, a későbbi korokban is rendkívül fontossággal bírt az itt élők körében. A terület őstörténetét, ezekre az előzményekre nem tekintve, az időszámításunk előtti 3000 körülől számolják, amikor is az egységes indogermán népességből kivált több indogermán törzs ideköltözött, úgy mint az *illír*, a *trák*, a *kelta*. A mi szempontunkból a *trákok* a lényegesebbek, ők telepedtek le a Balkán félsziget északkeleti részén. Jól szervezett, virágzó gazdasági életüknek — földművelés, állattartás, különösen a ló szeretete — határozott művészeti vetülete, része is volt. Kultúrájukból, művészetükből sok minden maradt fenn. Legismertebbek a trák lovasistenész ábrázolásai. Jó szobrászok voltak, de műveltségükről, művészkedő tevékenységükről, esztétikai igényességükről tanúskodik a világhírű kazanlaki sírkamra is, a maga építészeti értékeivel és belső tere kifésztésének gazdságával. A trákokat a görög gyarmatosítók kultúrája váltotta fel, hogy az igazi görög kultúra, művészet széles körben aztán a rómaiak révén terjedjen el. Ez a romanizált görög kultúra, amely a későbbi századokban a bizánci kultúrával is erősödött, fogadta a népvándorlóskor elején idetelepült szláv törzseket és gyakorlatilag rájuk nagy hatást. Ez a görög, hellenisztikus, bizánci kultúrhatás a későbbiekben az *orthodoxiában*, a Ciril—Métód-féle kereszténységben évszázadokig meghatározta a bolgár művelődést, a kultúra és benne a művészet fejlődését is.

Ezt a trák, görög, római, szláv örökséget tartalmazó kultúrát szállította meg a *Kubrat kán bolgár népe*. A protobolgárság, amelynek műveltségi

A Bolgár népművészet c. kiállítás részlete. Tóbiás Ferenc felv.

viszonyairól, kultúrájáról a magyar *Fehér Géza* mondott el eddig legtöbbet, nagy hatással volt ugyan az ott talált népekre, de nem tudott vezető szerephez jutni, kis létszáma miatt. Hanem nyelvet is váltva, az ott talált szlávssággal egyesült. Az uráli eredetű, vándorútján sok türk, iráni és egyéb kulturális hatást magába fogadó *praebolgár nép* egyedülálló művészeti emlékeket hagyott maga után: a madarai lovas, a nagyszentmiklósi, panagüristei aranykincset, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük. Mint ahogy a kialakult *szlavjanobolgár* kultúra is *Pliszkában*, majd pedig a népkultúrát magaskultúrává emelő *Preszlávban*. Ezt az integrálódó kultúrát, művészetet még egy nagy hatás érte története folyamán. Espedig az *oszmán török* hatás. Mert, bár a négy száz éves török uralom, bármennyire is török iga, török járom volt a bolgarság számára, bármennyire is igyekeztek elzárkózni a törökségtől és próbáltak ellenállni a különféle, köztük török kulturális hatásoknak, a kiszolgáltatottságból következően, a hosszú, bár kényszerű együttélés nem múlt el bizonyos hatások befogadása nélkül. Ezek a hatások a bolgár kultúrát egészében kissé *orientálissá* tették. Ennek a folyamatnak a részleteiben olyasmiről számolhatunk be, mint hogy török hatásra megváltozott a bolgár kerámia formavilága; a korábból is ismert, de ritkán alkalmazott mázt, széleskörűen alkalmazták, elterjedt az ezüst filigránövösség, bizonyos színek kevéssé, mások gyakran használatosakká lettek stb. Ezekről a hatásoktól elteintve megállapíthatjuk, hogy a bolgár népi kultúra a török uralom idején ugyanúgy elkülönült a törökségtől, mint maga a nép. A bolgarság zöme kénytelen volt — életét mentendő — a hegyek megközelíthetetlen zugaiba, járhatatlan erdők mélyeibe visszahúzódni. Itt, mind a gazdasági, mind a társadalmi fejlődés lehetőségétől megfoszt-

va, tengette a bolgárság a maga életét; kulturális életét is. A népművészet is — amennyiben egyáltalán volt — középkori szinten mozgott és szorosan kapcsolódott a tárgyi világ funkcióihoz, szinte kizárólag díszítő jellegű volt. A bolgár falvak mindegyikében fontak, szőttek, készítettek ki bőröket, vágtak fát, építkeztek kőből és fából, vágtak vesszőt és kötöttek kosarat, kast, készítettek agyagedényeket, kovácsoltak vasat. De vajmi kevés művészettel.

A barbár török uralom végén, a függetlenségi főrekvések térhódítása idején, amit kulturális öneszmélés, fejlődés előzött meg, illetve vezetett be, ez a visszahúzódtott, a nép körében megmaradt középkori eredetű bolgár kultúra indult új virágzásnak, korszerű fejlődésnek: ez volt a *vazrazdane*, a kulturális újjászületés korszaka. Mondhatni, hogy a vazrazdane magas művészete szerves folytatása a bolgár népművészetnek. A kialakuló művészeti ágak produktumairól jó ideig nem is nagyon lehet megállapítani, hogy az a nép- vagy a magasművészet körébe sorolható-e? Jó példa erre a *kilifarevói* kolostor *Szveti Bodgorica* temploma. Maga az építmény is trjavnai parasztmesterek alkotása, tőlük származik a templom ikonosztázionja is, nem is szólva az ikonokról, amelyek — ahogy mondják — „ugyanide való parasztfesték naiv bájú művei”. Az ikonok közül például egy, népviseletbe öltözött, bolgár parasztlányt ábrázol. Nagyon nehéz eldönteni például azt is, hogy a korszak legnagyobb bolgár építész, a különben iskolázatlan, *Nikola Ficsev* építőmester, nem csupán egy volt-e szülőfaluja, *Drjanovo*, messze földön elhíresült fadaragói, építői közül?

Mindenesetre a vazrazdane idejére már kialakultak azok a speciális falvak-városok, illetve falusi-községek, amelyek egy-egy mesterség legjobb és legáltalánosabb művelői lettek. Ezeknek a speciális községeknek a kezén formálódott a kézművesség megannyi ága művészetté, esztétikailag is értékessé. Így például az agyagipar központjává nőtt *Ruse*, *Szlisztra*, a *Trn* mellett levő több falucska, *Csirpan* (fehér agyag talajával összefüggésben), és mindeneke előtt *Trojan*, amelynek fazekaskészítményei ma is azonnal felismerhetők az úgynevezett pávaszemes, csurgatódos díszítésű mázuk miatt. A faipar — és vele kapcsolatban a faművészet, faragás, ácsolás, asztalosmunkák főhelyei: *Gabrovo* mellett *Lovecs*, *Szerlijevo*. A már említett ezüst filigrán munka központja *Vidin*. Az aranyműveseké: *Szomokov*. A vasműveseké ugyancsak *Szomokov*. A rézműveseké *Szatra Zagora*, *Szomokov*, *Berkovica*. A takácsmestereké, a fonás-szövés főhelye *Gabrovo*, de híres gyapjúfonó hely *Kalofer* is. A vastag (aba) és a könnyebb (sajak) posztó, amelyeknek a bolgár paraszti viselet tekintetében oly nagy jelentősége van, leginkább *Szomokovban* és *Szilvenben* készült és természetesen a textilműveletről híres *Gabrovoban*. A zsinórkészítés főhelyei a már annyszor említett *Gabrovon* túl *Trjanava*, *Kalofer* és *Karlovo*. A textiliák közül külön is meg kell emlíkeznünk a kecskeszörből, hosszú szálú juhgyapjúból készített csergeszerű *takarókról*, és a *szőnyegekről*. A legszebb szőnyegeket *Csproviciban* készítették. Ezek a szőnyegek a kilim-szőnyegek családjába tartoznak és rokonságban vannak az erdélyi festékesekkel, illetve az újkéletű úgynevezett torontáli szőnyegekkel is.

A bolgár népi viselet, a ruházatkodás tekintetében igen nagy szerepe van a bőrnek. De számos és változatos eszköz is készült bőrből. *Berkovicában* például sok, jóhírű tabacska, azaz *cserző-varga* élt és dolgozott. Virágzó tímárpár alakult ki *Gabrovoban*, *Lovecsben* és *Ettropoleban*.

A bolgár népművészet egyfajta komplex megnyilvánulása a *népi építészet*. A kétszintes, alul kőből, felül fából épült házak fő részei a

díszes faragású *csardák*-ok, a gazdag díszítésű *tavan*-ok — mennyezetek, nem is szólva a helyiségek faborításairól, a beépített szekrények díszítéséről.

A viselet, egyáltalán a textiliák színessége, sajátos élenksége, amely pirosra vagy barnás vörös alapszínre épített színösszhangja ugyancsak kiemelkedő jellegzetessége a bolgár népművészetnek.

A női viselet lényeges része az ékszer. Különös és jellegzetes bolgár női ékszer a *kettős övcsat*, amit sokszor ezüsből készítenek.

De ezekről ne én beszélek, hanem ez a rendkívül tárgygazdag kiállítás, amelyet a szófiai Bolgár Néprajzi Múzeum állított össze, segítségül hívva néhány vidéki gyűjteményt is. A kiállítást megnyitom és örömmel adom át a közönségnek.

EGY 1847-BŐL SZÁRMAZÓ POSSESSORI BEJEGYZÉS A HALAKRÓL, HALÉTELEKRŐL

DANKÓ IMRE

Egy, a tulajdonomban levő, 1847-ből való *Hármas Kis Tükörben* (Pesten, Trattner és Károlyi tulajdona, úri és granatos utzátkban, 453 és 464.) a következő, legkorábban 1847-ből származó, névtelen, de minden bizonnyal possessori bejegyzés olvasható:

A' szárított halat jobban tsinálod, ha elébb kevéske borral puhítod.
A szátkan pirított hal akkor sült meg, ha egészen veres a bőre.
A tsik legjobb kaposztával minden időbenn, de sokan másként is készítik.
Főtt halat hataks modja vagyon friss halból készíts, mert a sózótjának egészen más íze vegyon.
Azt tartják, hogy átkozott a' hal a harmadik vízibe, ezért vigyázzal légy, hogy halételebe' mindég legyen jó innya. Legjobb hozzá a veres bor ki Egerből, ki Vildgorsul.

Mondták a rigiek, hogy a szegény időbenn mikor kenyér nem vót, a sütt halatt ettek a fűtet.

Igen jónak monggyák, magam ugyan nem taláitam annak, a parázsba vetett halat.

A főtt hal igen jó étel. A nagygyát felhasítva megtöltjük apró hal vagdalékkal tojássalan meg kölesse, borssal osztán áttalkóttjuk. Ugy süttjük ki zsirba.

A rákot igen jó meg kell főzni egészen omlónak kell a húsának lenni úgy a jó.

Ebben a' mi uizejinkben ketsege ritka tévén jó beérni a másokkal is, úgymint Tzompó, baling, zonty, a' márna, tsuka, hartsa, a' menyihal, tzigányihal, keszeg, tok, karász, sügér. De ezek tömerdekege kieleghet.

A teknőcz húsából jozhetd a legjobb levest. Bár sütni is alkalmas.

A kérdéses Kis Tükörhöz 1959-ben Gyulán jutottam. Feltételezhető, hogy a bejegyzés is Gyulán készült.

ÁLTALÁBAN A BOLGÁR NÉPMŰVÉSZETRŐL A NÉPRAJZI MÚZEUMBAN RENDEZETT BOLGÁR NÉPMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS KAPCSÁN*

FORRAI IBOLYA

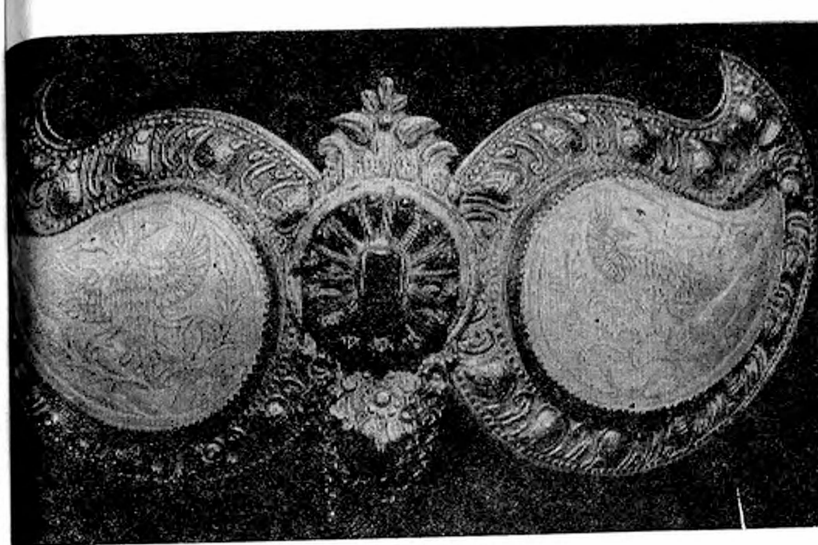
Ez a kiállítás igen jó alkalom arra, hogy azokon túl, amit a kiállítás megnyitója, dr. Dankó Imre, a debreceni Déri Múzeum igazgatója, megnyitó beszédében a bolgár népeletről, népművészetről, a bolgár néprajzi muzeológiáról elmondott, általában is szóljunk a bolgár népművészetről.

A hagyományos népi kultúra kincseit a Bolgár Népköztársaságban a néprajzi múzeumok rendszere, a helytörténeti múzeumok néprajzi osztálya, helyi néprajzi gyűjtemények gyűjtik össze és mutatják be. Ezt a munkát a szófiai Országos Néprajzi Múzeum irányítja. A múzeum része a Bolgár Tudományos Akadémia keretén belül működő Néprajzi Intézetnek és Múzeumnak. A bolgár néprajzi muzeológiát illetően meg kell említenünk, hogy a legtöbb néprajzi gyűjteményt értékes, felújított népi műemléképületekben helyezték el, és ezekben az épületekben nyertek elhelyezést a kiállítások is. Ezek a kiállítások rendszerint enteriőr kiállítások és a népi építészethez, lakáskultúrához kötötten felelelik a bolgár népet minden részletét. Minthogy ezek az épületek szép, a bolgár népi építészetet reprezentáló házak, önmagukban is kiállítások. Még hozzá népművészeti kiállítások, a bolgár népi építészet művészetét mutatják be. Természetesen nemcsak önmagukban, mint építészeti emlékek, hanem berendezési tárgyaikkal és a bolgár házhoz fűződő megannyi életmegnyilvánulás tárgyi emlékeanyagával együtt. Itt kell megemlékeznünk népi műemlékfalvaikról, amelyek mindegyike gazdagon felszerelt szabadtéri néprajzi múzeum. Közülük *Eterének* legnagyobb a híre: a bolgár népi kézművesség szabadtéri kiállítása ez. Minden műhely egy megfelelően vezetett patakból nyeri az energiát. A vízfelhasználás ezen módja is kiállítás, és *Gabrovo* energianyeresi hagyományait példázza.

Kiállításunk Bulgária néprajzi gazdagságából ad rendkívül tárgygazdag ízelítőt. A kiállított tárgyak a XIX. század végéről és a XX. század elejéről származnak. Bennük a bolgár népművészet legjelesebb alkotásait ismerheti meg a látogató.

A bolgár nép több népelemből alakult eggyé történelmi folyamán. A bolgár nyelv és népi kultúra alapvető vonásai szláv eredetről tanúskodnak, a nép neve viszont annak a törökös nyelvű keleti népcsoportnak az emlékét őrzi, amelyet a népvándorlás hullámai sodortak a Balkánra. A VII. század második felében érkeztek a mai Bulgária területére a török nyelvű bolgár törzsek, azonban néhány év alatt beolvadtak a szláv népességbe és átvették nyelvüket is. A bolgár történelem későbbi szakaszaira az öt évszázados török hódoltság nyomta rá bélyegét. A török birodalom feudális és félféudális viszonyai egészen 1878-ig, Bulgária fel-

* A dolgozat rövidített formában megjelent a Bolgár népművészet című kiállítás képes tájékoztatójában (Bp. Néprajzi Múzeum, 1982. dec. 2.)

Bolgár ezüstözött női övcsak

szabadulásáig, viszonylagos elmaradottságban tartották a bolgár népet, meglassítva gazdasági és kulturális haladásukat. A hosszú török uralom hagyott ugyan bizonyos vonásokat a népi kultúra arculatán és a népművészet mintakincsében — különösen az ország keleti részén, ahová török telepítések is történtek —, de a bolgár nép sokszázados idegen elnyomás alatt is megőrizte nyelvét és népi kultúrájának alapvető nemezt jelleget. Sőt, éppen a népművészet és a néphagyományok, a gazdag népköltészet, a hősi énekek, a sokféle szokás tartotta meg és élesztette a bolgár nemzeti öntudatot az elnyomás évszázadai alatt.

Ez az ősi hagyomány — amelyet viszonylag kevés európai hatás ért — bontakozott ki a XIX. század végén s ennek eredményeit kívánja megőrizni és továbbfejleszteni a Bolgár Népköztársaság.

A bolgár népművészet leggazdagabb ága a népviselet. A viseletek rendkívül változatosak, nemcsak minden táj, de szinte minden község, s ezen belül a különböző korosztályok is sajátos öltözékben jártak. E viseletek sokféle anyagot mind házilag, otthon állították elő az asszonyok kenderből, lenből, gyapotból, gyapjúból és selyemből. Eppen a szövött anyagoknak ez a házi készítése különbözteti meg a bolgár viseletet Európa többi népviseletétől, amelyek többé-kevésbé gyári anyagokat használnak és felsőbb társadalmi osztályok öltözetének befolyását tükrözik. A viseleti darabokat sokféle díszítés ékesíti. Ezeken találjuk a legtöbb himzést, a legváltozatosabb szövött mintákat, bár a kendők, párnahéjak, takarók, szőnyegek is gazdagon díszítettek. A himzésen és a szövésen kívül számos más technikával is díszítik a bolgárok ruhadarabjaikat, így például zsinórozással, fémszálas paszomáttokkal, gyöngyözéssel, gyakran

velődési Központ emeleti színházelőcsarnokában volt utolsó, reprezentatív kiállításunk, amit úgy szoktam emlegetni, hogy mióta a Csonkai Színház a Művelődési Központban játszik, azóta csak háromszor éreztem úgy, hogy katarzist éltem át ebben az épületben: először amikor megnéztem az Ásványgyűjtő kör kiállítását, másodsor, amikor másodsor is megnéztem és végül harmadszor, amikor harmadszor is megnéztem... Sajnos nem volt több időm, mert még néhányszor megnéztem volna. Gyűjteményeink feleslegét összeadjuk, s debreceni, illetve hajdú-bihari iskoláknak adományozzuk a kis 30–40 darabos oktató célú összeállításokat. Eddig 21 ilyen kis gyűjteményt lalt gazdára a Vénkert és Nyomatód utcai iskolától, a Bánki és Bodai iskoláig. Egyetlen feltételünk van, hogy a gyűjtemény az iskola állandó jelleggel állítsa ki, hogy a tanulók bármikor láthassák. A kör jelentősebb vezetői közül meg kell említeni dr. Kozák Miklós adjunktust, aki tanszéki munkája mellett most is patronálja a kört, továbbá Szakál Sándort, a hajdani kezdeményező egyetemi hallgatót, aki már tanárként lett a szakkör vezetője.

Irt egy kis egyszerűen kezelhető ásványhatározót, kezdő ásványgyűjtők részére. Ezt a Kőlesey Művelődési Központ segítségével ki is nyomtatták, s a kiállításon, ill. a Művelődési Központ Filmtárában meg is vásárolható bárki által. Szakál Sándor kiváló gyűjteménye adta az előző két kiállításunk anyagának gerincét. Jelenlegi kiállításunk már nélkülözi az ő anyagát, mert Szakál Sándor időközben kivált a körből. Miskolcra költözött, ahol a Herman Ottó Múzeum ásványtárát vezeti. Alig néhány hónap alatt új minőségében, már igen szép kiállítást rendezett a Szinva partján a „Természet három országa” címen, ahol Észak-Magyarország ásványait, kőzeteit, növényi és állati kövületeit mutatták be együtt a jelenlegi flórával és faunával. A mostani köri elnök Böttkös Sándor tanár, már a közben megizmosodott többi gyűjteményből kellett összeválogassa az egész világot, de érthető okokból főleg hazánk ásványait bemutató jelenlegi. Déri Múzeum-beli kiállításunkat, ami méltó a két évvel ezelőttihez. Köszönet illeti dr. Lovas Márton muzeológust is, aki a múzeum részéről szervezte meg lelkesedéssel a kiállítást.

2. Ásványok és sorsuk:

Mint kezdő ásványgyűjtőnek az egyik tanszéki oktató úgy magyarázta meg nekem, hogy mi is az ásvány és mi a kőzet, hogy „Nézd Pistám van a mák, a cukor, meg a tészta — ezek az ásványok. A mákos-laska meg a kőzet.” Vagyis meghatározott kémiai összetételű, meghatározott kémiai és fizikai jellemzőkkel rendelkező természetben előforduló élettelen anyagok az ásványok. Keverékeik a kőzetek. Ma mintegy 2–5 ezer ásványt tartanak nyilván, a kőzeteket már nem is számolják. Keletkezésük évmillióidokra is visszamehet. A geológiai időskála sokkal nagyobb egységekkel dolgozik, mint az emberi történelem. A földtörténetet is különböző korszakokra osztják, a legnagyobb korszakok az ókor, középkor, újkor. Mint az emberi történelemben, itt is minél közelebb vagyunk a jelenhez, annál több részlet ismert, annál finomabb az időskála, 100 millió évekről, 10 ezer évekre finomodik. A kőzetek keletkezéséről, jó ha minél többet tud egy ásványgyűjtő, mert így tudhatja meg, hogy hol milyen ásványt érdemes keresni. A főbb keletkezési típusok: magmatikus, üledékes, metamorf kőzetek. Minden fajtának megvannak a tipikus ásványai. De hol is rejtőznek ezek az ásványok, hiszen a mindennapi életben ritkán találkozunk velük?! A földkéreg tele van velük,

de a felszínen, szabadon kevés található. Leginkább a bányákban találunk szép kristályokat, ásványokat. A bányászok szépségük, színes voltuk miatt bányavirágnak becézik őket. A bányásznak nemcsak gyönyörűséget jelent a bányavirág, hanem mellékveledelmet is. A világ szinte minden bányájában hallgatólagosan hozzájárulnak a bányagazgatóságok ahhoz, hogy a talált ásványokat a bányászok kivihessék és szabadon rendelkezzenek vele. Ugyanis az ásványok értéke alig egy százalékát teszi ki a bányász tulajdonképpeni munkája értékének. Ellenőrzése többé kerülne, mint az ásványokból nyerhető haszon. Így a bányásznak, ha egyébként jól dolgozik, megengedik, hogy elvigye a talált ásványokat. Külföldön, főleg nyugaton nagy divat az ásványgyűjtés és az ásványokkal való kereskedés. Magyarországra is jönnek — bányahelyeinkre — ásványkereskedők, s sajnos bányászaink egy része a legszebb darabokat a dollárral fizető nyugati ásványkereskedőnek adja el. Itt egy kicsit bejön az ásványgyűjtésbe a hazaszeretet is. A gyűjtő, amit lehet megment — így némi anyagi áldozat árán gyűjtőink itthon tartják szép ásványaink egy részét. Klubunk tagjai nem rejtik el kincseiket, mint ez a kiállítás is bizonyítja, de tudomásom van róla, hogy köri tagunk közgyűjteményeknek is adományozott szép ásványt. Tehát mi másokkal is megismertetjük, amit mi megismertünk. Az ember azt szereti igazán, amit ismer. A hazai rögöt is akkor szeretjük, ha ismerjük. Ezek a szép hazai rögök akarva-akaratlan hazaszeretetünket erősítik: a mienket és a kedves látogatókat egyaránt.

Vissz térve a bányákhoz — ezek sem tartanak örökké — kimerülnek. A régi bányahelyek ritka ásványait a gyűjtemények őrzik meg. A legsikeresebbek nem okvetlenül a múzeumok, mert a homo egyáltalán nem sapiens, néhány évtizednél többet nem bír ki háború, vagy hasonló rendbontás nélkül, s ilyenkor nemigen akad, aki a nagytömegű múzeumi gyűjteményeket mentse. „Szép” példa a Debreceni Református Kollégium Szőnyi Pál által adományozott ásványgyűjteménye, ami a II. világháború idején szenvedett jelentős veszteséget, jórésze elpusztult. Hasonló példa a Nemzeti Múzeum ásványtára, ahol a nagy gyűjteményei együtt több igen ritka, egyedülálló ásvány is a tűz martaléka lett 56-ban. A gyűjtőknél szétszórta anyagának nagyobb a túlélési lehetősége. Sajnos az egyéni gyűjtőknek meg az anyagi és elhelyezési lehetőségei korlátozottak.

Az ásványok meghatározott fizikai és kémiai környezetben keletkeznek és maradnak fenn. Így pi. a felszínen közeli ún. oxidációs övezetek dús érceit a mohó emberiség gyakorlatilag kiaknáta. Egyre gyengébb ércéket, egyre mélyebbre kell menni. Mélyebben esetleg ugyanaz a fém más helyületekben, más ásványokban, más ércekben található. A régi dúsabb ércékből esetleg még mutatóban sem marad. Akkor most már nincs ásvány? De van, csak más fajták! S ezekből az intenzív kitermelés miatt rövidesen szintén nem marad, ha a gyűjtők nem mentenek meg belőle valamit az utókornak. A homo ludens, a játszó ember esetünkben a gyűjtő, így kultúrmissziót teljesít, ahogy Koch Sándor professzor mondta. A Föld kérge olyan, mint egy nagy könyv, aminek lapjai a geológiai rétegek. Ezek a szárazföldön többnyire kopnak, letarolódnak. (Mennyi csodás ásvány aprózdolhatott talajjába, iszapjába az évmilliók során!)

A földkéreg könyv, olyan, hogy amelyik lapját elolvasták, az meg is semmisül. Csak azokat a rétegeket tanulmányozhatjuk, amik most felszínen vannak, illetve bányászattal elérhetők. A már lepusztult, vagy majd csak évezredek múlva elérhető rétegek a most élők számára bár megfejthető, de titkos lapok.

A jövődö korok számára a gyűjtők és a múzeumok próbálnak megőrizni a saját korok lapjáról vett kis jegyzeteket, amik éppúgy az enyésznek vannak kitéve, mint maga a könyv, amit a teljes szépségében csak az adott geológiai pillanatban lehet élvezni. Pl. Kanadában Edmontonban van egy dinoszaurusz nemzeti park. Itt annyi kövült dinoszaurusz csont kerül elő, hogy a múzeumok csak a teljes csontvázakra tartanak igényt. A látogatók kapargathatnak a hegyoldalban és elvihetik a „leleteiket”. A tavaszi hóolvadás és a nyári esők újra kimosnak annyit, ami a következő évi látogatóknak elég lesz!

Kiállításunk az ásványgyűjtést a szépség, a mentés szempontjából mutatja be. Gyűjtőink az általuk megmentett anyagból a legszebbeket hordták össze, hogy megkedveltessük ezt az ismeretkört, amit bizony az általános iskolai, középiskolai, de még az egyetemi oktatás is alig-alig tartalmaz. (Természetesen a geológus, földrajzos stb. szakok kivételével!) A tárlókban látható ásványokat a földrajzi távolság szerint rendszerezük. A hozzánk legközelebb eső Északi-Középhegység kezd a sort: Telkibánya, Erdőbénye, Erdőhorvát, Rudabánya, Gyöngyösorosi stb. Utána a Dunántúli ásványiból láthatunk pár szép darabot, majd körülnézhünk a Kárpát-medencében, aztán egész Európában, majd a többi kontinens ásványiból villan fel egy-két gyönyörű példány. Egy tárlóban díszítő-és féldrágakövekből láthatunk válogatást.

GYOMOR ERŐSÍTŐ RECEPT 1900-BÓL

DANKÓ IMRE

A püspökladányi *Karacs Ferenc Múzeum* könyvtárában 1270. könyvtári számon található a következő könyv: *Biharmegyei Gazdasági Egyesület* által 1899 január, február és március hónap Biharvármegye több községében tartott gazdasági szakszerű felolvasások és előadások sorozata. Nagyvárád, 1899. A könyv hátulján a következő ceruzás beírás található:

Gyomor erősítő

20 gr narancs hély
10 " fa
05 " édes kömény
06 " fodormenta
05 " bors menta
02 " álkormós
40 deka fehér cukor
01 liter Szilvórium

Ezeket szilvóriumba téve 8. napig áll, azután leszűrni, A 40 deka Czukrot akkor beletenni 1900. Jan. 8.

A DÉRI GYÖRGY-FÉLE HÍMZÉSGYŰJTEMÉNY KIÁLLÍTÁSA MOSONMAGYARÓVÁRON

LASZKARÁTYNÉ ACS ANNA

1982. április 2-án kiállítás nyílt *Déri György* gyűjteményének kisléte földi himzéseiből a mosonmagyaróvári Hansági Múzeumban. Az előkészítésben részt vettek a Déri Múzeum munkatársai, *V. Szathmáry Ibolya* néprajzos muzeológus és *dr. Varga Gyula* tudományos főmunkatárs, akiknek ezúton mondunk köszönetet segítségükért. A megnyitó közel 150 főnyi közönségnek *dr. Varga Gyula* a régi stílusú himzések népi kultúráinkbeli helyéről, napjainkat jellemző reneszánszról beszélt. A megnyitót követő előadásában vázolta *Déri György* életútját, ismertette a páratlan gazdagságú gyűjtemény keletkezésének történetét, bemutatta annak ritka becsű darabjait, *Déri György*, miután tüzér ezredesi rangot elérve odahagyta a katonai pályát, került kapcsolatba megyénkkel. 1920-ban Győrben telepedett meg és ott megnősült. A házaspár rövid ideig, néhány hónapig élt csupán Győrben, mégis ez időből származhatnak *Déri György* néprajzi gyűjteményének kisléte földi darabjai. Főként — gyűjtési koncepciójának megfelelően — viseleti anyagot vásárolt. Gyűjteményébe került a Rábaköz leghíresebb viseletének, a kapuvárinak teljes kollekciója. Ebben már szerepelnek himzett darabok: „hővejhimzett”, vagyis pókos bekötésű kendők, ingek, kötények, „subrikolt”, rojtos szárú gatyák. A mosonmagyaróvári kiállításon a *Déri György* gyűjtemény kisléte földi részének lakást díszítő himzett textiljeit mutatjuk be. Lepedőket, lepedőszéleket, párnákat, párnavegeket láthatnak az érdeklődők, olyan munkákat, amelyek még az ún. régi stílus himzőelvei, technikái alapján készültek. *Déri György* kiváló érzékkel és bizonyára szakemberek tanácsai alapján archaikus és jellegzetes kisléte földi himzéseket gyűjtött össze. Alapos, részletekre kiterjedő leírást is készített róluk, leltározása csak néhol szorult kiegészítésre. A kiállításon szereplő legkorábbi, a XVII. század második feléből származó darab egy lenvászon lepedőszél, amelyre házilag festett gyapjúfonállal hímiztek. A négy kazettában kétféjű, szívtestű — a testben, vagyis a hasban színes virágok — karmaiban kardot és a szokásos jogar helyett egy szál tulipánt tartó sas motívum ismétlődik. A sascímer elnövényesedett, virágá alakított változatát figyelhetjük meg egy szalánvarrottas, XVIII. századi lepedőszél. Ugyancsak Moson megyei és az 1700-as évek végéről datálható egy fél lepedővég, amely az egyik Mosonmagyaróvár környéki horvát településen készülhetett. A vékony gyolesra élénk színű szőrfonállal egy-egy ún. olaszorsói motívumot hímiztek páros madárkakkal, alul hullámdíszes virágdíszítémmel. Meglepő a mintázat naiv, szinte teljes mértékben szabad rajzolata, a színek eklektikus használatá. Különösen értékes az ugyanazon időből keltezhető szálhúzásos lepedőszélek, melyeknek egykori tulajdonosait *Déri György* protestáns vallásúaknak véli az egyetlen szín, a fehér használata miatt. Feltevése helytálló, a katolikus lakosságot valóban a színes himzések készítése jellemizte, míg a protestánsok a fehér

JUHÁSZ IMRE: Adatok a hajdúszoboszlói középiskolai kollégiumtörténetéhez	3— 7
Megnyílt a Sárospataki Képtár	7
VARGA GYULA: Hajdúszoboszló régi határ- és dülönevei	8— 13
Kovács Máté-emlékülés	13
Állandó Kántor Sándor-kiállítás Karcagon	13
DANKÓ IMRE: Hajdúszoboszlói néprajzi adatok	14— 18
Gazda László beiktatása a Hajdú-Bihar megyei múzeumok igazgatói tisztébe	18
Megjelent a Vezető a Bocskai István Múzeum állandó helytörténeti és néprajzi kiállításához c. kiadvány	18
Katona István-emlékülés Kalocsán	18
MOLNÁR AMBRUS: A szoboszlói hajdúk hatalmaskodásai 1642 körül	19— 20
Felújítva, új kiállítással nyílt meg a Mikszáth-emlékház	20
DANKÓ ÉVA: Elveszett könyv, elfelejtett író Szoboszlóról	21— 26
A Múzeumbaráti Kör vezetőségi üléséről	26
SZ. KÜRTI KATALIN: Új szerzemények a Déri Múzeumban	27— 28
Tudományos emlékülés Szabó Dezső történész emlékére	27
Két Szolnok megyei múzeumi katalógus	27
GAZDAG ISTVÁN: Adatok Balogh Elemér életútjához	27— 28
A Múzeumi Kurírra való hivatkozási módról	30
DANKÓ IMRE: Műemléki őrzését Hajdúszoboszlón	31— 33
Litván kiállítások a Kölcsei Ferenc Művelődési Központban	33
Elhunyt Szöllősi Gyula	33
VAJDA MÁRIA: Szólások, közmondások a szerelmi élet köréből	34— 44
BECK ZOLTÁN: Két verses szerelmi levél Gesztről	45— 49
Néhány fontos, 1983-ra is átnyúló kiállításról	49
CSONTOS SÁNDOR: „Vagyok már kút is csillag is”. Egy vásárhelyi lírikus Debrecenben	50— 56
Halottainkra emlékezünk	56
SZ. KÜRTI KATALIN: Elfelejtett debreceni művészek. Bánszki Tamás (1892—1971)	57— 62
Megjelent az V. megyei munkásmozgalom-történeti hét előadásainak anyaga	62

BÓDI ERZSÉBET: A gyűjtögető gazdálkodás emlékei Szirénfalván I. Gombászás	63— 66
Az ICOM munkájáról	66
UJVÁRY ZOLTÁN: A búcsú mint közösségi alkalom a Túróc völgyében	67
Elmaradt megemlékezések 1982-ben tartott tudományos ülésekről, ünnepekről, rendezvénysorozatokról	72
HUSEBY ÉVA VERONIKA: Pincézés Cserépfaluban	73— 78
Negyedik évfolyamába lépett a Múzeumi Hírlevél	79
M. KISS PÁL: Bordi András	80— 98
DANKÓ IMRE: Megnyitó beszéd a Budapesti Néprajzi Múzeumban bemutatott Bolgár népművészet c. kiállítás megnyitóján, 1982. november 23-án	99— 103
DANKÓ IMRE: Egy 1847-ből származó possessori bejegyzés halakról, halételekről	103
FORRAI IBOLYA: Általában a bolgár népművészetről a Néprajzi Múzeumban rendezett bolgár népművészeti kiállítás kapcsán	104—106
TÖRÖK ISTVÁN: Az ásványok világa. Kiállítás a Déri Múzeum kupolatermében	107—110
DANKÓ IMRE: Gyomor erősítő recept 1900-ból	110
LASZKARÁTYNÉ ÁCS ANNA: A Déri György-féle hímzés-gyűjtemény kiállítása Mosonmagyaróváron	111—112
DANKÓ IMRE: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének három kiadványsorozatáról	112